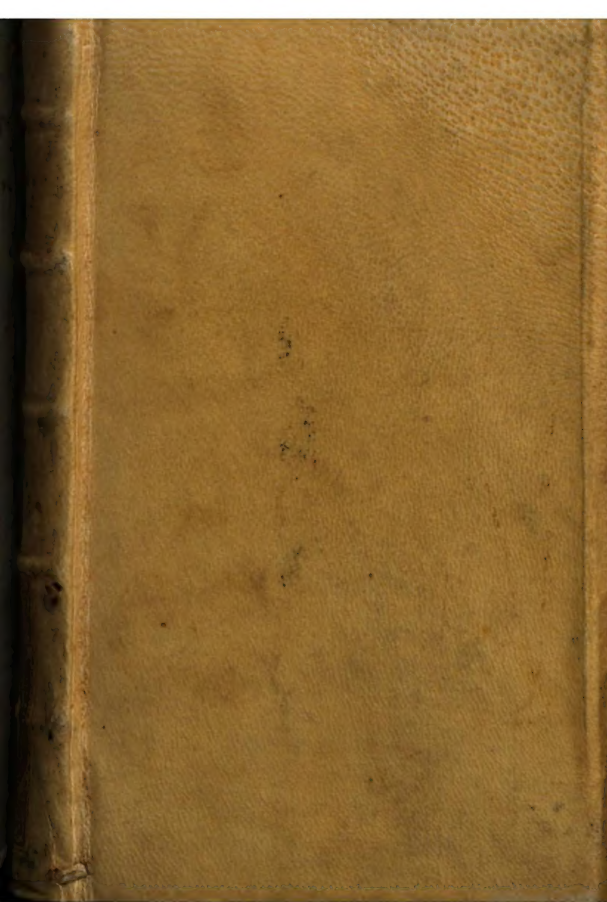
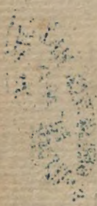
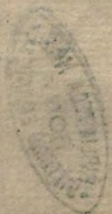

BIBLIOTECA NAZIONALE
6
35 MA
18
VITTORIO EMANUELE

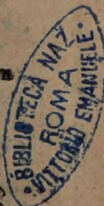

C. IVLII CAESARIS RERVM AB SE GESTARVM COMMENTARII.

Ad codicum uetustissimorum fidem summa diligentia castigati.

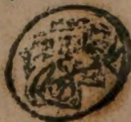
Reliqua sequens docebit pagella.

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM LVGDVNI, 1549.

C.Iulij Cæsaris de bello Gallico lib. VII.

A.Hircij, siue Oppij de eodem bello Gallico liber unus.

C.Iulij Cæsaris de bello Ciuili Pompeiano lib. III.

A.Hircij, siue Oppij de bello Alexandrino lib. I.

Eiusdem de bello Africano lib. I.

De Bello Hispaniensi incerti autoris lib. I.

Galliæ, ac Hispaniæ, Auarici, Alexiæ, Vxelloduni, Massiliæ, ac Pontis in Rheno pictura, per Iucundum Veronensem.

Locorum, Populorum, Vrbium, Montium, ac Fluuiorum Galliæ nomina tum uetera, tum recentiora, copiosissimis indicibus explanata.

IOAN. IVCVNDVS VERONEN. IVLIANO MEDICI S. P. D.

I DILIGENTIVS quis consideret, Iuliane illustrißime, quot is, qui corrupta antiquorum scripta ut emendata in manus hominum exeant curat, labores exhauriat, quam uerò nullius uel perexiguæ admodum apud plurimos laudis particeps fiat: admiretur profectò cur sibi quisquam id oneris assumat, quo in perferendo cùm maximè enitendum sit, minimam tamen mercedem consequatur. Quòd enim in alieno elaborat, neque suum aliquid ipse edit, id apud multos eiusmodi est, ut omnem quem pro laboribus mereretur laudis fructum, intercipiat. Qui mihi quidem, si qui sunt, iniqui esse uidentur rerum æstimatores. Nihilo enim magis æquum eos sentire existimo, quàm si quis ei qui derelictum cuiuspiam, ac sentibus occupatum agrum, suo labore expurgarit, coluerit'que, nullam tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. Elaborat certè is in alieno solo: labo-

rum tamen est quoddam iure præmium constitutum. Ac mihi quidem longè uidetur secus: atque cum qui munus hoc rectè exequatur, seu rei ipsius difficultatem spectes, seu quam inde literarum studiosi utilitatem consequantur, consideres, in primis laudandum censeo. Atque (ut uerè dicam quod sentio) non multò fortasse minus opus hoc existimo, quàm si ex te aliquid componas. Acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij. Latiore ibi campo euagari licet, angustissimis hìc finibus coërcemur. Ibi cùm ingenij habenas effuderis, ferri quocunque uolueris potes: hìc ingenio ita moderandum est, cùm maximè eo opus sit, circunscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unum quodlibet solùm perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria. Ex uaria lectione, non quæ tibi maximè placeat, eligenda: sed quæ cæteris amoris ipsius scriptis magis accommodata esse uideatur: ita ut illius tibi propè animus induendus sit. At uerò ita parcè, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendum, ut nisi certissimis indicijs ducaris, (quæ quandoque tamen occurrunt) corrupta potius lectio relinquenda sit. Quæ omnia quanti laboris, quantæ industriæ sint, quilibet qui id experiatur, facillimè iudicabit. Vtilitatem uerò si consideres, multò hinc profectò maior reperietur. Atque hoc tamen ita

uelim

uelim accipi, uti à me dicitur. Neque enim tam ignarus rerum sum, uti quemlibet librum emendare (cùm multi præsertim sint quos corruptos esse expediat) utilius putem, quàm, si poßis, tuum aliquid scribere: neque si talia quædam, qualia ea sunt quæ emendes, componere poßis, hoc potius agendum: sed hoc dico, cùm permulta antiquorum sint scripta, quibus ne sperandum quidem nobis sit ut æquales esse poßimus, cumq; omnis nostra Latinæ locutionis peritia inde emanet, eaq; corruptißima circumferantur: qui in eo uires intendit suas, ut emendatiora legantur, non solùm id agit, ut ipsa & intelligi melius, & libentius legi, sed id etiam non minus, ut rectius quoque, si quis quid scribere uoluerit, id agi poßit. Ac tanquam qui turbidum aliquem cœno fontem, unde multi in omneis parteis riui deducantur, perpurgat, non id solum facit, ut fons ipse nitidior sit, sed & ut riuuli quoque ipsi, qui lutulenti prius ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant: sic is qui corrupta antiquorum scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpurgat: nec id facit modò, sed ut ea etiam quæ à nobis edita, ab fonte illo quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse poßint. Non iniuria igitur, cùm id omne hinc sit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed ne ego, dum id

 laudo,

laudo, in quo ætatis plurimum consumpsi, me ipsum laudare uidear: de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eò fortasse magnificentius cuiquam uideri poßit. Cùm enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, maximam tamen utilitatem studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito præmio labores subire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam Iuliane illustrißime, C. Iulij Cæsaris Commentaria, cura nostra emendata, in manus eruditorum sub tuo nomine exeunt: quæ quantò reliquis quæ hactenus impressa circunferuntur, castigatiora sint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui. Conquisiui multa tota Gallia exemplaria: qua in prouincia (quòd multa cò semper ex Italia translata sunt, atque ea minus prædæ exposita ac bellis fuerunt) multò incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur. Contuli omnia, diligenter excußi. Neque meo tantùm iudicio contentus fui, sed cùm multa undique collegiſſem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorum'que ingenijs omnia subieci iudicanda: neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est, ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta

non

nonsint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, ut perpauca omnino reliqua sint. Hos autem labores meos multis de causis tibi potißimùm dicandos duximus. Primò quidem, quòd tibi omnes omnium qui in literis uersantur, labores, lucubrationesq́; quodam gentilitio iure deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ semper literatos iurè fouit. Nam ut uetustiores prætercam, qui & ipsi tamen hoc magnificentißimè egerunt, Laurentius pater ita id enixè egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum seculorum barbarie, in eum in quo nunc sunt gradum, tam Latinæ quàm Græcæ literæ prouectæ esse uideantur. Frater uerò ita semper literatos omnes amplexus est, uti non immeritò spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit: eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solùm Rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum sarciatur. Qua in re tu quoque ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solùm, non imitaturus patrem, sed & per te ipse totum hoc munus gesturus, & tantò omnes tuos superaturus sis, quantò illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit,

præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

b *Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

c *Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

d *Ubi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.*

e *Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.*

f *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.*

g *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis.) Hunc locum sic corrigendum puto: Hæc utraque insuper bipedales trabes immissæ: hac ratione, ut Insuper sit præpositio, & Hæc utraque, sit accusandi casus. Quòd si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simuli usum constructione in secundo de bello Civili in expugnatione Massiliæ, his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Sciat & Vitruuium in quinto, ubi agit de portibus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse

constru-

constructionem: Tunc proclinatio ea impleatur arenæ, & exæquetur cum margine & planitie puluini: deinde insuper eam exæquationem, pila, quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraque constent sensus scilicet & constructio, tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est quòd postquàm Cæsar descripsit modum figendi & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant: & qua ratione immitti possent, & quo modo sustinerentur, docet, dicẽs quòd super hæc utraque, id est super bina tigna, & ea quæ in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio & literis clarus, in suo IIII. lib. de architectura: qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens, non aliter

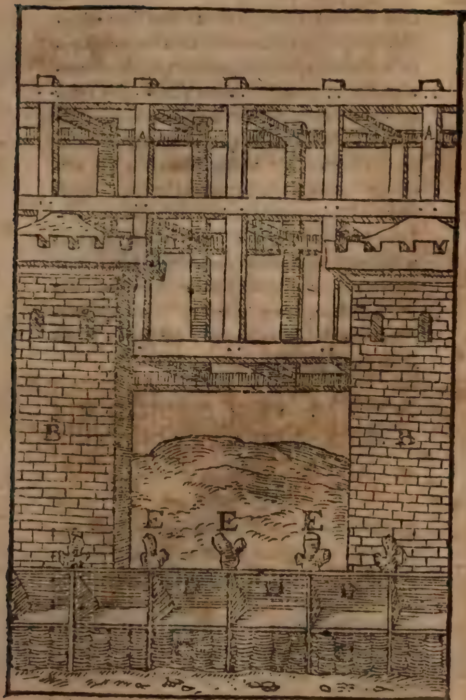
ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus usus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant uestes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, ut quantò plus trahitur, tantò fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruantur: & ad sedendi usum cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eò fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarißimè apparet in decimo, his uerbis: Tigna duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus & crassitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum uersationibus expediundum. Et libro primo, ubi de mœnibus differit: Crasßitudinem autem muri ita faciendam censeo, uti armati homines suprà obuiam uenientes aliusq; alium sine

impeditione præterire poßint, dum in craßitudine perpetuæ taleæ oleaginæ ustulatæ quàm creberrimæ instruantur, uti utræque muri frontes inter se, quemadmodum fibulis, his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoque & nos utimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus gladium non uno loco tantùm, sed tota uallis mole resistamus, inuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus & constructio uerborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

IOAN. IVCVNDVS
VERONENSIS IN LIB. VII.
de Bello Gallico pag. 241. & seq.

Auaricum urbs Biturigum munitißimà, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantùm & perangustum habebat aditum: quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est ut ipsò potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui & ita

A
A
B
B
E
E
E

& ita describuntur à Cæsare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi possit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, sarturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci & aggeris uisæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VII. de Bello Gallico pag. 282. & 285.

Alexia oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. Huius collis radices subluebantur duobus fluminibus duabus ex partibus. Cætera ex descriptione Cæsaris & ex hac figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri & uallo, quæ inter se distabant pedes LXXX.

b Plutei qui tegebant interuallum quod erat inter pinnas.

c Pinnæ quæ interstructæ erant inter pluteos.

d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris

ad

A
C D B D C D B D
A
E
E
F
G
H
H
I
I
I
K
K
L
L
M

ad commissuras pluteorum & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites ascensum hostium & conatum omnem repellebant.

e *Vallum cum lorica.* Lorica enim ex cratibus uel storijs apponebatur uallo & aggeri, ne facilè harpagonibus uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus.

f Fossa pedes quindecim lata & profunda, in qua per campestria loca & demissa, aqua ex flumine deriuabitur.

g Fossa alia item pedes quindecim lata & profunda, sicca & sine aquis.

h Stipites ex truncis arborum, haud admodum firmis ramis abscißis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demißi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quò qui intrauerant, se ipsi acutißimis uallis induebant: hos Cippos appellabant.

i Stipites teretes feminis craßitudine, ab summo præacuti & præusti, demißiq; in scrobibus obliquè in quincuncem dispositis: hos ex similitudine floris Lilium appellabant.

k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in in terram infossæ mediocribus spatijs intermißis, omnibus locis disserebantur: hos hamos Stimulos appellabant.

l Fossa pedes XX. lata & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ

laudo, in quo ætatis plurimum consumpsi, me ipsum laudare uidear: de hoc satis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eò fortasse magnificentius cuiquam uideri possit. Cùm enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis premia, maximam tamen utilitatem studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi censendum est, tot nullo proposito præmio labores subire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te me tandem conuertam Iuliane illustrissime, C. Iulij Cæsaris Commentaria, cura nostra emendata, in manus eruditorum sub tuo nomine exeunt: quæ quantò reliquis quæ hactenus impressa circunferuntur, castigatiora sint, cuicunque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui. Conquisiui multa tota Gallia exemplaria: qua in prouincia (quòd multa eò semper ex Italia translata sunt, atque ea minus prædæ exposita ac bellis fuerunt) multò incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur. Contuli omnia, diligenter excussi. Neque meo tantùm iudicio contentus fui, sed cùm multa undique collegissem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorum'que ingenijs omnia subieci iudicanda: neque quicquam non perpensum. Ex quo effectum est, ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem restituta

non

non sint. Sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, ut perpauca omnino reliqua sint. Hos autem labores meos multis de causis tibi potissimùm dicandos duximus. Primò quidem, quòd tibi omnes omnium qui in literis uersantur, labores, lucubrationesq́; , quodam gentilitio iure deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quæ semper literatos iurè fouit. Nam ut uetustiores præteream, qui & ipsi tamen hoc magnificentissimè egerunt, Laurentius pater ita id enixè egit, ut eius beneficentia ex fœda illa proximorum seculorum barbarie, in eum in quo nunc sunt gradum, tam Latinæ quàm Græcæ literæ prouectæ esse uideantur. Frater uerò ita semper literatos omnes amplexus est, uti non immeritò spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit: eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solùm Rempublicam felicem futuram, sed & bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum sarciatur. Qua in re tu quoque ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solùm, non imitaturus patrem, sed & per te ipse totum hoc munus gesturus, & tantò omnes tuos superaturus sis, quantò illi cæteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit,

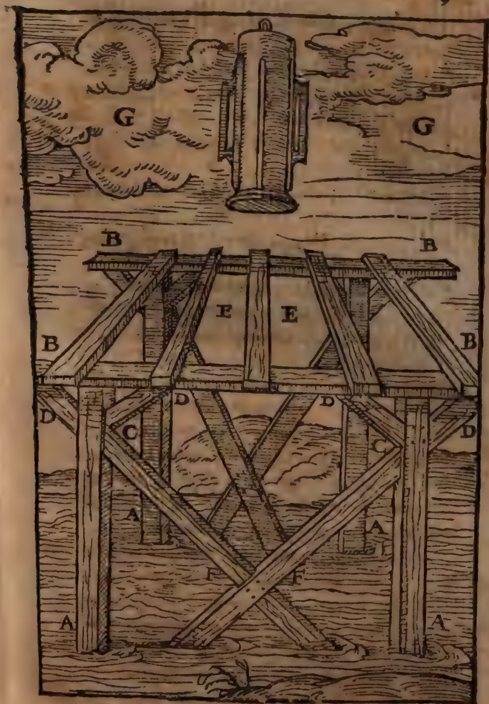
dit, quòd Iuliano Iulij Commentaria, quòd candidißimis animi tui moribus candidißimum hoc opus maximè conueniens uidetur munus: quod ego, neque hoc solùm, sed quicquid in me ingenij est, quicquid in literis possum, tibi dedicare constitui, ac iam dedico. Aetate quidem ea sum, ut de me non multa tibi poßim promittere: sed natura ipsa fortasse, ut plerunque assolet, extremo hoc tempore subitum aliquod ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc si ita, uti speramus, accipies, quoddam quasi currenti calcar addetur ad cætera quæ in animo habemus perficienda. Vale.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. IIII. de bello Gallico pag. 143. & 207.

Pontem eadem forma & ratione bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum, rapidißimum, & altißimum: primùm in Menapijs contra Sicambros: deinde paululùm supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulùm ab imo

praac

G
G
B
B
E
E
B
B
D
D
D
D
C
C
A
A
F
F
A
A

præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, &c.

b *Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

c *Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

d *Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.*

e *Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.*

f *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent.*

g *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis.) Hunc locum sic corrigendum puto: Hæc utraque insuper bipedales trabes immissæ: hac ratione, ut Insuper sit præpositio, & Hæc utraque, sit accusandi casus. Quòd si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello Ciuili in expugnatione Massiliæ, his uerbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Sciat & Vitruuium in quinto, ubi agit de portibus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constru-

constructionem: Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exaquetur cum margine & planitia puluini: deinde insuper eam exaequationem, pila, quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraque constent sensus scilicet & constructio, tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis, animaduertendum est quòd postquàm Caesar descripsit modum figendi & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quae transuersam totius pontis latitudinem perficiebant: & qua ratione immitti possent, & quo modo sustinerentur, docet, dicēs quòd super hac utraque, id est super bina tigna, & ea qua in parte superiori, & ea quae in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissae, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrarium partem reuinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio & literis clarus, in suo IIII. lib. de architectura: qui eiusdem Caesariani pontis descriptionem repetens, non aliter

ei mi

ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his uerbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus usus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant uestes, traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaq; reuincto, ut quantò plus trahitur, tantò fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ seruantur: & ad sedendi usum cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eò fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruuio clarißimè apparet in decimo, his uerbis: Tigna duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infrà: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus & craßitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum uersationibus expediundum. Et libro primo, ubi de mœnibus differit: Craßitudinem autem muri ita faciendam censeo, uti armati homines suprà obuiam uenientes alius alium sine

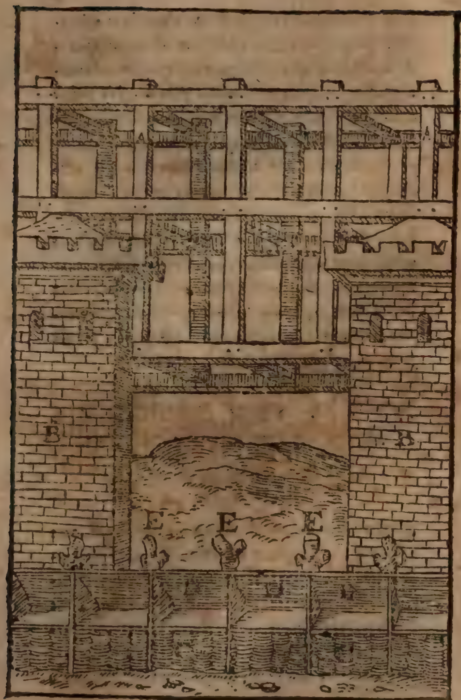
imped

impeditione præterire poßint, dum in craßitudine perpetuæ taleæ oleaginæ ustulatæ quàm creberrimæ instruantur, uti utræque muri frontes inter se, quemadmodum fibulis, his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Huiusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionum uallis utebantur, hodie quoque & nos utimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantùm, sed tota uallis mole resistamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus & constructio uerborum Cæsaris, & pontis formæ secundum figuram à nobis traditam.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VII. de Bello Gallico pag. 241. & seq.

Auaricum urbs Biturigum munitißima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum tantùm & perangustum habebat aditum: quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est ut ipsô potiretur.

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia, qui & ita

A
A
B
B
E
E
E

& ita describuntur à Cæsare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi possit: nos duntaxat texturam trabium effinximus, farturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci & aggeris uisæ fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Ceruí.

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VII. de Bello Gallico pag. 282. & 285.

Alexia oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. Huius collis radices subluebantur duobus fluminibus duabus ex partibus. Cætera ex descriptione Cæsaris & ex hac figura patent.

a Turres coniunctæ aggeri & uallo, quæ inter se distabant pedes LXXX.

b Plutei qui tegebant interuallum quod erat inter pinnas.

c Pinnæ quæ interstructæ erant inter pluteos.

d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad

A
C D B
D C D
B
D
A
E
E
F
G
H
H
I
I
I
K
K
L
L
M

ad commiſſuras pluteorum & aggeris ipſius, in quibus erant ſuſpenſi plutei, ſub quibus tecti milites aſcenſum hoſtium & conatum omnem repellebant.

e *Vallum cum lorica. Lorica enim ex cratibus uel ſtorijs apponebatur uallo & aggeri, ne facilè harpagonibus uel alijs inſtrumentis demoliri poſſet ab hoſtibus.*

f *Foſſa pedes quindecim lata & profunda, in qua per campeſtria loca & demiſſa, aqua ex flumine deriuabitur.*

g *Foſſa alia item pedes quindecim lata & profunda, ſicca & ſine aquis.*

h *Stipites ex truncis arborum, haud admodum firmis ramis abſciſsis, præacutis cacuminibus, in perpetuam foſſam demiſsi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant: quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſsimis uallis induebant: hos Cippos appellabant.*

i *Stipites teretes feminis craſsitudine, ab ſummo præacuti & præuſti, demiſsiq; in ſcrobibus obliquè in quincuncem diſpoſitis: hos ex ſimilitudine floris Lilium appellabant.*

k *Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in in terram infoſſæ mediocribus ſpatijs intermiſsis, omnibus locis diſſerebantur: hos hamos Stimulos appellabant.*

l *Foſſa pedes XX. lata & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, à qua reliquæ*

munitiones distabant pedes quadringentos.
m *Alexia oppidum superius descriptum.*

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. VIII. *de Bello Gallico pagina 323. & 328.*

a *Vxellodunum oppidum egregiè natura loci munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à prouincia Romanorum.*
b *Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisis, aucrtit.*
c *Cupæ feno, pice, scandulisq; completæ & ardentes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.*
d *Vallum.*
e *Pluteí.*
f *Flumen quod infimam uallem diuidebat & penè totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.*
g *Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat: ex qua cùm tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.*

IOAN.

A
B
C
F
G
E
E
E
E
D

IOAN. IVCVNDVS VERONENSIS IN LIB. II. de bello Ciuili pagina 402.

Maßiliæ descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

a *Maßiliæ mœnia & turres.*
b *Turris ex opere lateritio tabulatorum sex, ab legionarijs extructa contra Maßiliensium eruptiones.*
c *Storiæ ex funibus anchorarijs contexta, prependentes contra hostium tela atque tormenta, quibus, tecti milites turrim construebant.*
d *Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere poßet.*
e *Musculus ab ipso Cæsare descriptus à turri lateritia ad suffodiendum & disijciendum hostium turrem, & murum.*
f *Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.*
g *Vallum.*
h *Plutei.*
i *Cerui.*
k *Pinnæ.*

MASS

C
F
B
I
I
K
K
K
H
G
H
G

PRISCORVM GALLIAE POPVLORVM, VRBIVM.

Fluuiorum, Montium, perbreuis descriptio, uulgari lingua reddita.

A

Accusiorum Colonia, Gratianopolis, oppidum. Grenoble, ou il y ha Parlement.

Aduatici, pop. le pays à l'entour de Bosleduc

Agathopolis, Monspessulanus, oppidum. Montpeslier.

Agendicum, opp. Sens, ou Prouins.

Aginnum, opp. Angolesme.

Agrippinienses pop ceulx de Coulogne.

Albaugusta, opp. Alby.

Albion, l'Isle d'Angleterre.

Aduasdubis, & Dubis, fluuius. le Doux.

Alexia, opp. Alesie en la duché de Bourgongne. à nonnullis Luxeu en la Franche conté.

Allobroges, pop. Sauoye, & Dauphinois.

Alpes, les grandes montaignes separans la Gaule d'Italie.

Altisiodorum, oppidum. Auxerre.

Ambarri, pop. le pays à l'entour de Neuers.

Ambaleti *Ambiani, pop. le pays à l'entour d'Amiens.*

Ambiliates, pop. le pays à l'entour d' Aurēches.

Ambinariti, pop. Brabansos.

Ambrones, pop. le pays d'Ambrun.
Anatilorum, opp. Prouins en Brie.
Andes, & Andegauenses, populi. le pays d'Anion. vel Angiers
Antipolis opp. Ragny.
Antricum, oppidum, Chartres.
Antuacutum, & Antuerpia, oppid. Enuers. Anduuorp.
Aquæ Sextiæ, oppidum Aix en Prouence.
Aquitani, pop. & Aquitania pars Galliæ. Gascongne, & Guienne.
Aquisgranum, oppidum. Aix.
Arar, fluuius La riuiere de Saone.
Arausij, oppidum. Orenge.
Arduenna sylua. La forest Dardaine.
Arelate, Colonia Ro. Arles.
Arenici, & Artomici seu Arecomici, pop. le pays Armagnac.
Argentoratum, & Argentina, oppidum Strasbourg.
Argentuaria, & Columbaria, oppidum. Corlumbier en Elsas.
Armoricæ ciuitates. Les villes qui sont en Bretaigne.
Aruerni pop. pays d'Auuergne.
Atrebates pop. le pays à l'entour d'Arras.
Auaricum, oppid. Chasteau neuf, ou Viarron en Berry.
Audomatum, oppidum. Langres.

Auenio opp. Auignon.
Auenticum, opp. Auenche, au pays de Vaud.
Aulerci, pop. Heduorum clientes, Roane.
Augusta Asciorum opp. Aux en Guienne.
Augusta Rauracorum, oppid. Auguste sus Basle, pres le Rhin.
Augusta Romanduorum opp. Luxembourg.
Augusta Suessionum, opp. Soissons.
Augusta Treuirorum, opp. Triers.
Augustodunum, opp. Autun.
Augustonemetum, opp. Neuers.
Augustoritum, opp. Poictiers.
Aulerci Orleans, ou Rohan.
Ausci, & Auscitani pop. le pays d'Aux.
Axona, fluuius: le Disne en Guyenne.

B

Bacenis, sylua. la forest noire, sylua nigra.
Bataui, pop. Hollandois.
Belgæ, pop. & Belgica pars Gallia, la Gaule Belgicque.
Belgium, opp. Beauuoys.
Bellocassij, pop. le pays à l'entour de Bayeux.
Bellouaci, pop. le pays à l'entour de Beauuoys.
Betiræ, & Blitera opp. Besiers en Guyenne.
Bibracte. Beaulne en la duche de Bourgongne.
Bibrax, opp. Bray en la conté de Rhetel.
Bigerriones pop. Bierne, Bigorre.
Bituriges, le pays à l'entour de Bourges.
Blannonij, populi le pays à l'entour de Sainct

Iean de Morienne.

Boij,pop.Borbonnoys, & Bauiere, ou Boëme en Alemagne.

Bonna,opp.Bonne,pres Colongne sus le Rhin.

Brachata Gallia,la Prouence.

Brannouices, populi, le ual de Morienne, ou Brianſonnois. ou Briancoi

Burdigala, oppidum. Bordeaux, ou il y ha Parlement.

C

Cabillonum & Catalaunium,opp. Chalons ſus Marne, & un aultre ſus Saone.

Cadetes,pop.le pays à l'entour de Chaſteaubriãt en Bretagne.

Caſaromagus,opp.Beauuois.

Cadurci, populi. le pays de Quercy, ou eſt Cahors.

Caleti, populi. le pays à l'entour de Calais port de mer.

Caninefates,le pays de Gorckem en Hollande.

Cantabri, pop. Biſcaye, ou ceulx à l'entour de Cuſe en Guyenne.

Carcaſſo & Carcaſio,opp.Carcaſſonne.

Carnutes, populi. le pays à l'entour de Chartres.

Carpentoracte,opp.Carpentras.

Catuaci,ceulx du pays de Douay.

Celtæ pars Galliæ, ſelon Caſar tout le pays qui eſt entre la Belgique & Aquitaine.

Commenij montes. les Montagnes d'Auuergne.

Cenomani,pop.le Maine

Centrones,Centron au pays du Liege,

Centrones,pop.le pays de Tarentaise.

Cisalpina Gallia Romanis. à nous celle qui est dela les Monts.

Colonia Agrippinensium, oppid.Colongne sus le Rhin.

Comata Gallia, toutes les Gaules, excepté la Prouence,qui estoit dicte Brachata.

Condate,opp.Renes en Bretagne.

Condiuicum,oppidum. Nantes,uille capitale de Bretagne.

Condrusi, ceulx d'aupres Aix entre Trect & Iuliers.

Curiosolitæ,populi.le pays de Cornoaille en Bretagne.

D

Datij.pop.le pays à l'entour Dax en Guyenne.

Diablintres,pop.le pays à l'entour de Lcondoul en Bretagne.

Dinia,opp.Digne en Prouence.

Diuodurum, opp. Theouille en Luxembourg, ou Metz en Lorraine.

Druentia,fluuius.Druence en Prouence.

Druidum ciuitas.Dreux pres de Chartres.

Duceona,opp.Cahors en Quercy.

Duriorigum,opp.Vanes en Bretagne.

Durocoterum,opp.Reims en Champagne.

E

Ebrodunum,opp.Ambrun.
Eburones pop.le Liege.
Eburonices,pop.le pays d'Eureux.
Elauer,fluuius.Alier.
Elcebus,opp.Schlestat en Elsas.
Elusaberris,opp.Aux en Gascongne.
Equestris ciuitas,opp.Neufchastel en Suisse.
Essui,pop.Retelois oultre Tournay.

F

Forum Claudij,opp.Tarentaise.
Forum Segusianorum,opp.Bourg en Bresse.
Fossæ Marianæ,opp.Aigues mortes.

G

Gabali,opp.ceulx de Lodesue.
Garites.le pays d'Agenois en Guyenne.
Garoceli.ceulx d'aupres Tarentaise.
Garunna, fluu. Garonne separant les Aquitains des Celtes,selon Cesar.
Gebenna mons. la Montagne de Geneue, & selon aulcuns les Monts d'Auuergne.
Genabum seu Mediolanum,opp.Orleans.
Geneua,opp.Geneue.
Gergobia,opp.Clairmont en Auuergne.
Gessoriacum,opp.Boulongne sus la Mer.
Gorduni,pop.Gantois. Gant
Grinnes,pop.Cleuoys.
Grudij,pop.le pays à l'entour de Louain.

H

Harudes,populi. le pays à l'entour de Constance en Alemagne.
Hedui, populi. le pays à l'entour d'Autun en Bourgongne.
Heluij,pop.le pays d'Albigeois.
Heluetij.pop.les Suisses.
Herculis portus,opp.Ville Franche.
Hisara fluuius,Lisere.

I

Iatinum opp.Meaulx.
Itius portus.Calais port de Mer.
Iuliobona,opp.Honfleur en Normandie.
Iuliomagus,opp.Angiers.
Iura mons & Iurassus. la Iou, ou les Monts Sainct Claude.

L

Latobrigi,ceulx d'aupres Losanne.
Lemanus lacus.le Lac de Geneue,et de Losāne.
Lemouices,pop.Lymosins.
Lepontij,Grysons.
Lexobij, & Lexouij. pop. le pays à l'entour de Lysieux.
Ligeris,fluu.Loyre.
Lingones & Longones, pop. le pays à l'entour de Langres.
Lugdunum,antea Insula,opp. Lyon.
Lutetia & Leucotetia, oppid.Paris, Chef & Court souueraine de France.

Magenobij - Tonas.

M

Mandubij, pop. le pays à l'entour d'Alesie en la duché de Bourgongne.

Maßilia,opp.Marseille.

Matiscon,opp.Mascon sus Saone.

Matrona, fluuius. Marne, separant en partie auec Seine, les Belges d'auec les Celtes,selon Cæsar.

Mediolanum & Mediolanium,opp.Xainctes.

Mediomatrices, populi. le pays à l'entour de Metz en Lorraine.

Melde & Meldenses, populi.le pays à l'entour de Meaulx.

Melodunum,opp.Melun sus Seine

Menapij,pop.Gueldres & Cleues.

Moguntiacum & Moguntia, oppid. Maience sus le Rhin.

Morini pop.le pays à l'entour de Terouenne

Mosa fluuius.la Meuse.

Mosella,fluuius.Moselle.

N

Nancium,opp.Nancy en Lorraine.

Nannetes, pop.le pays à l'entour de Nantes en Bretagne.

Nantuates,siue Antuates, rectius Vantuates, pop.le pays de Vaud.

Narbo,seu Martius Narbo, colonia Romanorum,opp.Narbone.

Nemausum Colonia,Nimes.

Nemetes, populi. le pays à l'entour de Spire sus le Rhin.

Neruij, pop. ceulx d'alentour de Tournay.

Neustrij, pop. & Neustria. Normandie.

Nitiobriges, pop. le pays à l'entour de Montpesslier, Vzes.

Neodunum, opp. Leondul en Bretagne.

Neomagus, opp. Nogeans sus Seine.

Nouiodunum, opp. Noyon.

O.

Octodurum, opp. Syon en Valloys.

Olbia, opp. Aires en Prouence.

Osißini, populi. le pays de Landriguer en Bretagne.

P

Parisij, pop. le pays à l'entour de Paris.

Petrocorij, pop. Perigordins.

Pictones, pop. le pays à l'entour de Poictiers.

Pictonum promontorium. Poyctou.

Pleumosij, pop. Flandrois.

Pyrenæi montes. les Monts Pyrenees. les Monts de Foix separans la Gaule des Espagnes.

R

Ratiastum, opp. Lymoges.

Rauraci, pop. le pays a l'entour de Basle.

Regiacum, opp. Arras.

Rhedones, populi. le pays à l'entour de Renes en Bretagne.

Rhenus, fluuius. le Rhin separant la Gaule

d'Alem

d'Alemagne.

Rhemi, populi. le pays à l'entour de Reims en Champagne.

Rhodanus, fluuius. le Rhosne.

Rutheni, pop. le pays à l'entour de Rhodez.

Rotomagus, opp. Rouen, Chef de Normandie, ou il y ha Parlement.

S

Sabis, fluuius. Sambre.

Santones & Xantones, pop. Xaintongeois.

Santonum portus, opp. la Rochelle.

Sebusiani & Segusiani, pop. la Bresse.

Sallyes, pop. le pays à l'entour d'Arles. salaz

Samarobriga seu Samarobrina, op. Cambray.

Scaldis, fluuius. Lescbault.

Sedusij & Seduni, populi. le pays à l'entour de Syon en Valloys pres les Alpes.

Senones, populi uetustißimi Galliæ. le pays à l'entour de Sens.

Segalauni, pop. le pays à l'entour de Valence en Daulphine.

Segodunum, opp. Rhodez.

Sequana, fluuius. la Seine separant les Belges en partie auec Marne, des Celtes, selon Cesar.

Sequani, postea Burgundi, populi. Bourgongnons.

Sicambri, pop. Gheldrois.

Sicor portus. Lusson.

Segusij. Bresse. Stauia.

Stœcades – Maguelonne.

Stauia,opp.Eſtauyer au pays de Vaud.
Sueßiones,pop.le pays à l'entour de Soiſſons.

T

Tarbelli, populi. le pays à l'entour de Tarbe en Bigorre,ou ceulx de Bayonne.
Taruſates pop.le pays à l'entour de Turſe.
Tauriſcon,opp.Tarraſcon.
Tauroëntium,opp.Tollon en Prouence.
Tectoſages,pop.le pays de Languedoc. ou .S.t Dunys
Templum Veneris.Cap de Creux.
Tigurinus pagus.Zurich en Suiſſe.
Togata Gallia.la Gaule de la les Monts.
Toloſates,pop.le pays à l'entour de Torouſe, ou il y ha Parlement.
Traiectum,opp.Vtrech.
Treca,opp.Troye en Champagne.
Treuiri,pop.le pays à l'entour de Triers.
Tribores,Cherbourg en Normandie.
Tribotes,ſeu Triboces,pop.le pays à l'entour de Strasbourg.
Tullingi , populi. le pays à l'entour de Toul en Lorraine.
Turones, populi.le pays à l'entour de Tours ſus Loyre.

V

Valentia,opp.Valence au Daulphiné.
Vangiones , pop. le pays à l'entour de Vormes ſus le Rhin.
Varus,flu. le Var : ſeparant la Gaule d'Italie
pres

pres de Nice.

Vellaudunum op. Villeneufue en Lorraine.

Vellaunij po. Vellaye, sainct Fleur.

Veneris portus, seu Aphrodiseum, Cap de Creux.

Veneti po. le pays à l'entour de Vannes en Bretaigne.

Veromandui pop. Vermandois en Picardie.

Vertodunum op. Verdun en Lorraine. sur la Meuse

Veragri pop. le pays à l'entour de S. Maurice.

Verbigenus pagus Heluetiorum, Orbe au pays de Vaud.

Vesontio op. Besançon en la Franche conté.

Vibisci po. ceulx d'alentour de Bordeaux.

Vienna op. Vienne en Daulphiné.

Virodunum op. Verdun sus Saone.

Vnelli po. le pays du Perche.

Vogesus mons, les Mons de Voge en Lorraine.

Volcæ po. le pays à l'entour de Montpeslier, ou d'Auignon.

Vxellodunum op. Cadenac en Quercy

C DE DI

Xantones – Xaintongnes

DE DIVISIONE TOTIVS GALLIAE.

PRINCIPIO *Commentariorum Iulij Cæsaris, Galliæ posita est diuisio: quæ cùm minus plena, nec perfecta sit, uidetur paulò altius repeti debere. Regnabat Tarquinius Priscus* V. *Romanorum Rex, annis ante Vrbem captam circiter ducentis; cùm Galli minuendæ multitudinis gratia Alpes transgreßi, mediam propè Italiam occuparunt. Itaque duplicem Romani fecere Galliam, & Cisalpinam, in quam commigrarant: & Transalpinam, è qua uenerant. Cæsar elegantius, ut alia multa, propter Alpes interiectas, ulteriorem, & citeriorem Galliam dixit. Quæ illis erat Cisalpina, hanc quoque diuiserunt, Pado amne interfecante: ut quæ ad Apenninum esset conuersa, Cispadana diceretur, quam Boij Galliæ populi tenuere: quæ uerò ad Alpes extensa esset, Transpadana: quam eandem Bellouesus dux expeditionis habuit. Post Vrbem captam, Galli cum Romanis, ut apud Iosephum doctum hominem & diligentem scriptum est, octoginta per annos uario Marte decertarunt. Interea Romani in uestium & cultus uarietate, populorum Galliæ discrimen*

men notarunt: & eos quidem quos in Italia consedisse diximus, propter togas, quibus ad Romanorum similitudinem uterentur, Togatos dixerunt, & Galliam Togatam. Qui verò mediterraneo mari propinqui essent (in quorum agro posita fuit ad litus Maßilia, Græcorum colonia, urbs celebris quondam & potens, atque eruditißimis hominibus, liberalißimisq; studijs affluens, perpetuo fœdere cum Romanis coniuncta, & proinde notior) & uestibus breuioribus, terroriq; incutiendo, ut scribit Diodorus, accommodatis, quas patrio sermone Brachas appellarunt, Brachati Galli, & Brachata Gallia nomen accepit. Reliquos Galliæ populos longius ad Oceanum conuersos, incognitos adhuc, nec regione illorum peragrata, omnes uno & eodem nomine à promißis comis, quas studiosè alerent, Comatos dixerunt. Iam uerò cùm Romani externis bellis aucti & confirmati essent, superatis etiam Alpibus loca finitima occuparunt: Q. Fabius cum Allobrogibus, Cn. Domitius cum Aruernis, acerba & diuturna bella, ut scribit M. Tullius, gesserunt. Arelate, & Martius Narbo, Romanorum coloniæ, in Galliam Brachatam translatæ sunt, quibus deducendis patrem Tiberij adlectum fuisse, autor est Tranquillus. Itaque tractum à Geneua ueteri & nobili oppido ad Pyrenæos montes

extensum, Prouinciam appellauere, bello partas regiones ita uocare soliti. Pars maritima ad hanc ætatem Prouinciæ nomen retinuit: cuius tanta soli fuit ubertas, ut Plinius alteram quasi Italiam uocet. Reliqua omnis Gallia, citerioris & Togatæ, ulterioris & Comatæ nomina retinuit. Heluetijs non ita multò pòst, pro multitudine hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrantibus, in animo fuit toto exercitu in Santonum fines (populi sunt Aquitaniæ Oceano finitimi) commigrare. Cæsar Romæ obtinuit, ut eosdem per Prouinciam iter facere prohiberet. sic & totam Galliam bello tentaret. Ad eam rem conficiendam primò quinquennium, pòst aliud decretum est. Ille multo rerum usu, & magnarum artium disciplinis præclarè etiam à puero instructus, Galliæ totius situm, mores, ac uitæ instituta, unus omnium diligentißimè notauit, & Galliam Romanis tum ignotam, certius explicuit, rebus à se gestis in Commentarios relatis. Quibus in libris ex fluuiorum distinctione aptior partitio esse uidetur. Itaque omnem Galliam in treis parteis diuisam tradit, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui patria lingua Celtæ, Romana Galli dicebantur. Gallos ab Aquitanis Garumnam flumen, à Belgis Matronam & Se-

quanam

quanam diuidere: quæq; paulò accuratius & explicatius postea reperit. Hac in diuisione Prouinciam, quæ latissimè, ut modò dictum est, patebat, quòd ea Populo Romano pacata esset, prætermisit. Sed postea Octauium Augustum, optimarum artium studijs liberalissimis honestissimisq; egregiè, ut decebat tantum Imperatorem, cumulatum, edicto orbem terrarum emensum fuisse sacræ etiam literæ meminerunt: & is quidem, ut apud Strabonem scriptum extat, Galliam aliter partitus est, primùm inserta, ut uidetur, quam Iulius excluserat, Prouincia: dein Celtarum nomine, quod uniuersæ genti commune esset, sublato: pòst Aquitania, quæ una partium Galliæ angustioribus terminis circunscribi uidebatur, amplificata: adiectis aliquot oppidis quæ Garumnæ & Ligeri fluminibus interiacerent. Atque ita quadripartitam fecit omnem Galliam quæ nobis est citerior. Belgica & Aquitania priscum nomen retinuere: introduxit Lugdunensem, & Narbonensem, deducto nomine à duabus nobilissimis ciuitatibus, & rerum omnium copia & emporio florentissimis. Hanc eandem partitionem, ut omnium perfectissimam, clarissimos Geographos sequi uidemus, ex Græcis Strabonem & Ptolemæum, ex Latinis C.Plinium. Consequentibus autem temporibus, cùm rerum summa

per uarios Imperatores administraretur, in multò plures Prouincias omnis Gallia distributa est. Et sanè Ammianus Marcellinus & Sextus Rufus in XVIII. Prouincias, addita Britannia insula, diuisam fuisse Galliam tradiderunt. Erant hæc pauca, quæ his Commentarijs præmitti debere duximus. Locus quidem esset plura explicare: quod certè faceremus, nisi illa maius opus desiderarent.

ALDVS LECTORI SAL.

ETsi potes studiose lector per te ipse legendo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit Commentarios, tum & quos & quot confecerit: tamen non inutile futurum existimaui, si hîc id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio fuit, octo libris scriptæ sunt, primo, & reliquis usque ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen præcepta potius, quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui

& de

& de bello Alexandrino, & Africano Commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic ait: Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis contexui, nouissimeq́; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris usque ad illius uitæ exitum, ergo reliqui Commentarij præter decem supradictos Cæsa-saris, esse illius uidentur, nec extare quidem, quæ scripsit, omnia: quandoquidem usque ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi, non modò non esse Hircij dixerim, sed ne eruditi quidem cuiusquam. Sunt enim admodum quam inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de Claris Oratoribus, operæpretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba: Commentarios scripsit ualde quidem probandos: nudi sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse

fecit, qui illa uolunt calamiſtris inurere: ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addiderim, bonam partem eorum, quæ his Commentarijs ſcripta ſunt, haberi etiam in epiſtolis M. Tullij ad Atticum: in quibus, cùm quid noui geſtum erat à Cæſare, ſtatim Atticum, Quintum'ue Ciceronèm fratrem, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id quod maximo teſtimonio eſt, uerißima eſſe, quæcunque his Commentarijs ſcripta habentur.

Vale.

Venetijs, Menſe Nouemb.

M. D. XIII.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER PRIMVS.

ALLIA *est omnis diuisa in partes treis: quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus, inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana diuidit. Horum omnium fortißimi sunt Belgæ, propterea quòd à cultu atque humanitate prouinciæ longißimè absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea quæ ad effœminandos animos pertinent, important: proximiq; sunt Germanis qui trans Rhenum incolunt, quibus cum continenter bellum gerunt. Qua de causa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute præcedunt, quòd ferè quotidianis prælijs cum Germanis contendunt, cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus*

contendere cum eo armis
prohibere aliquem suis finibus
gerere bellum cum eo

bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: cōtineturq; Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam ab Sequanis & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani quæ ad Hispaniam pertinet, spectat, inter occasum solis, & Septentriones. Apud Heluetios longè nobilißimus fuit & ditißimus Orgetorix. Is M. Messala, & M. Pisone Consulibus regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit: & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: perfacile esse, cùm uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura tuti Heluetij continerentur, una ex parte flumine Rheno latißimo atq; altißimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte monte Iura altißimo, qui est inter Sequanos & Heluetios: tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus latè uagarentur, & minus facilè finitimis bellum inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi

cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atq; fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & autoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare. Iumentorũ & carrorum quàm maximum numerum coëmere, sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem & amicitiam cõfirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio Sequano (cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à Senatu populoq; Romano amicus appellatus erat) ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: itemq; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci (qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat) ut idem conaretur, persuadet: eiq; filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ

plurimi

plurimum Heluetij possent: se suis copijs suoq; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & iusiurandum dant: & regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad hominum millia decem undique coëgit: & omnes clientes, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eôdem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. Cùm Ciuitas ob eam rem incitata, armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt: frumentum omne, præterquam quod secum portaturi erant, comburunt: ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula

tula subeunda essent. Trium mensium molita cibaria sibi unumquenque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis uicisq; exustis, unà cum his proficiscantur. Boiosq;, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamq; oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, uix quà singuli carri ducerentur: mons autem altißimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per prouinciam nostram multò facilius atque expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur. Extremum oppidum Allobrogum, proximumq; Heluetiorum finibus, Geneua est: ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum Romanum uiderentur, existimabant: uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat ad V. Calendas Aprilis, L. Pisone, Aulo Gabinio Consulibus. Caesari cum

ri cùm id nuntiatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab Vrbe proficisci, & quàm maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti, quàm maximum potest, militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis: cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant: qui dicerent sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod nullum aliud iter haberent: rogarentq; ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat Lucium Cassium Consulem occisum, exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen ut spatium intercedere posset, dum milites quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid uellent, ad Idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione quam secum habebat, militibusq; qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit,

influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia passuum decem & nouem murum in altitudinem pedum sedecim, fossamq́; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quò facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere posset. Vbi ea dies quam constituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt: negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli per prouinciam dare: & si uim facere conentur, prohibiturum ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq́; compluribus factis, alij uadis Rhodani quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militũ concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant. Iis cùm sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimùm poterat, & Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat: & quàm plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit, & à Sequanis

quanis

quanis impetrat ut per fines suos Heluetios ire patiantur: obsidesq; uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij, ut sine maleficio & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos populi Romani inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, Titum Labienum legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones conscribit: & treis, quæ circum Aquileam hyemabant, ex hybernis educit: & quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpeis erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias & fines Se-

qua

quanorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorum'que agros populabantur. Hedui cùm se suaq; ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint. Eodem tempore quo Hedui, Ambarri quoque necessarij & consanguinei Heduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese depopulatis agris non facilè ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos possessiones'que habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, indicari non posit. Id Heluetij ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est, treis iam copiarum parteis Heluetios id flumen traduxisse, quartam ferè partem citra flumen Ararim reliquam esse: de tertia uigilia cùm legionibus tribus è castris

profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos & inopinanteis aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cùm domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Caßium Consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quòd eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caßium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cùm id quod ipsi diebus uiginti ægerrimè confecerant ut flumen transirent, Cæsarem uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caßiano Dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: si pacem populus Romanus cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque ibi

futu

futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, reminisceretur & ueteris incommodi populi Romani, & pristinæ uirtutis Heluetiorum. Quòd improuisò unum pagum adortus esset, cùm hi qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo, contenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is locus ubi constitissent, ex calamitate populi Romani, & internecione exercitus, nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eò grauius ferre, quò minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eò deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quòd si ueteris contumeliæ obliuisci uellet: num etiam recentium iniuriarum, quòd eo inuito iter per prouinciam per uim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? Quòd sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq; se tandiu impune tulisse in-

iurias admirarentur, eôdem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quò grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cùm ea ita sint: tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs quas ipsis socijs'que eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum his pacem esse facturum. Diuico respondit, ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Cæsar facit: equitatumq; omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit, qui uideant quas in parteis hostes iter faciant. Qui cupidius nouißimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt: & pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Heluetij, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex nouißimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat, in præsentia hostem rapinis populationibus'que prohibere

prohibere. Ita dies circiter XV. iter fecerunt, uti inter nouißimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia sub Septentrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij auerterant: à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui: conferri, comportari, adesse dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco & Lisco, qui summo magistratui praeerant, (quem Vergobretum appellant Hedui: qui creatur annuus, & uitæ necisq; in suos habet potestatem) grauiter eos accusat, quòd cùm neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur: præsertim cùm magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit. Multò etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione

Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit, esse nonnullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum quàm Romanorum imperia præferre: neque dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unà cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos à se coërceri non posse: quinetiam quòd necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit: & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit: Liscum retinet: quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atque audacius. Eadem secretò ab alijs quærit: reperit esse uera: ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia: cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquáque omnia Heduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quòd illo

licente

licente contra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere & circum se habere: neque solùm domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilißimo ac potentißimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem & Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios uenire: Imperio populi Romani non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, initium fugæ prælij equestris aduersi paucis antè diebus, à Dumnorige atque eius equitibus factum esse (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat), eorum'que fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certissimæ res accederent, quòd per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quòd obsides inter

eos dandos curasset, quòd ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd à magistratu Heduorum accusaretur: satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio, Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque prius quàm quicquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum, principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit nequid grauius in fratrem statueret: scire se illa esse uera, nec quenquam ex eo plus quàm se doloris capere, propterea quòd cùm ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam

tiam

tiam posset, per se creuisset: quibus opibus ac neruis non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri. quòd siquid ei à Cæsare grauius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterentur. Hæc cùm pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus rogat finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquum tempus omneis suspiciones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibuscum loquatur, scire posit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent misit. Renuntiatum est facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum properè cum duabus legionibus, & iisdem ducibus qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet: quid sui

 consilij

consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatum'que omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritißimus habebatur, quiq; in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Craßi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cùm summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis paßibus abesset, neque (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælio'que abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat interuallo, hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cùm exercitui

frument

frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum octodecim, aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit: & iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemylij decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatum'que, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus compleri. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram

ſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primùm ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis, ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit. Milites è loco ſuperiore pilis miſsis facilè hoſtium phalangem perfregerunt: ea diſiecta, gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cùm ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commodè pugnare poterant: multi ut diu iactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem uulneribus defeſsi, & pedem referre, & quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter X V. *agmen hoſtium claudebant, & nouiſsimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſsi circumuenere. Id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna bipartitò intulerunt: prima ac ſecunda acies ut uictis ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes ſuſtineret. Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius cùm ſuſtinere noſtrorum impetum non poſſent, alteri ſe (ut acceperant)*

rant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio cùm ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant; & nonnulli inter carros rotas'que, mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq; uulnerabant. Diu cùm esset pugnatum, impedimentis castris'que nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filijs captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia CXXX. *superfuerunt, eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso: in fines Lingonum die quarto peruenerunt; cùm & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nuntiosq; misit, ne eos frumento, ne'ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cùm eum in itinere conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciter'que locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum*

tirentur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquas'que ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idq; Caesaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iniurando nequis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum qui antè fuerant, ad Caesarem reuerterunt, petierunt'que uti sibi secretò & in occulto de sua omnium'que salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere & laborare, ne ea quae dixissent, enuntiarentur, quàm uti ea quae uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti ab Aruernis Sequanis'que Germani mercede accerserentur. Horum primò circiter millia XV. Rhenum transisse: posteaquam

agros

agros & cultum & copias Gallorum homines fert ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum. Cum his Heduos eorumq; clientes semel atque iterum armis contendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prælijs calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, & populi Rom. hospitio atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilißimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à Populo Rom. imploraturos, neque recusaturos quò minus perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit ut iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quàm Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè, Harudum millia hominum

uigintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur. atque omnes Germani Rhenum transirent. Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus, cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit ad Magetobriæ, superbè & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, siqua res non ad nutum aut ad uoluntatem eius facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare populoq; Rom. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat. Cæsarem uel autoritate sua atq; exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine Pop. Rom. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur: Galliamq; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes qui aderant

rant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsiuit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cùm ab his sæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere posset: idem Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si coràm adesset, horrerent, propterea quòd reliquis tantùm fugæ facultas daretur: Sequanis uerò, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorumq; oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusq; est eam rem sibi curæ futuram, magnam se habere spem, & beneficio suo & autoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandã & suscipiendã putaret: in primis quòd Heduos fratres consanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute atque in ditione uidebat Germanorum teneri,

eorumq́; obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio Populi Rom. turpißimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, Populo Rom. periculosum uidebat: neque sibi homines feros ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin cùm omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri Teutoniq́; fecissent, in prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: uelle sese de Republica & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ uenire audere, quas Cæsar poßideret: neq; exercitum sine magno commeatu atq; emolumento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset,

esset Cæsari, aut omnino Populo Rom. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populiq; Rom. beneficio affectus, cùm in Consulatu suo rex atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoq; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret, hæc esse quæ ab eo postularet: Primùm, nequam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides quos haberet ab Heduis, redderet: Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: né ue Heduos iniuria lacesseret, né ue his socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoq; Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si id non impetraret, sese (quoniam M. Messala, M. Pisone Consulibus Senatus censuisset, uti quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos populi Romani defenderet) Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item, populum Rom. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare con-

fuisse. Si ipse populo Romano non praescriberet quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Rom. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis obsides se redditurum non esse: neque iis neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent quod conuenisset, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cùm uellet, congrederetur: intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIIII. tectum non subissent, uirtute possent. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, & legati ab Heduis & à Treuiris ueniebant: Hedui questum, quòd Harudes (qui nuper in Galliam transportati essent) fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: his praeesse Nasuam & Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar uehementer commotus

motus, maturandum sibi existimauit: ne si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facilè resisti posset. Itaque re frumentaria, quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cùm tridui uiam processisset, nuntiatum est ei Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum) contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnoperè sibi præcauendum Cæsar existimabat. Nanque omnium rerum quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Alduasdalis ut circino circunductum penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non amplius pedum sexcentorum qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis nocturnis diurnisq; itineribus contendit: occupatoq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusq; causa moratur, ex percontatione nostrorum, uocibusq; Gallorum,

consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatum'que omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritißimus habebatur, quiq; in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Craßi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cùm summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis paßibus abesset, neque (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni, cognitus esset: Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælio'que abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat interuallo, hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cùm exercitui

frument

frumentum metiri oporteret, & quòd à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum octodecim, aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit: & iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemylij decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Heluetij, seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatum'que, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor ueteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram

ſtram aciem ſucceſſerunt. Cæſar primùm ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis, ut æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit. Milites è loco ſuperiore pilis miſsis facilè hoſtium phalangem perfregerunt: ea diſiecta, gladijs diſtrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cùm ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commodè pugnare poterant: multi ut diu iactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem uulneribus defeſsi, & pedem referre, & quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter X V. *agmen hoſtium claudebant, & nouiſsimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſsi circumuenere. Id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conuerſa ſigna bipartitò intulerunt: prima ac ſecunda acies ut uictis ac ſummotis reſiſteret, tertia ut uenientes ſuſtineret. Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius cùm ſuſtinere noſtrorum impetum non poſſent, alteri ſe (ut acceperant)*

rant)

rant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio cùm ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant; & nonnulli inter carros rotas'que, mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq; uulnerabant. Diu cùm esset pugnatum, impedimentis castris'que nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filijs captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia CXXX. *superfuerunt, eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere intermisso: in fines Lingonum die quarto peruenerunt; cùm & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nuntiosq; misit, ne eos frumento, ne'ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cùm eum in itinere conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciter'que locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum*

nentum expectare iußisset, paruerunt. Eò postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur: siue spe salutis inducti, quòd in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorum egreßi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar resciuit: quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit. Reductos, in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos unde erant profecti, reuerti iußit: & quòd omnibus frugibus amißis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida, uicosq; quos incenderant, restituere iußit. Id ea maximè ratione fecit, quòd noluit cum locum unde Heluetij discesserant, uacare: ne propter bonitatem agrorum, Germani qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ prouinciæ Allo-

brog

brogibusq; essent. Boios petentibus Heduis, quòd egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, eos'que postea in parem iuris libertatisq; conditionem atque ipsi erant, receperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresq; quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia ducenta sexaginta tria, Tulingorum millia triginta sex, Latobrigorum quatuordecim, Rauracorum uiginti tria, Boiorum triginta duo. Ex his qui arma ferre possent, ad millia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad millia trecenta sexaginta octo. Eorum qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium centum & decem. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati principes ciuitatum ad Cæsarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Romanus ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quàm populi Romani accidisse, propterea quòd eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperio'que potirentur,

tirentur, locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquas'que ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idq; Cæsaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando nequis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt, petierunt'que uti sibi secretò & in occulto de sua omnium'que salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere & laborare, ne ea quæ dixissent, enuntiarentur, quàm uti ea quæ uellent, impetrarent: propterea quòd si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti ab Aruernis Sequanis'que Germani mercede accerserentur. Horum primò circiter millia XV. Rhenum transisse: posteaquam

agros

agros & cultum & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum. Cum his Heduos eorumq; clientes semel atque iterum armis contendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prælijs calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, & populi Rom. hospitio atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à Populo Rom. imploraturos, neque recusaturos quò minus perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit ut iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quàm Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè, Harudum millia hominum

uigintiquatuor ad eum uenissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent. Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus, cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias prælio uicerit, quod prælium factum sit ad Magetobriæ, superbè & crudeliter imperare, obsides nobilißimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum aut ad uoluntatem eius facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare populoq; Rom. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, grauißimum supplicium sumat. Cæsarem uel autoritate sua atq; exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine Pop. Rom. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur: Galliamq; omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes qui aderant

rent, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animaduertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quæ cæteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsiuit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cùm ab his sæpius quæreret, neque ullam omnino uocem exprimere posset: idem Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si coràm adesset, horrerent, propterea quòd reliquis tantùm fugæ facultas daretur: Sequanis uerò, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorumq; oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusq; est eam rem sibi curæ futuram, magnam se habere spem, & beneficio suo & autoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandã & suscipiendã putaret: in primis quòd Heduos fratres consanguineosq; sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute atque in ditione uidebat Germanorum teneri,

eorumq́; obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio Populi Rom. turpißimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, Populo Rom. periculosum uidebat: neque sibi homines feros ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin cùm omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri Teutoniq́; fecissent, in prouinciam exirent, atq; inde in Italiam contenderent, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: uelle sese de Republica & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse: siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ uenire audere, quas Cæsar poßideret: neq; exercitum sine magno commeatu atq; emolumento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset,

aut

aut Cæsari, aut omnino Populo Rom. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populiq; Rom. beneficio affectus, cùm in Consulatu suo rex atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoq; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret, hæc esse quæ ab eo postularet: Primùm, nequam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides quos haberet ab Heduis, redderet: Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: né ue Heduos iniuria lacesseret, né ue his socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoq; Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si id non impetraret, sese (quoniam M. Messala, M. Pisone Consulibus Senatus censuisset, uti quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos populi Romani defenderet) Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item, populum Rom. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare con-

fuisse. Si ipse populo Romano non praescriberet quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Rom. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis obsides se redditurum non esse: neque ijs neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent quod conuenisset, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi Romani absuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cùm uellet, congrederetur: intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos X I I I I. tectum non subissent, uirtute possent. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, & legati ab Heduis & à Treuiris ueniebant: Hedui questum, quòd Harudes (qui nuper in Galliam transportati essent) fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: his praeesse Nasuam & Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar uehementer commotus

motus, maturandum sibi existimauit: ne si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facilè resisti posset. Itaque re frumentaria, quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cùm tridui uiam processisset, nuntiatum est ei Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum) contendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere sibi præcauendum Cæsar existimabat. Nanque omnium rerum quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quòd flumen Alduasdalis ut circino circunductum penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non amplius pedum sexcentorum quà flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis nocturnis diurnisq; itineribus contendit: occupatoq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusq; causa moratur, ex percontatione nostrorum, uocibusq; Gallorum,

ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute atque exercitatione in armis esse prædicabant, & sæpenumero sese cum his congressos, ne uultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse: tantus subitò timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes animosq; perturbaret. Hic primùm ortus est à Tribunis militum, ac Præfectis, reliquisq; qui ex Vrbe amicitiæ causa Cæsarem sequuti, non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. Hi neque uultum fingere, neq; interdum lacrymas tenere poterant. Abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudinem syluarum quæ inter eos atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè

supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari renuntiabant, cùm castra moueri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Haec cùm animaduertisset Caesar, conuocato concilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit: primùm, quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariouistum se Consule cupidissimè populi Romani amicitiam appetisse: cur igitur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque aequitate conditionis perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd si furore atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cùm Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse Imperator meritus esse uidebatur. Factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquis usus, ac disciplina, quam à nobis accepissent, subleuaret. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia: propterea quòd quos aliquandiu inermes sine causa ti-

uinissent, hos postea armatos ac uictores superassent. Ac denique Germanos hos, eosdem esse scirent illos, quibúscum sæpenumero Heluetij congressi, non solùm in suis, sed etiam in illorum finibus plerunque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos aduersum prælium & fuga Gallorum commoueret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum cùm multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna & dispersos subitò adortum, magis ratione & consilio quàm uirtute uicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris conferrent, facere arroganter, cùm aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamq; esse in agris frumenta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicaturos. Quòd non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri. scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut malè re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto, auaritiá esse cõiunctam:

suam

suam innocentiam perpetua uita felicitate Heluetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturos fuisset, repraesentaturum esse, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quàm primùm intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor plus ualeret. Quòd si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret: sibiq; eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar & indulserat praecipuè, & propter uirtutem confidebat maximé. Hac oratione habita, mirum in modum conuersae sunt omnium mentes, summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est. Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum iudicium fecisset: seq; esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit. Deinde reliquae legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt uti Caesari satisfacerent, se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quòd ex aliis Gallis maximam ei fidem habebat: ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia; ut dixerat, profectus est. Septimo die, cùm iter non in-

intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus passuum quatuor & XX. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: iamq; eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cùm id quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq; in spem ueniebat, pro suis tantis populiq; Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim cùm sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: alia ratione se non esse uenturum. Cæsar quòd neque colloquium interposita causa tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat: commodissimum esse statuit, omnibus equis, Gallis equitibus detractis, in eos legionarios milites legionis decimæ (cui quàm maximè confidebat) imponere, ut præsidium quàm amicissimum, siquid opus facto esset, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit, plus quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: polli-

lici

ficitum esse in cohortis se Pretoriæ loco decimam legionem habiturum, & nunc ad equum rescribere. Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio à castris Ariouisti & Cæsaris aberat: eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ex equis ut colloquerentur, & præter se denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uentum est, Cæsar initio orationis, sua senatusq; in eum beneficia commemorauit, quòd Rex appellatus esset à senatu, quòd amicus; quòd munera amplißimè missa. Quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui docebat. Illum, cùm neq; aditum, neq; caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea præmia consecutum. Docebat etiam quàm ueteres, quamq; iustæ caussæ necesßitudinis ipsis cum Heduis intercederent: quæ senatusconsulta, quoties, quamq; honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Rom. hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore

auctior

auctiores uelit esse. Quod uerò ad amicitiam Pop. Romani attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadem quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret: obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at nequos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit: de suis uirtutibus multa prædicauit: Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum & accersitum à Gallis. Non sine magna spe magnisq; præmijs domum propinquosq; reliquisse. Sedes habere in Gallia ab ipsis concessas. Obsides ipsorum uoluntate datos. Stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse. Omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac contra se castra habuisse: eas omneis copias uno ab se prælio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri uelint, se iterum paratum esse decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento & præsidio, non detrimento esse oportere: idq; se ea spe petisse. Si per Populum Rom. stipendium remittatur, & dedititij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum Populi Rom. amicitiam, quàm

appe

appetiuerit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quàm Populum Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum Pop. Rom. Galliæ prouinciæ fines ingressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret? Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram. Vt sibi concedi non oporteret si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, qui non suo iure se interpellaremus. Quòd fratres ex S. C. & amicos appellatos Heduos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Heduos Romanis auxiliũ tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio Populi Rom. usos esse. Debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusq; Populi Rom. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atq;

amici

amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum: & quaecunque bella geri uellet, sine ullo eius labore & periculo confecturum. Multa à Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neq; suam neque Pop. Rom. consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret: neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quam Pop. Romani: bello superatos esse Aruernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo: quibus populus Romanus ignouisset, neque in prouinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodq; tempus spectari oporteret, Populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium. Si iudicium Senatus obseruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam, suis legibus uti uoluisset. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ariouisti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare, lapides telaq; in nostros conijcere. Caesar loquendi finem fecit: seq; ad suos recepit: suisq; imperauit nequod omnino telum in hostes reijcerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae commissum cum equitatu praelium fore uidebat: tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio

quia circumuentos. Posteaquam in uulgus militum relatum est qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaq; res colloquium diremisset: multò maior alacritas, studiumq; pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo pòst Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti aut iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet è suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi causa Cæsari uisa non est, & eò magis, quòd pridie eius diei Germani retineri non potuerint, quin in nostros tela coniicerent. Legatum è suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum uisum est, M. Valerium Procillum C. Valerij Caburij filium, summa uirtute & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ariouistus longinquà consuetudine utebatur, & quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere: & unà Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti utebatur. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cùm apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo præsente conclamauit,

 quid

quid ad se uenirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum sex à Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit, & millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, ut frumento commeatuq; qui ex Sequanis & Heduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit, ut si uellet Ariouistus praelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri praelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant: Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant. Cum his in praelijs uersabantur: ad eos se equites recipiebant. Hi, siquid erat durius, concurrebant. Siqui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant. Siquò erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati, cursum adaequarent. Vbi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit, acieq;

acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iußit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (uti dictum est) aberat: eò circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iußit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas legiones in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar è castris utrisq; copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatē fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uesperū pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliâs eorum sortibus & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante

f 2 nouam

nonam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus cõstituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie usq; ad castra hostiũ accessit. Tum uerò demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerũt, generatimq; cõstituerunt paribus interuallis, Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos: omnemq; aciem suam rhedis & carris circundederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt: quæ in prælium proficiscentes milites, passis manibus flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos Legatos & Quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisq; uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animaduerterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaq; hostes repentè celeriterq; procurrerunt, ut spatium pila in hostes conijciendi non daretur. Reiectis pilis, comminus gladijs pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangem insilirent, & scuta

manibus reuellerent, & desuper uulnerarent. Cùm hostium acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugam conuersa esset, à dextro cornu uehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cùm animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praerat, quòd expeditior erat quàm hi qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutū est, atq; omnes hostes terga uerterunt: nec prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinq; peruenerunt. Ibi perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt, aut lintribus inuentis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omneis equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat: altera Norica regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraq; in ea fuga perijt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus cùm à custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa uictoria, uoluptatem attulit, quòd hominem honestißimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus ho-

stium, sibi restitutum uidebat, neq; eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam fortuna dminuerat. Is se præsente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti cœperunt; quos ubi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SECVNDVS.

VM esset Cæsar in citeriore Gallia in Hybernis, ita uti suprà demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisq; item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Rom. coniurare, obsidesq; inter se dare. Coniurandi has esse causas: Primùm, quòd uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde quòd à nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi Rom. exercitum hyemare atque inueterascere in Gallia molestè ferebant: partim qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant. A nonnullis etiam, quòd in Gallia à potentioribus, atque ijs qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgò regna occupabantur: qui minus facilè eam rem in Imperio nostro consequi poterant. His nuntijs literisq; commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte æstate in ulteriorem Galliam qui deduceret,

Q. Pedium legatum misit. Ipse cùm primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat negotium Senonibus, reliquisq; Gallis qui finitimi Belgis erant, ut ea quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq; de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusq; in unum locum conduci. Tum uerò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cùm de improuiso, celeriusq; omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent, se suaq; omnia in fidem atq; potestatem populi Romani permittere: neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Romanum omnino coniurasse, paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæterisq; rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosq; qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse: tantumq; esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem fratres consanguineosq; suos, qui eodem iure, ijsdem legibus utantur, & unum imperium, unumq; magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

Cùm

Cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos à Germania, Rhenumq; antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq; qui ea loca incolerent, expulisse: solosq; esse, qui patrum nostrorũ memoria omni Gallia uexata, Teutones Cimbrosq; intra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi autoritatem, magnosq; spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant: propterea quòd propinquitatibus affinitatibusq; coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos & uirtute & autoritate, & hominum numero ualere. Hos posse conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero lecta millia LX. totiusq; belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos: latissimos feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliæ potentissimum: qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamq; summam totius belli, omnium uoluntate de-

ferri: oppida habere numero XII. *polliceri millia armata quinquaginta: totidem Neruios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longißimeq; absint.* XV. *millia Atrebates, Ambianos* X. *millia, Morinos* XV. *millia, Menapios* VII. *millia, Caletos* X. *millia Velocasses & Veromanduos totidem, Catuacos* XIX. *millia: Condrusos, Eburones, Caresos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione prosecutus, omnem Senatum ad se conuenire, principumq; liberos obsides adduci iussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipublicæ communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire, neque iam longè abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit: atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat,*

& post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit: & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum duodecim, uallo fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab his castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgorum oppugnatio est. Hi, ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est: testudine facta portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum facilè fiebat. Nam tanta multitudo lapides ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cùm finem oppugnandi nox fecisset: Iccius Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex ijs qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis

pidanis mittit. Quorum aduentu & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis aedificijsq; quò adire poterant, incensis, ad castra Caesaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. Caesar primò & propter multitudinem hostium & propter eximiam opinionem uirtutis, praelio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus praelijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo: quòd is collis ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in frontem leuiter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit: ne cùm aciem instruxisset, hostes (qui tantum

multitudine poterant) à lateribus pugnantes suos circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias è castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum atq; hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut si possent castellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderent: sin minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuq; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; pontem traducit, atq; ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum
occid

acciderunt. Per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primosq; qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hostes ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neq; nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit: concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti: & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent: ut potius in suis quàm in alienis finibus decertarent, & domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis hac quoque ratio eos deduxit, quòd Diuitiacum quoque atque Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egreßi, nullo certo ordine neque imperio, cùm sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quòd qua de causa discederent, nondum perspexerat: exercitum equitatumq; castris continuit. Prima

luce,

luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouißimum agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium & L. Arunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iußit. Hi nouißimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderant. Cùm ab extremo agmine hi ad quos uentum erat, consisterent, fortiterq; impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quòd abesse à periculo uiderentur, neque ulla neceßitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasum solis sequi destiterunt: seq; in castra, ut erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar prius quàm se hostes ex pauore ac fuga reciperent, in fines Sueßionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum à defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandum usui erant, comparare

rare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueßionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis, magnitudine operum, quæ neque uiderant antè Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus acceptis primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueßiones accipit, exercitumq; in Bellouacos ducit: qui cùm se suaq; omnia in oppidum Bratusspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset: omnes maiores natu ex oppido egreßi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare cœperunt, sese in eius fidem ac potestatem uenire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item cùm ad oppidum acceßisset, castraq; ibi poneret, pueri mulieresq; ex muro paßis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimißis Heduorum copijs ad eum reuertetat) facit uerba, Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos,

ctos, omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum autoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxilijs atque opibus, siqua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci atque Heduorum causa, sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum duxit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas autoritate atque hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit: qui se suaq; omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruij attingebant: quorum de natura moribusq; Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat, Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium, inferri, quòd his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarunt. Esse homines feros, magnæq; uirtutis. Increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamq; uirtutem proiecissent:

sent: confirmare sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cùm per eorum fines triduum iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen à castris suis non amplius millia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Neruios consedisse, aduentumq́; ibi Romanorum expectare unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. Mulierès, quiq́; per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus cognitis exploratores centurionesq́; præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cumq́; ex dedititijs Belgis reliquisq́; Gallis complures Cæsarem secuti, unà iter facerent: quidam ex his (ut postea ex captiuis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt: atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negotij, cùm prima legio in castra uenisset, reliquæq́; legiones magnum spatium abessent; hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisq́; direptis, futurum ut reliquæ contrà consistere non auderent.

Adiu

Adiuuabat etiam eorum consilium qui rem deferebant, quòd Neruij antiquitus, cùm equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed quicquid possunt, pedestribus ualent copijs) quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibusq; interiectis, effecerant ut instar muri hæ sepes munimenta præberent, quò non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus cùm iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem castris nostri delegerant: Collis à summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod suprà nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic & contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, à superiore parte syluestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium. Cæsar equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam quòd hosti appropinquabat, consuetudine sua Cæ-

sar VI. *legiones expeditas ducebat. Post eas totius exercitus impedimenta collocarat. Inde duæ legiones quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisq; flumen transgreßi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cùm se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neque nostri longius quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in syluis abditi latebant, uisæ sunt, quod tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita ut intra syluas aciem ordinesq; constituerant, atque ipsi sese confirmauerant, subitò omnibus copiis prouolarunt, impetumq; in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè uno tempore & ad syluas & in flumine & iam in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: Vexillum proponendum, quod erat insigne cùm ad arma concurri oportebat: Signum*

gnum tuba dandum: Ab opere reuocandi milites: Qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi: Acies instruenda: Milites cohortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam partem, temporis breuitas & incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia atque usus militum, quòd superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant: & quòd ab opere singulisq; legionibus singulos legatos Cæsar discedere nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatem & propinquitatem hostium nihil iam Cæsaris imperium expectabant, sed per se, quæ uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione est hortatus, quàm uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq; impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adijci posset, prælij committendi signum dedit: atque item in alteram partem est cohortandi causa profectus. Pugnantibus tanta fuit temporis exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accom-

modanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quaeq; prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq; collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cùm diuersis locis legiones aliae alia in parte hostibus resisterent, sepibusq; densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset, prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunae quoque euentus uarij sequebantur. Legionis nonae & decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt. Et transire conantes insecuti, gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt: & in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato praelio, in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersae duae legiones undecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibúscum

erant

erant congreßi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. Ac totis ferè castris à fronte & à sinistra parte nudatis, cùm in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertißimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cùm se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros uictores flumen transisse conspexerant, prædandi causa egreßi, cùm respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent: præcipites sese fugæ mandabant. Simul eorum qui cum impedimentis ueniebant, clamor fremitusq; exaudiebatur: alijq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate mißi ad Cæsarem uenerant, cùm multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos dißipatosq; in omnes

partes fugere uidissent: desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos, superatosq́;, castris impedimentisq́; eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq́; in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsos ad pugnam esse impedimento: quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq́; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo P. Sestio Baculo fortißimo uiro multis grauibusq́; uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouißimis desertos prælio excedere, ac tela uitare: hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittercre, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto uidit, neque ullum esse subsidium quod summitti posset: scuto à nouißimis uni militum detracto, quòd ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit: centurionibusq́; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iußit, quò facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam extremis suis rebus operam nauare cuperet:

paulùm

paulum hostium impetus retardatus est. Caesar cùm septimam legionem, quae iuxtà constiterat, item urgeri ab hoste uidisset: tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. Quo facto, cùm alijs alij subsidium ferrent, neque timerent ne auersi ab hoste circumuenirentur: audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quae in nouißimo agmine praesidio impedimentis fuerant, praelio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et Titus Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq; in periculo & castra & legiones, & Imperator uersaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi praelium redintegrarent. Tum calones, perterritos conspicati hostes, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uerò ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionarijs militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutem

præstiterunt, ut cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, pilaq; intercepta remitterent: ut non nequicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, ac subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris mulieribusq; in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur: omnium qui supererant consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderunt: & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis, ad treis Senatores: ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissimè conseruauit, suisq; finibus atque oppidis uti iussit: & finitimis imperauit ut ab iniuria & maleficio se suosq; prohiberent. Aduatici (de quibus suprà scripsimus) cùm omnibus copijs auxilio Neruijs uenirent: hac pugna nuntiata, ex itinere domũ reuerterunt

terunt

terunt: cunctis oppidis castellisq; desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè natura munitum contulerunt: quòd cùm ex omnibus in circuitu partibus altißimas rupes despectusq; haberet, una ex parte leuiter accliuis aditus, in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altißimo muro munierant: tum magni ponderis saxa, & praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisq; prognati: qui cùm iter per prouinciam nostram atque Italiam facerent, his impedimentis quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex millia hominum unà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cùm aliâs bellum inferrent, aliâs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq; praelijs cum nostris contendebant. Postea uallo pedum XII. *in circuitu* XV. *millium, crebrisq; castellis circummuniti, oppido sese continebant. Vbi uineis actis, aggere extructo, turrim procul constitui uiderunt, primùm irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quòd tanta machinatio à tanto spatio instrueretur: quibus'nam manibus, aut quibus*

uiri

uiribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerunque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? Vbi uerò moueri, & appropinquare mœnibus uiderunt: noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent: se suaq; omnia eorum potestati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari: si fortè pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere: à quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisq; imperaturum,

ne quam

ne quam dedititijs Populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam quæ erat ante oppidum, iacta, sic ut propè summam muri aggerisq; altitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, ea die face sunt usi. Sub uesperum Cæsar portas claudi, milites q; ex oppido iußit exire, ne quam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi antè inito (ut intellectum est) consilio, quòd deditione facta nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant: partim cum ijs quæ retinuerant & celauerant armis, partim scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia uigilia, quà minimè arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repentè ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut antè Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos qui ex uallo turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cùm in una uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad homi

hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atq; intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Crasso quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est omnes eas ciuitates in ditionem potestatemq; Pop. Romani esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricumq; properabat, inita proxima æstate ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easq; res ex literis Cæsaris dies XV. supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER TERTIVS.

VM in Italiam proficisceretur Cæsar, Seruium Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq; misit: qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes quò magno cum periculo magnisq; portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri uolebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, ut in his locis legionem hyemandi causa collocaret. Galba secundis aliquot prælijs factis, castellisq; compluribus eorum expugnatis, mißis ad eum undique legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis legionis eius cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planitie, altißimis montibus undique continetur. Cùm hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hyemandum concesßit, alteram uacuam

ab his

ab his relictam, cohortibus attribuit. Eum locum uallo fossaq; muniuit. Cùm dies hybernorum complures transissent, frumentumq; eò comportari iußisset: subitò per exploratores certior factus est, ex ea parte uici quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesq; qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subitò Galli belli renouandi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam plenißimã, detractis cohortibus duabus, & compluribus singulatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant. Tum etiam, quòd propter iniquitatem loci, cùm ipsi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solùm itineris causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis Galba, cùm neque opus hybernorum, munitionesq; plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquoq; commeatu satis esset prouisum, quòd deditione facta, obsidibusq; acceptis, nihil de bello timendum existimauerat: concilio celeriter

conuo

conuocato ſententia exquirere cœpit. Quo in concilio cùm tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac iam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio ueniri, neq; commeatus ſupportari, intercluſis itineribus, poſſet: propè iam deſperata ſalute, nonnullæ huiuſmodi ſententiæ dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus quibus eò perueniſſent, ad ſalutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reſeruato ad extremum conſilio, interim rei euentum experiri, & caſtra defendere. Breui ſpatio interiecto, uix ut his rebus quas conſtituiſſent, colloquendis atq; adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnibus partibus ſigno dato decurrere, lapides geſaq; in uallum conijcere. Noſtri primò integris uiribus fortiter repugnare: neq; ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: ut quæq; pars caſtrorum nudata defenſoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxilium ferre: ſed hoc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus ſuccedebant: quarum rerum à noſtris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modò defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem, eius loci ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cùm iam amplius horis ſex

continenter pugnaretur, ac non solùm uires, sed etiam tela nostris deficerent, atq; hostes acrius instarent, languidioribusq; nostris uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq; esset iam ad extremum perducta casum: P. Sextius Baculus primipili centurio (quem Neruico prælio compluribus confectum uulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus militum, uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atq; unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaq; conuocatis Centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent, pòst signo dato è castris erũperent, atq; omnem spem salutis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subitò omnibus portis eruptione facta, neq; cognoscendi quid fieret, neq; sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos qui in spem potiendorum castrorum uenerant, undique circumuentos interficiunt: & ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copijs fusis, armisq; exutis, se in castra

muniti

munitionesq; suas recipiunt. Quo prælio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio uenisse meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maximè frumenti commeatusq; inopia permotus, postero die omnibus eius uici ædificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perducit: ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cùm omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere uolebat: subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusq; petendi causa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cum T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est longè amplißima autoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare

uigare consueuerunt: & scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & in magno impetu maris atque aperto paucis portubus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. Ab his fit initium retinendi Silij, atq; Velanij: quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum autoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquas'que ciuitates solicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus acceperant, permanere, quàm Romanorum seruitutem perferre, malint. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt: Si uelit suos recipere, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ille aberat longius: naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq; ciuitates cognito

gnito

gnito Cæsaris aduentu, simul quòd quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos (quod nomen apud omnes nationes sanctum inuiolatumq; semper fuisset) retentos ab se, & in uincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea quæ ad usum nauium pertinerent, prouidere instituunt, hoc maiore spe, quòd multùm naturæ loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscitiam locorum, paucitatemq; portuum, sciebant. Neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimùm nauibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neq; eorum locorum ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasq; nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in uastißimo ac apertißimo Oceano perspiciebant. His initis consilijs oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum esse gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæ dif-

ficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus: sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio: in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque cùm intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterq; excitari, omneis autem homines natura libertati studere, & conditionem seruitutis odisse: prius quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaq; T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Rhemos reliquosq; Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosq; qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs X I I. *& magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq; mittit, qui eam manum distinendam curet. Decium Brutum adolescentem classi Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus & Santonis*

reli

reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præficit: & cùm primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis, promontorijsq;, neque pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatio: neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atq; his oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seq; in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò facilius magna parte æstatis faciebant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas nauigandi. Nanq; ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant: Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò facilius uada ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodum erectæ, atq; item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumq; accommodatis. Naues totæ factæ

ex robore, ad quamuis uim & contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clauis ferreis digiti pollicis craßitudine: anchoræ pro funibus ferreis catenis reuinctæ: pelles pro uelis, alutæq; tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atque eius usus inscitiam, siue (quod est magis uerisimile) quòd tantas tempestates Oceani, tantosq; impetus uentorum sustineri, ac tanta onera nauium regi uelis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ claßi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret: reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. Neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinem facilè telum adijciebatur: & eadem de causa minus commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut cùm sæuire uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in uadis consisterent tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent. Quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neq; hostium fugam captis oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expectare classem. Quæ ubi conuênit, ac primùm ab hostibus uisa

uisa est: circiter C C X X. *naues eorum paratissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. Neq; satis Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq;, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat quid agerent: aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim nocere non posse cognouerunt: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex Barbaris nauibus superabat: ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ affixæq; longurijs, non absimili forma muralium falcium. His cùm funes qui antennas ad malos distinebant, comprehensi adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: quibus abscisis antennæ necessariò concidebant: ut cùm omnis Gallicis nauibus spes in uelis armamentisq; consisteret, his ereptis, uno tempore omnis usus nauium eriperetur. Reliquum erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facilè superabant: atq; eò magis, quòd in conspectu Cæsaris atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulò fortius factum latere posset. Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus)*

antennis, cùm singulas binæ aut ternæ naues circunsisterent, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam Barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cùm ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conuersis in eam partem nauibus quò uentus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna. Nam singulas nostri consectati ita expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint, cùm ab hora ferè quarta usq; ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum, totiusq; oræ maritimæ confectum est. Nam cùm omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij aut dignitatis fuit, eò conuenerant: tum nauium quod ubiq; fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amißis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaq; se suaq; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs quas

à Cæ

à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasq; copias coëgerat. Atq; his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexobijq; senatu suo interfecto, quòd autores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum latronumq; conuenerat, quos spes prædandi, studiumq; bellandi, ab agricultura & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cùm Viridouix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidieq; pro ductis copijs pugnandi potestatem faceret: ut iam non solùm hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus nonnihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quòd cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneũ quendam hominem & callidum delegit, Gallum, ex ijs quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs pollicitationibusq; persuadet

uti

uti ad hostes transeat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotij bene gerendi admittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quòd fere libenter homines id quod uolunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem reliquosq; duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa læti, uelut explorata uictoria, sarmentis uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatij ad se colligendos armandosq; Romanis daretur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri iubet.

iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos equites consectati, paucos qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesq; omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore P. Crassus cùm in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut antè dictum est) & regionum latitudine & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est existimanda: cùm intelligeret in ijs locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso interfectus esset, atque unde L. Mallius Proconsul impedimentis amißis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis prætereà uiris fortibus Tolosa & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines

exerc

exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq;, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouarunt. Pugnatum est diu, atq; acriter: cùm Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent perspici cuperent. Tandem confecti uulneribus hostes, terga uertêre. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, uineas turresq; egit. Illi aliâs eruptione tentata, aliâs cuniculis ad aggerem uineasq; actis (cuius rei sunt longè peritißimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos erariæ secturæ sunt) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seq; in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere iußi, faciunt. Atq; in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deuotis,

quos illi Soldurios appellant: (quorum hæc est conditio, ut omnibus in uita commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: siquid ijs per uim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant, neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret.) cum his Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad arma milites concurrissent, uehementerq; ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum & Tarusatium profectus est. Tum uerò Barbari commoti, quòd oppidum & natura loci & manu munitum, paucis diebus quibus cò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquouersum dimittere coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesq; accersuntur. Quorum aduentu, magna cum autoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uerò hi deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine

pop

populi Romani loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eamq; causam minus commodè frumentum commeatumq; sibi supportari, in diesq; hostium numerum augeri: non cunctandum existimauit quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes concilij caperent, expectabat. Illi etsi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatuq; intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. & si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato à ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus cùm sua cunctatione atque opinione timidiores hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atq; omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere quin ad castra iretur: cohortatus suos,

omnibus

omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cùm alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo munitionibusq; depellerent: auxiliaresq;, quibus Crassus ad pugnam non multum confidebat, lapidibus telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent: cùm item ab hostibus constanter ac non timidè pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites circuitis hostium castris, Crasso renunciarunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs pollicitationibusq; suos excitarent: quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hostium castris conspici possent: omnium oculis mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas quas diximus munitiones peruenerunt. Atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uerò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerunque in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumuenti, desperatis omnibus rebus sese per

munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertißimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero quæ ex Aquitania Cantabrisq; conuenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq; ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garunmi, Sibutzates, Cocosatesq;. Paucæ ultimæ nationes anni tempore confisæ, quòd hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi prope exacta iam æstas erat, tamen quòd omni Gallia pacata, Morini Menapijq; supererant qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent: arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam quòd intelligebant maximas nationes quæ prælio contendissent, pulsas superatasq; esse, continentesq; syluas ac paludes habebant, eò se suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium syluarum cùm peruenisset Cæsar, castraq; munire instituisset, neque hostis interim uisus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter

arma

arma ceperunt, eosq; in syluas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cædere instituit: & ne quis inermibus imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad utrunque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cùm iam pecus atque extrema impedimenta à nostris tenerentur, ipsi densiores syluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pedibus milites contineri non possent. Itaque uastatis omnibus eorum agris, uicis ædificijsq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER QVARTVS.

EA, QVAE *sequuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Consulibus, Vsipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longè à mari quò Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quòd ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura probibebantur. Sueuorum gens est longè maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atq; illos alunt. Hi rursus inuicem anno pòst in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neq; ratio atq; usus belli intermittitur. Sed priuati ac separati agri apud eos nihil est. Neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore uiuunt: multumq́; sunt in uenationibus. Quae res & cibi genere, & quo*

& quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque uestitus præter pelles habeant (quarum propter exiguitatem magna est pars corporis aperta) & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus, magis eò, ut quæ bello ceperint, quibus uendant habeant, quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quinetiam iumentis, quibus Galli maximè delectantur, quæq; impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata parua atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cùm usus est, recipiunt. Neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effœminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse

laudem, quàm latißimè à suis finibus uacare agros. Hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. Itaque una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla atq; florens, ut est captus Germanorum, qui paulò sunt eiusdem gentis & cæteris humaniores, propterea quòd Rhenum attingunt, multumq; ad eos mercatores uentitant: & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cùm Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos suprà diximus: qui cùm plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis Germaniæ locis triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt, quas regiones Menapij incolebant. Hi ad utranq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant: sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex ijs ædificijs quæ trans flumen habebant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis præsidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cùm neq; ui contendere propter inopiam nauium

nium, neq; clàm transire propter custodias Menapiorum possent: reuerti se in suas sedes regionesq; simulauerunt: & tridui uiam progreßi, rursus reuerterunt, atque omni hoc itinere equitatu una nocte confecto, inscios inopinantesq; Menapios oppresserunt: qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, prius quàm ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: atque omnibus eorum ædificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quòd sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerunque rebus student: nihil his committendum existimauit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos consistere cogant: & quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis uulgus circunsistat, quibusq; ex regionibus ueniant, quasq; ibi res cognouerint, pronuntiare cogant: & his rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è uestigio pœnitere necesse est: cùm incertis rumoribus seruiant, & plerique ad uoluntatem eorum

facta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ut grauiori bello occurreret, maturius quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, ea quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq; eos uti ab Rheno discederent, omniaq; quæ postulassent ab se, fore parata. Qua spe adducti Germani, latius iam uagabantur, & in fines Eburonum & Condrusorum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea quæ cognouerat, dißimulanda sibi existimauit: eorumq; animis permulsis & confirmatis, equitatuq; imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusq; delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cùm paucorum dierum iter abesset, legati ad eum uenerunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo Rom. bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, qui eis bellum inferant, resistere, neque deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos: uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere,

quos

quos armis poßiderent. Sese unis Sueuis concedere, de quibus ne Dij quidem immortales pares esse poßint. Reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare poßint. Ad haec Caesar quod uisum est respondit: sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neque uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria poßint. Sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata, post diem tertium ad Caesarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus antè praedandi frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum: & parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum: neque longius ab eo millibus passuum LXXX. in oceanum in-

 fluit.

fluit. Rhenus autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt: & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treuirorumq; citatus fertur: & ubi Oceano appropinquat, in plureis diffluit partes, multis ingentibusq; insulis effectis: quarum pars magna à feris barbarisq; nationibus incolitur: ex quibus sunt qui piscibus, atque ouis auium uiuere existimantur: multisq; capitibus in oceanum influit. Caesar cùm ab hoste non amplius passuum XII. *millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congressi, magnopere ne longius progrederetur orabant. Cùm id non impetrassent, petebant uti ad eos equites qui agmen antecessissent, praemitteret, eosq; pugna prohiberet: sibiq; uti potestatem faceret in Vbios legatos mittendi: quorum si principes ac Senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione quae à Caesare ferretur, se usuros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eôdem illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum qui abessent, reuerterentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis*

latis cognosceret. Interim ad præfectos qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent ne hostes prælio lacesserent: & si ipsi lacesserentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cùm ipsi non amplius octingentos equites haberent, quòd hi qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil timentibus nostris, quòd legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs dictus erat, ab his petitus: impetu facto celeriter nostros perturbauerunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt: atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quàm in conspectum agminis nostri uenissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX. in his uir fortißimus Piso Aquitanus amplißimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cùm fratri interclufo ab hostibus, auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortißimè restitit. Cùm circunuentus multis uulneribus acceptis cecidisset, atque id

frater

frater qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset: incitato equo sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque iam legatos sibi audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare uerò dum hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno prælio autoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret, opportunißimè res accidit, quòd postridie eius diei manè eadem & perfidia & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus maioribusq; natu adhibitis ad eum in castra uenerunt: simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quòd contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent: simul ut siquid possent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gauisus, retineri iußit. Ipse omnes copias castris eduxit, equitatumq;, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iußit. Acie triplici instructa, & celeriter octo millium

lium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, copias'ne aduersus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere præstaret. Quorum timor cùm fremitu & concursu significaretur: milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaq; prælium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fugere cœpit. Ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, cùm suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: & cùm ad confluentem Mosæ & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cùm hostium numerus capitum CCCCXXX. millium fuisset, se in castra receperunt.

Cæsar

Cæsar ijs quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quòd cùm uideret Germanos tam facilè impelli ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit, cùm intelligerent & posse & audere Populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatus Vsipetum & Tenchtherorum, quam suprà commemoraui prædandi frumentandiq; causa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seq; cum his coniunxerat. Ad quos cùm Cæsar nuntios misisset qui postularent, eos qui sibi Galliæq; bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt, Populi Romani imperium Rhenum finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret: cur sui quicquam esse imperij aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant ut sibi auxilium ferret, quòd grauiter ab Sueuis premerentur: uel si id facere occupa-

tionibus Populi Rom. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem exercitus Romani Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione & amicitia Populi Romani tuti esse poßint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit: Tigna bina sesqui pedalia paulùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cùm machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisq; adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis

nis conuersa statuebat. Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quò maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs cratibusq; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent: & alia item supra pontem mediocri spatio: ut si arborum trunci siue naues deijciendi operis causa essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad utranque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs quos ex Tenchtheris atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaq;

omnia

omnia exportauerant, seq; in solitudinem ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis ædificijsq; incensis, frumentisq; succensis, se in fines Vbiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit, Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent: liberos, uxores, suaq; omnia in syluis deponerent: atque omnes qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum quas Sueui obtinerent: hîc Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum inijceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem & utilitatem perfectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis (quòd omnis Gallia ad Septentrionem uergit) maturæ sunt hyemes: tamen in Britanniam proficisci contendit, quòd omnibus ferè Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. Etsi

k temp

tempus anni ad bellum gerendum deficeret: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset, & genus hominum perspexisset: loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neq; ijs ipsis quicquam præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque conuocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quàm primum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceantur obsides dare, atque imperio Pop. Rom. obtemperare. Quibus

auditis

auditis liberaliter pollicitus, hortatusq; ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit: & cum his unà Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas poßit, adeat ciuitates, horteturq; ut Pop. Ro. fidem sequantur: seq; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultas dari potuit, qui naui egredi, & se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar parandarum nauium causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati uenerunt: qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum Pop. Rom. fecissent. Seq; ea quæ imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neq; post tergum hostem relinquere uolebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantarum rerum occupationes Britanniæ anteponendas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recipit. Nauibus circiter LXXX. onerarijs coactis, contractisq;, quot

satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid praeterea nauium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisq; distribuit. Huc accedebant XVIII. *onerariae naues, quae ex eo loco millibus passuum octo uento tenebantur quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottae legatis, in Menapios, atq; in eos pagos Morinorum à quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo praesidio quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iußit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit: equitesq; in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iußit: à quibus cùm id paulò tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis nauibus Britanniam attigit: atq; ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atq; ita montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in littus telum adijci posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis tribunisq; militum conuocatis, & quae ex Voluseno cognouisset, & quae*

quæ fieri uellet, ostendit: monuitq́; (ut rei militaris ratio, maximeq́; ut res maritimæ postularent) ut quàm celerem atq; instabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimißs, & uentum & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naues constituit. At barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs (quo plerunq; genere in prælijs uti consueuerunt) reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & graui onere armorum preßis, simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cùm hostibus erat pugnandum: cùm illi aut ex arido, aut paululum in aquam progreßi, omnibus membris expediti, notißimis locis, audacter tela conijcerent, & equos assuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnæ imperiti, non eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas (quarum & species barbaris inusitatior,

& motus ad usum expeditior erat) paulùm remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atq; inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac summoueri iußit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt, ac paulùm modò pedem retulerunt. Atq; nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem nauis: qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, Desilite, inquit, commilitones, nisi uultis aquilam hostibus prodere: ego certè meum Reipub. atque imperatori officium præstitero. Hoc cùm magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui desilierunt. Hos item alij ex proximis primis nauibus cùm conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui quibuscunq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uerò, notis omnibus uadis, ubi ex littore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant: incitatis equis

impedi

impeditos adoriebantur. Plures paucos circunsistebant. Alij ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. Quod cùm animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iußit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt: hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem suprà demonstrauimus à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è naui egressum, cùm ad eos oratoris modo Cæsaris mandata deferret, comprehenderant, atque in uincula conieccerant. Tunc prælio facto remiserunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus quòd cùm ultro in continentem legatis mißis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesq; imperauit: quorum illi partem statim de-

derunt: partem ex longinquioribus locis accersitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq; undique conuenerunt, & se ciuitatesq; suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartum quàm est in Britanniam uentum, naues XVIII. de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni uento soluerunt. Quæ cùm appropinquarent Britanniæ, & ex castris uiderentur: tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eôdem unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cùm fluctibus complerentur, necessariò aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit ut esset luna plena: quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq; id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. Neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm essent funibus, anchoris, reliquisq;

quisq; armamentis amißis ad nauigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naues erant aliæ quibus reportari possent, & omnia deerant quæ ad reficiendas naues erant usui: & quòd omnibus constabat hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ qui post prælium ad Cæsarem conuenerant, inter se collo-quuti, cùm & equites & naues & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuq; nostros prohibere, & rem in hyemem producere: quòd his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omneis casus subsidia comparabat. Nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, & quæ

grauißimè afflictæ erant naues, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur: & quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaq; cùm id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauibus amißis, reliquis ut nauigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neq; ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret: hi qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiarunt, puluerem maiorem quàm consuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id quod erat suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij: cohortes quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iußit. Cùm paulò longius à castris processisset: & suos ab hostibus premi, atq; ægrè sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu

atque

atq; essedis circundederant. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omneis partes perequitant, & tela conijciunt: atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunq; perturbant: & cùm se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulatim è prælio excedunt, atque ita currus collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælijs præstant: ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in decliui ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citißimè recipere consueuerint. Quibus rebus perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunißimo Cæsar auxilium tulit. Nanque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso legiones in castra reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in

omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militum suis prædicauerunt: & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar etsi idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter X X X. quos Comius Atrebas (de quo antè dictum est) secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt: deinde omnibus longè lateq; ædificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum quem antè imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quòd propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt: sed ex his onerariæ duæ eosdem quos reliquæ portus capere non potuerunt, &
paulò

paulò infrà delatæ sunt. Quibus ex nauibus cùm essent expositi milites circiter CCC. *atq; in castra contenderent, Morini quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circunsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt: cùm illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem è castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortißimè pugnauerunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea uerò quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis terga uerterunt: magnusq; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cùm ijs legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionem fecerant, misit. Qui cùm propter paludum siccitatem, quò se reciperent, non haberent (quo perfugio superiore anno fuerant usi) omnes ferè in potestatem Labieni uenerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, ædificijsq; incensis, quòd Menapij se omnes in densißimas syluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt*

ceperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. his rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum XX. *supplicatio à Senatu decreta est.*

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER QVINTVS.

LVCIO *Domitio, Appio Claudio Consulibus, discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quàm plurimas possent, hyeme naues ædificandas, ueteresq; reficiendas curarent. Earum modum formamq; demonstrat: celeritatem onerandi, subductionesq; paulò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consueuimus: atq; ideo magis, quòd propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam, paulò latiores quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea quæ sunt*

sunt usui ad armandas naueis, ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus uastari audiebat. Eò cùm uenisset, ciuitatibus milites imperat, certumq; in locum conuenire iubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt: qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseq; paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certam diem adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamq; constituant. His confectis rebus, conuentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit constructas: neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque ijs qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atq; omneis ad portum Itium conuenire iubet: quo ex portu commodissimum

mum in Britanniam traiectum esse cognouerat: circiter millium passuum XXX. *transmissum à continenti. Huic rei quod satis esse uisum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia ueniebant, neque imperio parebant, Germanosq; transrhenanos solicitare dicebantur. Hæc ciuitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu ualet, magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut suprà demonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingentorix: è quibus alter simul atque de Cæsaris legionumq; aduentu cognitum est, ad eum uenit: se, suosq; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit: quæ'que in Treuiris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum peditatum'que cogere, ijsq; qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis (quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet) bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus*

bus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent: ueritus ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit: sese idcirco à suis discedere, atque ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse ciuitatem in sua potestate, seseq; si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum, & suas ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæq; eum res ab instituto consilio deterreret: tamen ne æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & in his filio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est uti in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos singillatim Cingentorigi conciliauit. Quod cùm merito eius à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius autoritatem inter suos quàm plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. Id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui iam antè inimico in nos animo fuisset, multò grauius hoc dolore

 exarsit

exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus peruênit: ibi cognoscit, XL. naueis, quæ in Meldis factæ fuerant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse, atq; eòdem, unde erant profectæ, reuertisse: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuênit. Eòdem equitatus totius Galliæ conuênit, numero millium quatuor, principesq; ex omnibus ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat, quòd cùm ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cum cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antè dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnæq; inter Gallos autoritatis cognouerat. Accedebat huc, quòd in concilio Heduorum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Hedui grauiter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille omnibus primò precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quòd insuetus nauigandi mare timeret, partim quòd religionibus sese diceret impediri. Postcaquam id obstinatè sibi negari uidit: omni spe impetrandi adempta, principes

Galliæ

Galliæ solicitare, reuocare singulos, hortariq́; cœpit, ut in continenti remanerent: metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. Id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere uereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum, quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat: quòd longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum nequid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter XXV. *in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit: dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesq́; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare domū discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahiq́;*

imperat: si uim faciat, neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumq; fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se, liberæq; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt hominem, atque interficiunt. At equites Hedui ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia gererentur, cognosceret, consiliumq; pro tempore & pro re caperet: ipse cum legionibus quinque, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit: & longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum, superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs, grauibusq; nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est uisus:

sus: sed ut postea Cæsar ex captiuis comperit, cùm magnæ manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ (quæ cum annotinis, priuatisq́;, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore) à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit quo in loco hostium copiæ consedissent: cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. *hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura & opere munitum, quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam antè præparauerant. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq́; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites, legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq́; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus*

acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei manè tripartitò milites equitesq; in expeditionem misit, ut eos qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, cùm iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent superiori nocte maxima coorta tempestate propè omnes naues afflictas, atque in littus eiectas esse, quòd neque anchoræ funesq; subsisterent, neque nautæ gubernatores'que uim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu nauium, magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumq; reuocari, atque itinere desistere iubet. Ipse ad naues reuertitur. Eadem ferè quæ ex nuntijs literisq; cognouerat, coràm perspicit, sic ut amißis circiter X L. *nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labieno scribit, ut quàm plurimas posset, his legionibus quæ sunt apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat multi operis ac laboris, tamen commodißimum esse statuit omneis naues subduci, & cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies* X.

consu

consumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus, castrisq; egregiè munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eôdem, unde redierat, proficiscitur. Eò cùm uenisset, maiores iam undique in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. Summa imperij, belliq; administrandi, communi consilio permissa est Caßiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. *Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello imperioq; præfecerant. Britanniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab ijs, qui prædæ ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt: qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia. Pecoris magnus numerus. Vtuntur autem numo æreo, aut anulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur*

importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, præter fagum, atq; abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi uoluptatisq; causa. Loca sunt temperatiora quàm in Gallia, remißioribus frigoribus. Insula natura triquetra: cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Ibernia, dimidio minor (ut existimatur) quàm Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula quæ appellatur Mona. Complures præterea minores subiectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris breuiores esse, quàm in continente, noctes uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum millium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis

insula

insula est in circuitu uicies centena millia passuum. Ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neq; multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte & carne uiuunt, pellibusq́; sunt uestiti. Omnes uerò se Britanni glasto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horridiore sunt in pugna aspectu: capilloq́; sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Vxores habent deni duodeniq́; inter se communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, essedariiq́;, acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; eos in syluas collesq́; compulerint: sed compluribus interfectis cupidius insecuti, nonnullos è suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex syluis eiecerunt: impetuq; in eos facto qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusq́; missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionum duarum, cùm hæ perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, nouo genere pugnæ per-

territis nostris, per medios audacißimè perruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus Tribunus militum interficitur: illi pluribus submißis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere pugnæ, cùm sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quòd illi etiam consultò plerunque cederent, & cùm paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælij ratio, & cedentibus & insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur, stationesq; dispositas haberent, atq; alios alij deinceps exciperent, integriq; & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rariq; se ostendere, & lentius quàm pridie nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, cùm Cæsar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cùm C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti à signis legionibusq; non absisterent, nostri

acriter

acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cùm post se legiones uiderunt) præcipites hostes egerunt: magnoq; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique conuenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Caßiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eò cùm uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis perfugisq;, Cæsar præmisso equitatu confestim legiones subsequi iußit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum atq; equitum sustinere non possent, ripasq; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Caßiuellaunus (ut suprà demonstrauimus) omni deposita spe contentionis, dimißis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululumq; ex uia excedebat, locisq;

impe

impeditis ac sylueſtribus ſeſe occultabat, atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in ſyluas compellebat. Et cùm equitatus noſter liberius prædandi uaſtandiq́; cauſa ſe in agros effunderet, omnibus uijs ſemitisq́; eſſedarios ex ſyluis emittebat, & magno cum periculo noſtrorum equitum cum his confligebat: atque hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur & tantum in agris uaſtandis, incendijsq́; faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes, propè firmiſsima earum regionum ciuitas (ex qua Mandubratius adoleſcens Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusq́; erat à Caſsiuellauno, ipſe fuga mortem uitauerat) legatos ad Cæſarem mittunt, pollicenturq́; ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Caſsiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præſit, imperiumq́; obtineat. His Cæſar imperat obſides quadraginta, frumentumq́; exercitui: Mandubratiumq́; ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentumq́; miſerunt. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum

iniu

iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caßi, legationibus mißis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit non longè ex eo loco oppidum Caßiuellauni abesse, syluis paludibusq; munitum: quò satis magnus hominum pecorumq; numerus conuenerit. Oppidum autem Britanni uocant, cùm syluas impeditas uallo fossaq; munierunt, quò incursionis hostium uitandæ causa conuenire consueuerunt. Eò proficiscitur cum legionibus. Locum reperit egregiè natura atque opere munitum. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caßiuellaunus ad Cantium (quod esse ad mare suprà demonstrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingentorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax) nuntios mittit, atq; his imperat ut coactis omnibus copijs castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. Hi cùm ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingentorige, suos incolumes reduxerunt. Caßiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maximè etiam permotus

defect

defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm statuisset hyemare in continente propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret: obsides imperat, & quid in annos singulos uectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Caßiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare: naues inuenit refectas. His deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naues: duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque, hoc neque superiore anno ulla omnino nauis quæ milites portaret, desideraretur: at ex ijs quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cùm aliquandiu Cæsar frustra expectasset: ne anni tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustius milites collocauit. Ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cùm soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes

naues

naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, quòd eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: Alteram in Neruios, Q. Ciceroni: Tertiam iu Essuos, L. Roscio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iussit: Tres in Belgio collocauit: his M. Crassum Quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Tribonium legatos præfecit. Vnam legionem, quàm proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones: quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum cõtinebantur. Ipse interea quoad legiones collocatas, munitaq; hyberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius ma

ius maiores in ſua ciuitate regnum obtinue-rant. Huic Cæſar pro eius uirtute, atque in ſe beneuolentia, quòd in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat uſus, maiorum locum reſtituerat. Tertium hunc iam annum regnantem, inimici palàm, multis etiam ex ciuitate autoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille ueritus (quòd ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulſu deficeret, Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci iubet, ibiq; hyemare: quorumq; opera cognouerit Taſgetiũ interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis quæſtoribusq;, quibus legiones tradiderat, certior factus eſt in hyberna peruentum, locumq; hybernis eſſe munitum. Diebus circiter XV. quibus in hyberna uentum eſt, initium repentini tumultus ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige & Catiuulco: qui cùm ad fines regni ſui Sabino Cottæq; præſto fuiſſent, frumentumq; in hyberna comportaſſent: Induciomari Treuiri nuntijs impulſi, ſuos concitauerunt, ſubitoq; oppreſſis lignatoribus, magna manu ad caſtra oppugnanda uenerunt. Cùm celeriter noſtri arma cepiſſent, uallumq; aſcendiſſent, atque una ex parte Hiſpanis equitibus emiſſis equeſtri prælio ſuperiores fuiſſent: deſperata re hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum

ſuo

suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius, eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam antè missu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare consueuerat. Apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs, plurimum ei confiteri debere, quòd eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq; ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos, apud se in seruitute & catenis tenuissent: neque id quòd fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suáque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Ciuitati porrò hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facilè ex humilitate sua probare posse, quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Romanum superari posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium, omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio ueni-

re posset. Non facilè Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cùm de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur. quibus, quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse, hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, uelint'ne prius quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere: quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod cùm faciat, & ciuitati sese consulere, quòd hybernis leuetur: & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpincius & Iunius quæ audierant ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant. Maximeq; hac re permouebantur, quòd ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte Populo Romano bellum facere ausam uix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt, magna'que inter eos existit controuersia. L. Aurunculeius, complures'que Tribuni militum & primorum

morum

morum ordinum Centuriones, nihil temere agendum, neque ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quantasuis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse munitis hybernis docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum multis ultro uulneribus illatis, fortissimè sustinuerint. Re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia. Postremò quid esse leuius aut turpius: quàm autore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cùm maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum. Breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos: neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse. Non hostem autorem, sed rem spectare: subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. Postremò quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sen-

tentiam in utranque partem esse tutam. Si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos. Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum sit, at certè longinqua obsidione fames esset timenda. Hac in utranque partem habita disputatione, cùm à Cotta primisq; ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus: & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauißimè ex nobis mortis periculo terrear: hi sapient: & si grauius quid accideret, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti, & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrunque, & orant ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò unum omnes sentiant, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia Sabini: pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur

uigi

uigilijs reliqua pars noctis, cùm sua quisque miles circunspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur quare nec sine periculo maneatur, & languore militum & uigilijs periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicißimo Ambiorige consilium datum. Longißimo agmine, maximisq; impedimentis incedunt. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu uigilijsq; de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs bipartitò, in syluis opportuno atque occulto loco à millibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subitò sese ostenderunt, nouißimosq; premere, & primos prohibere ascensu, atq; iniquißimo nostris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq; disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunq; ijs accidere consueuit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis autor non fuisset: nulla in re communi saluti deerat:

& in appellandis cohortandis'que militibus, Imperatoris: & in pugna, militis officia præstabat. Cum'que propter longitudinem agminis minus facilè per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent: iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non sine summo timore & desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, (quod fieri necesse erat) ut uulgò milites ab signis discederent, quæq; quisque eorum charißima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce & à fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant: & quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant, neu

non propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: (leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse) rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo praecepto ab his diligentissimè obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hosteis uelocissimè refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cùm in eum locum unde erant egressi, reuerti cœperant: & ab ijs qui cesserant, & ab ijs qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela conferti uitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant: & magna parte diei consumpta, cùm à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, & magnæ autoritatis, utrunque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortissimè pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius, cùm procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,

m 4 inter

interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere: sperare à multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat, ipsi uerò nihil nocitum iri: inq; eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat: atque in eo perseuerat: Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet. Et cùm propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperatum facit, suisq; ut idem faciant imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorq; consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uerò suo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt: impetuq; in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egreßi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cùm magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipse pro castris fortißimè pugnans occiditur. Alij ægrè ad noctem op-

pugnat

pugnationem sustinent: noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per syluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neq; noctem neq; diem intermittit, peditatumq́; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq́; concitatis, postero die in Neruios peruenit, hortaturq́; ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro his quas acceperint iniurijs, occasionem dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq́; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negotij subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaque confestim dimißis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoque accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites qui lignationis munitionisq́; causa in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis, magna manu Eburones,

rones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij & clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt: ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant: atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres centum uiginti excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multò maioribus copijs coactis castra oppugnant, fossam complent: à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cùm tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum causamq; amicitiæ

cum

cum Cicerone habebant, colloqui se uelle dicunt. Facta potestate, eadem quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciendæ causa: tum errare eos dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem populum'que Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque partes uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respondit, non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatos'que ad Cæsarem mittant: sperare pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum X I. *& fossa pedum* X V. *hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine à nobis cognouerant, & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla ferramentorum copia, quæ essent ad hunc usum idonea, gladijs cespites circuncidere, manibus sagulis'que terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci*

gnosci potuit. nam minus horis tribus decem millium passuum in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq;, quas ijdem captiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti, quasi parta iam & explorata uictoria, turres testudines'que agere, & scalis uallum ascendere cœperunt. At tanta militum uirtus, atque ea præsentia animi fuit, ut cùm undique flamma torrerentur, maxima'que telorum multitudine premerentur, sua'que omnia impedimenta, atque omneis fortunas conflagrare intelligerent: non modò demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè fortißime'que pugnarent. Hic dies nostris longè grauißimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus hostium numerus uulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant, recessum'que primis ultimi non dabant. Paulùm quidem intermissa flamma, & quodam

dam loco turri adacta, & contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosq; omneis remouerunt: nutu uocibusq; hostes, si introire uellent, uocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. Erant in ea legione fortißimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Hi perpetuas inter se controuersias habebant, uter alteri anteferretur: omnibusq; annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies de nostris controuersiis iudicabit. Hæc cùm dixisset, procedit extra munitiones: & quæ pars hostium confertißima uisa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur. Tum mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hosteis immittit, atque unum ex multitudine procurrentem traiicit: quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, & uerutum in balteo defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis

dextr

dextram moratur manum, impeditum'que hostes circunsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit: ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio comminus rem gerit, atque uno interfecto, reliquos paulùm propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rursus circumuento fert subsidium Pulsio: atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione & certamine utrunque seruauit, ut alteri inimicus auxilio saluti'que esset, neque diiudicari posset, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quantò erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, & maximè quòd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat: tantò crebriores literæ nuntiiq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus inter Neruios nomine Vertico loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suam'que ei fidem præstiterat: hic seruo spe libertatis, magnis'que persuadet præmiis, ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus, ad Cæsarem peruenit:

ab eo

ab eo de periculo Ciceronis legionis'que cognoscitur. Cæsar acceptis literis hora circiter undecima diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum uigintiquinque. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire. Exit cum nuntio Crassus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi sit iter faciendum. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat. Reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior factus, eo die millia passuum uiginti procedit. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit: quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentum'que omne quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini & cæde cohortium cognita, cùm omnes ad eum Treuirorum copiæ uenissent: ueritus, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria efferri sciret: literas

Cæsari

Cæſari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus eſſet: rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet omnes peditatus equitatusq; copias Treuirorum tria millia paſſuum longè à ſuis caſtris conſediſſe. Cæſar conſilio eius probato, etſi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoſcit quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res ſit: tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire non poßit, monet ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitionem caſtrorum adijciat. In literis ſcribit, ſe cum legionibus profectum, celeriter affore: hortatur ut priſtinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit: hæc caſu ad turrim adhæſit, neq; à noſtris biduo animaduerſa, tertio die à quodam milite conſpicitur: dempta, ad Ciceronem defertur: ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit

pulit

pulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt: ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligenterq; faciat: perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. Quibus literis circiter mediā noctē Cæsar allatis, suos facit certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Postero die prima luce mouet castra: & circiter millia passuum quatuor progressus, trans uallem & riuum hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat. Consedit, & quàm æquissimo potest loco castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis: tamen angustijs uiarum quàm maximè potest contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat quo commodissimè itinere uallem transire possit. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quòd ampliores

copias, quæ nondum conuenerant, expectabant. Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra uallem pro castris prælio contenderet: si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem riuumq; transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seq; in castra recipere iubet: simul omnibus ex partibus castra altiore uallo muniri, portasq; obstrui, atque in his administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt: nostris uerò etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt: præconibusq; circummißis, pronuntiari iubent, seu quis Gallus, seu quis Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd eà non posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. Tum Cæsar omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emisso, celeriter hostes in fugam dat, sic ut omnino pugnandi causa resisteret nemo: magnumq; ex his numerum occidit,

atque

atque omnes armis exuit. Longius prosequi ueritus, quòd syluæ paludesq; intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copijs eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudines, munitionesq; hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quenque esse reliquum militem sine uulnere. Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta cum uirtute res sint administratæ. Ciceronem pro eius merito, legionemq; collaudat: centuriones singillatim tribunosq; militum appellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, militesq; consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd beneficio Deorum immortalium & uirtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfertur, ut cùm ab hybernis Ciceronis millia passuum abesset circiter L X. eoq; post horam nonam diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo

clamore significatio uictoriæ, gratulatioq; à Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omnes in Treuiros reducit. Cæsar Fabium cum sua legione remittit in hyberna: ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare constituit: & quòd tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ ciuitates de bello consultabant: nuntios legationesq; in omnes partes dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; locis in desertis consilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus sine solicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de concilijs & motu Gallorum nuntium acciperet. In his à L. Roscio Quæstore, quem legioni tertiadecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse, neq; longius millibus passuum octo ab hybernis suis constitisse: sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeò ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis, alios territando, cùm se scire quæ fierent de-

nuntiaret, alios cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cùm ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoq; expulerunt: & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, cùm is omnem ad se Senatum uenire iußisset, dicto audientes non fuerunt: tantumq; apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnibus uoluntatum commutationem attulit, ut præter Heduos & Rhemos (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officijs) nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeò haud scio mirandum'ne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maximè quòd ij qui uirtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum eius se opinionis deperdidisse, ut populi Romani imperia perferrent, grauissimè dolerent. Treuiri uerò atque Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates solicitarent, pecunias pollicerentur:

magna parte exercitus noſtri interfecta, multò minorem ſupereſſe dicerent partem: neque tamen ulli ciuitati Germanorum perſuaderi potuit ut Rhenum tranſirent, cùm ſe bis expertos dicerent, Arioviſti bello, & Tenchtherorum tranſitu, non eſſe fortunam amplius tentaturos. Hac ſpe lapſus Induciomarus, nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad ſe allicere cœpit: ac tantam ſibi iam his rebus autoritatem in Gallia comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiamq; atque amicitiam publicè priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad ſe ueniri, altera ex parte Senones Carnutesq; conſcientia facinoris inſtigari, altera Neruios Aduaticosq; bellum Romanis parare, neque ſibi uoluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet: armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum eſt initium bellorum, quo lege communi omnes puberes armati conuenire conſueuerunt: & qui ex his nouiſſimus uenit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingentorigem alterius principem factionis, generum ſuum, quem ſuprà demonſtrauimus Cæſaris ſecutum fidem ab eo non diſceſſiſſe, hoſtem iudicat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accerſitum ſe à

Senon

Senonibus & Carnutibus, alijsq; compluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturum: ac prius quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cùm & loci natura & manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingentorige atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; undiq; euocat. His certum diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, aliâs ut situm castrorum cognosceret, aliâs colloquendi aut territandi causa: equites plerunque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitionem continebat, timorisq; opinionem quibuscunque poterat rebus augebat. Cùm maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet: nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treuiros perferri posset. Interim consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit. Equites tela

conijciunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant: nullo à nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi ac dißipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit, atq; interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum: neu quis quenquam prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum illum spatium nactum effugere nolebat. Magna proponit ijs, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna: & cùm unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur; caputq; eius refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum & Neruiorum quæ conuenerant copiæ, discedunt: pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

*

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SEXTUS.

VLTIS de causis Cæsar maiorem Galliæ motum expectans, per M. Syllanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul à Cn. Pompeio Proconsule petit, quoniam ipse ad Vrbem cum imperio Reipub. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia Consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas uideri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copijs posset. Quod cùm Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hyemem & constitutis & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copijs docuit quid populi Romani disciplina atque opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur.

Illi finitimos Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. Cùm à proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inuentis nonnullis, ciuitates inter se iureiurando confirmant, obsidibusq; & pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis Cæsar cùm undique bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus finitimisq; ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari: maturius sibi de bello cogitandum putauit. Itaque nondum hyeme confecta, proximis quatuor legationibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit: & prius quàm illi aut conuenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditionem uenire, atq; obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut instituerat) indicto, cùm reliqui præter Senones, Carnutes, Treuirosq; uenissent: initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria coniun-

xerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itineribus eò peruenit. Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quàm id effici posset, adesse Romanos nuntiatur: necessariò sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar petentibus Heduis dat ueniam, excusationemq; accipit, quòd æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Heduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Treuirorum & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo quod meruerat odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis

palu

paludibus syluisq; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treuiros uenisse Germanis in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacesseret: ne desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu, loci præsidio freti, in syluas paludesq; confugiunt, suaq; eódem conferunt. Cæsar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso Quæstore, celeriterq; effectis pontibus, adit tripartitò: ædificia uicosq; incendit: magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad cũ pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapijs relinquit: ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri magnis coactis peditatus equitatusq; copijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo nón longius

gius

gius bidui uia aberant, cùm duas uenisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris ab eis millibus passuum XV. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; cohortium praesidio impedimentis relicto, cum uigintiquinque cohortibus magnoq; equitatu contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisq; praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit: & quò facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu & tumultu quàm Pop. Rom. fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugae similem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. Vix agmen no

men nouißimum extra munitiones processerat, cùm Galli cohortati inter se, ne speratam prædam ex nauibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxilia expectare: neque suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant: flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmißis paulùm impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites quàm petistis facultatem: hostem impedito atq; iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: atq; illum adesse, & hæc coràm cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemq; dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimißis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant, infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modò ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti, proximas syluas petiuerunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus ciuitatem recepit. Nam Germani, qui

auxi

auxilio ueniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum receperunt. Cum his propinqui Induciomari, qui defectionis autores fuerant, comitati eos, ex ciuitate excesserunt: Cingentorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus atque imperium est traditum. Cæsar postquam ex Menapijs in Treuiros uenit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum una erat, quòd auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus, paulùm supra eum locum, quo antè exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab his subitò motus oriretur, reliquas copias equitatumq; traducit. Vbij, qui antè obsides dederant, atque in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neq; auxilia ex sua ciuitate in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam: petunt atq; orant ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit à Sueuis auxilia missa esse. Vbi horum satisfactionem accepit, aditus uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis pòst diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum

cum copias cogere, atque his nationibus quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare ut auxilia peditatus equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum abductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suenos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermißis referunt, Suenos omnes, posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerint, cum omnibus suis sociorumq; copijs quas coëgissent, penitus ad extremos fines recepisse. Syluam esse ibi infinita magnitudine, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrsus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Suenis, Suenosq; à Cheruscis iniurijs incursionibusq; prohibere: ad eius initium syluæ Suenos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliæ Germaniæq; moribus, & quo differant hæ nationes inter se, proponere. In Gallica non solùm in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum principes

cipes sunt, qui summam autoritatem eorum iudicio habere existimantur: quorum ad arbitrium iudiciumq; summa omnium rerum consiliorumq; redeat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim quisque opprimi & circumueniri non patitur: neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet autoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. nanque omnes ciuitates in partes diuisæ sunt duas. Cùm Cæsar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Hi cùm per se minus ualerent, quòd summa autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariouistum sibi adiunxerant, eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Prælijs uerò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesq; ab his principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilij inituros: & partem finitimi agri per uim occupatam poßiderent, Galliæq; totius principatum obtinerent. Qua neceßitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta commu-

tatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis, quòd ij qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti uidebant: reliquis rebus eorum gratia dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant: quos quòd adæquari apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dederant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & nouam & repente collectam autoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longè principes haberentur Hedui: secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ nihil audet per se, nulli adhibetur consilio. Plerique cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum est Equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq;

quoq; hi sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controuersijs publicis priuatisq; constituunt: & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem decernunt, præmia pœnasq; constituunt. Si quis aut priuatus aut publicus eorum decreto non steterit, sacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauißima. Quibus ita est interdictum, ij numero impiorum ac sceleratorum habentur: ijs omnes decedunt, aditum sermonem'que defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut si sunt plures pares, suffragio Druidum allegitur: nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato: huc omnes undique qui controuersias habent, conueniunt, eorum'que decretis iudicijs'que parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunque illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neque tributa

unà cum reliquis pendunt: militiæ uacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli uicenos in disciplina permanent: neque fas esse existimant ea literis mandare, cùm in reliquis ferè rebus, publicis, priuatisq; rationibus, Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur: quòd neque in uulgum disciplinam efferri uelint: neque eos qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios: atque hoc maximè ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium ui ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. Hi, cùm est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, ut aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello uersantur, atque eorum ut quisque est genere

copijsq;

copijsq; amplißimus, ita plurimos circum se ambactos clientesq; habet. Hanc unam gratiam potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut latrocinio, aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur: sed cùm eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. De his eandem ferè quam reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere: Miner-

uiam operum atque artificiorum initia tradere: Iouem imperium cœlestium tenere: Martem bella gerere. Huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperint, plerunque deuouent: quæ superauerint animalia capta, immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauißimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes à Dite patre prognatos prædicant: idq; à Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium definiunt: & dies natales, & mensium & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc ferè à reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, ut munus militiæ sustinere poßint, palàm ad se adire non patiuntur: filiumq; puerili ætate in publico in conspectu patris aßistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusque seruantur: uter eorum uita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum

per

peruenit. *Viri in uxores, sicuti in liberos, uitæ necisq; habent potestatem.* *Et cùm paterfamiliâs illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent: & si compertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa: omniaq; quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulò supra hanc memoriam serui & clientes quos ab his dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis unà cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Rempublicam administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Republica à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne'ue cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quæ uisa sunt, occultant: quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. De Republica nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druidas habent, qui rebus diuinis præsint: neque sacrificijs student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum operibus*

apertè iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consistit. A paruulis labori ac duritiæ student. Qui diutißimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam, ali uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uerò uigesimum fœminæ notitiam habuiſſe, in turpißimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio, quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus aut paruis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student: maiorq; pars uictus eorum in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines habet proprios: sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibus'què hominum qui unà coierunt, quantum eis & quo loco uisum est attribuunt agri, atque anno pòst aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas: ne aßidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresq; humiliores posseßionibus expellant: ne accuratius ad frigora atque æstus uitandos ædificent: nequa oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisque opes æquari

cum potentißimis posse uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latißimas circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam propè audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cùm bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus qui ei bello præsint, ut uitæ necisq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersias'que minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint, profiteantur: consurgunt ij qui & causam & hominem probant, suum'que auxilium pollicentur, atque à multitudine collaudantur. Qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omnium'que his rerum postea fides derogatur. Hospitem uiolare fas non putant. Qui quacunque de causa ad eos uenerunt, iniuria prohibent, sanctosq; habent: hisq; omnium domus patent, uictus'que communicatur. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro

bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq; inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea quæ fertilißima sunt Germaniæ loca circum Herciniam syluam (quam Eratosthenis & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quàm illi Orciniam appellant) Volcæ Tectosages occuparunt, atq; ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus sese continet, summamq; habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem: nuncq; in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem uictu & cultu corporis utuntur. Gallis autem prouinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usum largitur. Paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius Herciniæ syluæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest: neque mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum & Nemetum & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc se flectit sinistrorsum diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse initium eius syluæ dicat, cùm dierum iter LX.

proc

processerit: aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint: ex quibus quæ maximè differant à cæteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit, excelsius magisq; directum ijs quæ nobis nota sunt cornibus: ab eius summo sicut palmæ ramiq; latè diffunduntur. Eadem est fœminæ marisq; natura, eadem forma magnitudoq; cornuum. Sunt item quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, & uarietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus, & crura sine nodis articulisq; habent, neque quietis causa procumbunt, neque si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modò acclinatæ quietem capiunt: quarum ex uestigijs cùm est animaduersum à uenatoribus quò se recipere consueuerint, omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores, tantùm ut summa species earum stantium relinquatur: huc cùm se consuetudine acclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum qui Vri appellantur: hi sunt magnitudine paulò infra Elephantos, specie & colore & figura tauri.

Mag

Magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini, neque feræ quam conspexerint, parcunt: hos studiosè foueis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interficiunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri ne paruuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita à labris argento circuncludunt, atque in amplißimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti ueritus, (quòd, ut suprà demonstrauimus, minimè omnes Germani agriculturæ student) constituit non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis quæ ripam Vbiorum contingebat in longitudinem pedum ducentorum, rescindit, atque in extremo ponte turrim quatuor tabulatorum constituit, præsidiumq; cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem præficit: ipse cùm maturescere frumenta inciperent, ad bellum

Ambiorigis profectus per Arduennam sylvam (quæ est totius Galliæ maxima , atque à ripis Rheni finibusq; Treuirorum ad Neruios pertinet , millibus'que amplius quingentis in longitudinem patet) L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit : siquid celeritate itineris , atque opportunitate temporis proficere posßit : monet ut in castris ignes fieri prohibeat, nequa eius aduentus procul significatio fiat : sese confestim subsequi dicit. Basilius ut imperatum est facit : celeriter , contraq; omnium opinionem confecto itinere , multos in agris inopinantes deprehendit : eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit , quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cùm in omnibus rebus , tum in re militari Fortuna potest. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, prius'que eius aduentus ab omnibus uideretur, quàm fama ac nuntijs afferretur : sic magnæ fuit fortunæ , omni militari instrumento , quod circum se habebat , erepto , rhedis equisq; comprehensis , ipsum effugere mortem. Sed hoc eò factum est , quòd ædificio circundato sylua (ut sunt ferè domicilia Gallorum , qui uitandi æstus causa plerunque syluarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiares'que eius angusto loco paulisper equitum nostrorum uim sustinuerunt : his pugnantibus illum in

equum

equum quidam ex suis intulit: fugientem syluæ texerunt. Sic & ad subeundum periculum, & ad uitandum, multum Fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certè dimissis per agros nuntijs, sibi quenque consulere iussit: quorum pars in Arduennam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egressi, se suáque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cùm laborem belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniáque copia est, se exanimauit. Segni Condrusíque ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosq́;, legatos ad Cæsarem miserunt oratum ne se in hostium numero duceret, néue omnium Germanorum qui essent citra Rhenum, unam esse causam indicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuo-

rum

rum, ſiqui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe ut reducerent imperauit. Si ita feciſſent, fines eorum ſe uiolaturum negauit. Tum copijs in tres partes diſtributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt: hoc ferè in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hyemandi cauſa conſederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probaret Cæſar, tum quòd ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſubleuaret. Præſidio impedimentis legionem quartamdecimam reliquit, unam ex ijs tribus quas proximè conſcriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni caſtris'que Quintum Tullium Ciceronem præfecit, ducentosq́; equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uerſus in eas partes quæ Menapios attingunt, proficiſci iubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Moſam, extremas'que Arduennæ partes ire conſtituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens, poſt diem ſeptimum ſeſe reuerſurum confirmat: quam ad diem ei legioni quæ præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum Treboniumq́; hortatur, ſi Rei-

publica

publicæ commodo facere poßint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratis'que hostium rationibus, aliud initium belli capere poßint. Erat, ut suprà demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnes partes dispersa multitudo, ubicunque aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita spem præsidij aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnam'que res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, & syluæ incertis occultis'que itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpem'que hominum sceleratorum interfici uellent, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellent (ut instituta ratio & consuetudo exercitus Romani postulabant) locus ipse erat præsidio barbaris: neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid prætermitteretur

retur (etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit : omnes euocat spe prædæ ad diripiendos Eburones : ut potius in syluis Gallorum uita, quàm legionarius miles periclitetur : simul ut magna multitudine circunfusa pro tali facinore stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesq; appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemq; reuerti constituerat. Hìc quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dißipatis ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quæ paruam modò timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam euocari. Cogunt equitum duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vsipetes suprà docuimus. Transeunt Rhenum nauibus ratibusq; triginta millibus passuum infra eum locum ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; à Cæsare relictum. Primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt : magno pecoris numero, cuius sunt cupidißimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt. Non hos palus, in bello

latrociniјsq; natos, non sylue morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? Tribus horis ad Vatucam uenire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum cōtulit: præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi posit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quòd longius progressum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret: nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset: quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quos inter &

castra

castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter CCC. sub uexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna uis iumentorum quæ in castris subsederant, facta potestate, sequitur. Hoc ipso tempore & casu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem illo quo uenerant cursu à decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarent, usque eò, ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inôpinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet: circunfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur: reliquos aditus, locus ipse per se munitioq; defendit: totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque quò signa ferantur, neq; quam in partem quisque conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat: alius deleto exercitu atque Imperatore uictores barbaros ueniſſe contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottaq; & Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo

audierant, nullum esse intus præsidium: perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus prælijs fecimus: ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suæ atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis quæ in statione erat. Paulisper unà prælium sustinent: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus: deficiens, ægrè per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites: quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uerò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum, Centurionesq; ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, oppugnatione desistunt. Redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant. Postea despecta-

despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosq; coniiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alij cuneo facto ut celeriter perrumpant censent: quoniam tam propinqua sint castra, etsi pars aliqua circunuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt. Alij ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq; ad unum omnes in castra perueniunt. Hos subsecuti calones equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij qui in iugo constiterant, nullo etiamnunc usu rei militaris percepto, neque in eo quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam profuisse alijs uim celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute summotis hosti-

 bus,

bus, præter spem incolumis in castra peruenit: pars à barbaris circumuenta perijt. Germani desperata expugnatione castrorum, quòd nostros iam constitisse in munitionibus uidebant, cum ea præda quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt: ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte cùm C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unum, quòd cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum Fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit: multò etiam amplius, quòd penè ab ipso uallo portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maximè admirandum uidebatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatißimum Ambiorigi beneficium obtulerũt. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omnes partes

tes

tes dimittit. Omnes uici, atque omnia ædificia quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur. Ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modò uisum ab se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur: atque ille latebris aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones partesq; peteret, non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum reducit: concilioq; in eum locum Galliæ indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit: & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit.

Nonnulli indicium ueriti profugerunt: quibus cùm aqua & igni interdixisset, duas legiones ad Treuirorum fines, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocauit: frumentoq; exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO GALLICO LIBER SEPTIMVS.

QVIETA *Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de Clodij cæde: Senatusq; consulto certior factus, ut omnes Italiæ iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Hæ res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsi occasione, qui iam antè se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ concilijs sylnestrib*

uestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmijs deposcunt qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationem esse habendam dicunt, prius quàm eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quòd neq; legiones audeant absente Imperatore ex hybernis egredi, neque Imperator sine præsidio ad legiones peruenire poßit. Postremò in acie præstare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, libertatemq;, quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare: principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in præsentia obsidibus cauere inter se non possent ne res efferatur: ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauißima cerimonia continetur) ne facto initio belli, à reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, à concilio disceditur. Vbi ea dies uenit: Carnutes Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt:

ciuesq; Romanos qui negotiandi causa ibi constiterant, (in his C.Fusium Cottam honestissimum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat) interficiunt, bonaq; eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior atq; illustrior incidit res, clamore per agros regionesq; significant: hanc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tum accidit. Nam quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter C L X. *Simili ratione ibi Vercingentorix Celtilli filius Aruernus summæ potentiæ adolescens, (cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam quòd regnum appetebat, à ciuitate erat interfectus) conuocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito eius consilio ad arma cõcurrunt. Prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisq; principibus qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expelliturq; ex oppido Gergobia Vercingentorix: non desistit tamen, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. Hortatur ut communis libertatis causa arma capiant: magnisq; coactis copijs aduersarios suos à quibus paulò antè erat eiectus, expellit de ciuitate: Rex à suis appellatur*

pellatur

pellatur: dimittit quoquo uersus legationes: obtestatur ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosq́; omnes qui Oceanum attingunt, adiungit. Omnium consensu ad eum defertur imperium: qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat: certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq́; ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperij seueritatem addit. Magnitudine supplicij dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effoßis oculis domum remittit: ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere poßint. Hedui de consilio legatorum quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusq́; subsidio Biturigibus mittunt: qui cùm ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati,

neq;

neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisq; nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circunsisterent. Id ea'ne de causa quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cùm iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò cùm uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem rectè committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit: & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit ut Narbonem proficisceretur. Eò cùm uenisset, timentes confirmat, præsidia in Ruthenis

nis

nis prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolo ſatibus, circumq; Narbonem, quæ loca hoſtibus erant finitima, conſtituit: partem copiarum ex prouincia, ſupplementumq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quòd intrare intra præſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur. Etſi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedum, atq; ita uijs patefactis, ſummo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppreſſis inopinantibus, quòd ſe ſic Gebenna ut muro munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem unquam homini eo tempore anni ſemitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latiſſimè poſſint, uagentur, & quàm maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuntij ad Vercingentorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunſiſtunt, atque obſecrant ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur, præſertim cùm uideat omne ad ſe bellum tranſlatum. Quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos uerſus. At Cæſar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingentorige uſu uentura opinione

præce

praeceperat, per causam supplementi equitatusq; cogendi ab exercitu discedit: Brutum adolescentem his copijs praeficit. Hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo à castris absit. His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Heduorum in Lingones contendit; ubi duae legiones hyemabant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. Eò cùm peruenisset, ad reliquas legiones mittit: priusq; in unum locum omnes cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingentorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus, Gergobiam Boiorum oppidum (quos ibi Heluetico praelio uictos Caesar collocauerat, Heduisq; attribuerat) oppugnare instituit. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiarijs Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quòd nullum amicis in eo praesidium uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret.

varet. Praestare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq; ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instiuit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tum primum allato nũtio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Caesar peruenit: & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt: quaeq; ad eam rem usui sint, militibus imperat: & quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet.

bet. Genabenses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egreßi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis quin cuncti caperentur, quòd pontis atque itinerum angustia multitudini fugam intercluserant. Oppidum diruit, atque incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingentorix ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cùm legati ad eum uenissent oratum ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cùm reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromißis qui arma iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingentorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atq; in spem auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab his iniri consilij intellexissent,

xissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, præliumq; equestre committi. Laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt: atque in fugam coniecti, multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum munitissimumq; in finibus Biturigum) atque agri fertilissima regione, profectus est: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigem se in potestatem redacturum confidebat. Vercingentorix tot continuis incommodis, Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet longè alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, & quòd anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse: necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus diripi posse. Præterea salutis causa, rei familiaris commoda negligenda:

 uicos

adiuuabant : alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore ex longinquioribus uicis adacto extremam famem sustentarent: nulla tamen uox est ab his audita Populi Romani maiestate & superioribus uictorijs indigna. Quinetiam Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret: uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus Romanis qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro turres appropinquassent, ex captiuis Cæsar cognouit Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditis'que qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quo

nostros

nostros postero die pabulatum uenturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt: copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iußit. Collis erat leuiter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant: generatimq; distributi in ciuitates, omnia uada ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant: sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci uideret, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimaret: qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cùm sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum

uitam sua salute habeat chariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliquaq́; quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingentorix cùm ad suos redisset, proditionis insimulatur, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate & celeritate uenissent: non hæc omnia fortuitu aut sine consilio accidere potuisse, regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus. Quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui seipsum munitione defenderet: Equitum uerò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non possent. Romani si casu interuenissent, fortunæ: si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam: quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint: qui dimicare non ausi turpiter se in castra

castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm à se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, à me syncerè pronuntiari, audite Romanos milites: producit'que seruos quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame uinculisq; excruciauerat: hi iam antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame & inopia adductos clàm ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iàm uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc, inquit, à me Vercingentorix beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientem, nequa ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat (quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant) summum esse Vercingentorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione

bellum administrari posse. Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penes eos, si id oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda & efficienda quæ à quoque tradantur, aptissimum. Nam & laqueis falces auertebant: quas cùm distinuerant, tormentis introrsus reducebant: & aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant: tum crebris diurnis nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commißis suarum turrium malis adæquabant: & apertos cuniculos præusta & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis distantes

ſtantes inter ſe, binos pedes in ſolo collocantur: hæ reuinciuntur introrſus: & multo aggere ueſtiuntur: ea autem quæ diximus interualla, grandibus in fronte ſaxis effarciuntur: his collatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatijs, ſingulæ ſingulis ſaxis interiectis arctè contineantur: ſic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. Hoc cùm in ſpeciem uarietatemq́; opus deforme non eſt alternis trabibus ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſeruant, tum ad utilitatem & defenſionem urbium ſummam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrſus reuincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore frigore & aſſiduis imbribus turbarentur, tamen continenti labore omnia hæc ſuperauerunt: & diebus XXV. *aggerem latum pedes* CCCXXX. *altum pedes* LXXX. *extruxerunt. Cùm is murum hoſtium penè contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militesq́; hortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulò ante tertiam uigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cu-*

neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisq; nostris renuntiant se Biturigum perfidiam ueritos reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circunsisterent. Id ea'ne de causa quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cùm iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò cùm uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem rectè committi uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit: & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit ut Narbonem proficisceretur. Eò cùm uenisset, timentes confirmat, præsidia in Ruthenis

nis prouincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementumq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, repressio iam Luclerio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur. Etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durißimo tempore anni, altißima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita uijs patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppreßis inopinantibus, quòd se sic Gebenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut quàm latißimè poßint, uagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuntij ad Vercingentorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunsistunt, atque obsecrant ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cùm uideat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingentorige usu uentura opinione

raret. Præstare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, horte nturq; ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tum primum allato nũtio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar peruenit: & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt: quæq; ad eam rem usui sint, militibus imperat: & quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet.

bet. Genabenses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis quin cuncti caperentur, quòd pontis atque itinerum angustia multitudini fugam intercluserant. Oppidum diruit, atque incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingentorix ubi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cùm legati ad eum uenissent oratum ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cùm reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromissis qui arma iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingentorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atq; in spem auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cùm ex significatione Gallorum noui aliquid ab his iniri consilij intellexissent,

xissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq́; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet, præliumq́; equestre committi. Laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt: atque in fugam coniecti, multis amißis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseq́; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum munitißimumq́; in finibus Biturigum) atque agri fertilißima regione, profectus est: quòd eo oppido recepto, ciuitatem Biturigem se in potestatem redacturum confidebat. Vercingentorix tot continuis incommodis, Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat: docet longè alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, & quòd anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse: necessariò dispersos hostes ex ædificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus diripi posse. Præterea salutis causa, rei familiaris commoda negligenda:

uicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio à Boia quoqueuersus, quò pabulandi causa adire posse uideantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno periculo longius à castris processuros: neque interesse, ipsos'ne interficiant, impedimentis'ue exuant, quibus amißis bellum geri non posit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus prædam'que tollendam. Hæc si grauia aut acerba uideantur, multò illa grauiora existimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sit necesse accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius X X. *urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quòd explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem,*

quæ

quæ & præsidio & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circundata, unum habeat & perangustum aditum. Datur petentibus uenia, dissuadente primò Vercingentorige, pòst concedente & precibus ipsorum, & misericordia uulgi. Defensores oppido idonei deliguntur. Vercingentorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus syluisq; munitum, ab Auarico longè millia passuum XV. ibi per certos exploratores in singula dierum tempora quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat: & quid fieri uellet imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesq; obseruabat: dispersosq;, cùm longius necessariò procederent, adoriebatur, magno'que incommodo afficiebat: etsi quantum ratione prouideri poterat, à nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diuersis'que itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & à paludibus, aditum (ut suprà diximus) angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Heduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum

adiuuabant : alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore ex longinquioribus uicis adacto extremam famem sustentarent : nulla tamen uox est ab his audita Populi Romani maiestate & superioribus uictorijs indigna. Quinetiam Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret : uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant : sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent : hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent : præstare omnes perferre acerbitates, quàm non ciuibus Romanis qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro turres appropinquassent, ex captiuis Cæsar cognouit Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditis'que qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quo

nostros

nostros postero die pabulatum uenturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt: copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leuiter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant: generatimq; distributi in ciuitates, omnia uada ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant: sic animo parati, ut si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci uideret, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimaret: qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcentes, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriam: quos cùm sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum

uitam sua salute habeat chariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliquaq; quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingentorix cùm ad suos redisset, proditionis insimulatur, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate & celeritate uenissent: non hæc omnia fortuitu aut sine consilio accidere potuisse, regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus. Quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui seipsum munitione defenderet: Equitum uerò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes uideret, quòd diutius laborem ferre non possent. Romani si casu interuenissent, fortunæ: si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam: quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint: qui dimicare non ausi turpiter se in

castra

castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset, quæ iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata. Quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm à se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, à me syncerè pronuntiari, audite Romanos milites: producit'que seruos quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame uinculisq; excruciauerat: hi iam antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame & inopia adductos clàm ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc, inquit, à me Vercingentorix beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis, quem turpiter se ex fuga recipientem, nequa ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat (quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant) summum esse Vercingentorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione

bellum administrari posse. Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penes eos, si id oppidum retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda & efficienda quæ à quoque tradantur, aptissimum. Nam & laqueis falces auertebant: quas cùm distinxerant, tormentis introrsus reducebant: & aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientius, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant: tum crebris diurnis nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant: & apertos cuniculos præusta & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt, trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis distantes

stantes inter se, binos pedes in solo collocantur: hæ reuinciuntur introrsus: & multo aggere uestiuntur: ea autem quæ diximus interualla, grandibus in fronte saxis effarciuntur: his collatis & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatijs, singulæ singulis saxis interiectis arctè contineantur: sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc cùm in speciem uarietatemq; opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum ad utilitatem & defensionem urbium summam habet opportunitatem, quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque perrumpi neque distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore frigore & assiduis imbribus turbarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt: & diebus XXV. *aggerem latum pedes* CCCXXX. *altum pedes* LXXX. *extruxerunt. Cùm is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, milites q; hortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulò ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cu-*

niculo hostes succenderant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem, reliquas'que res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset: tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq; partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggerem'que interscinderent: omnis uerò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semper'que ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Galliæ salutem in illo uestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria uisum, prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proijciebat: scorpione à latere dextro traiectus exanimatusq; concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem

illo

illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atque omni ea parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingentorige. Id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingentorigis aberant: & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamq; hoc facere noctu apparabant, cùm matresfamiliæ repentè in publicum procurrerunt, flentes'que proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quas ad capiendam fugam naturæ & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit: conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quòd

paulò

paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat, suos quoque languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit. Legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent, ijs qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter compleuerunt: hostes re noua perterriti, muro turribus'que deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte obuiam contrauenireturr, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circunfundi uiderunt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: pars'que ibi, cùm angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam qui prædæ studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero qui fuit circiter quadraginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingentorigem peruenerunt: quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit,

ueritus

ueritus nequa in castris ex eorum concursu & misericordia uulgi seditio oriretur: ut procul in uia dispositis familiaribus suis principibusq́; ciuitatum, disparandos deducendosq́; ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. Postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusq́; est, ne se admodum animo demitterent, neue perturbarentur incommodo: non uirtute neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quæ à reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atque unum consilium totius Galliæ effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum posit obsistere. Idq́; se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab his communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius repentinos hostium impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, & maximè quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdi-

derat,

derat, & conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo prouidere & præsentire existimabatur, quòd re integra primò incendendum Auaricum, pòst deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum Imperatorum res aduersæ autoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur: simul in spem ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus. Primumq; eo tempore Galli castra munire instituerunt, & sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarent. Nec minus quàm est pollicitus, Vercingentorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret: atque earum principes donis pollicitationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat: quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillimè capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos uestiendos'que curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum militum numerum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit: sagittariosq; omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater à

Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summam'que ibi copiam frumenti commeatusq; reliqui nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam propè hyeme confecta, cùm ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus syluis'que elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eum principes Heduorum ueniunt oratum, ut maximè necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem, quòd cùm singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem & illustrem adolescentem: alterum Cotum, antiquißima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum parte ciuitatis confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque autoritate. Cæsar etsi à bello

atque

atque ab hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad uim atque arma descenderet, atque ea pars quæ minus sibi confideret, auxila à Vercingentorige accerseret: huic rei præuertendum existimauit: & quòd legibus Heduorum, ijs qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit: Senatumq; omnem, & quos inter controuersia esset, ad se euocauit. Cùm propè omnis ciuitas eò conuenisset, doceretúrq;, paucis clàm conuocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cùm leges duos ex una familia, uiuo utroque, non solùm magistratus creari uetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent: Cotum imperium deponere coëgit: Conuictolitanem, qui per Sacerdotes more ciuitatis intermißis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iußit. Hoc decreto interposito, cohortatus Heduos ut controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur, atque omnibus omißis his rebus, huic bello seruirent, eáque quæ meruissent præmia, ab se deuicta Gallia expectarent: equitatumq; omnem,

omnem, & peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs rei frumentariæ causa disponeret: exercitum in duas partes diuisit: quatuor legiones in Senones Parisiosq; Labieno ducendas dedit: sex ipse in Aruernos ad oppidum Gergobiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingentorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cœpit. Cùm uterq; utriq; esset exercitui in conspectu, fereq; è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent: erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, quòd non ferè ante autumnum Elauer uado transiri solet. Itaque ne id accideret, syluestri loco positis castris, è regione unius eorum pontium quos Vercingentorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum cōstare uideretur. His quàm longißimè possent progredi iußis, cùm iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra peruentum: ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, &

loco

loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingentorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergobiam peruenit: equestriq; prælio eo die leui facto, perspectoq. urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumẽtariam expedisset. At Vercingentorix castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatũ copias collocauerat: atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesq; earum ciuitatum quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrãdum uideretur: neq; ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi ac uirtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes uidebantur. Sed is locus ab his præsidio non nimis firmo tenebatur: tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quàm subsidium ex oppido uenire

nire posset; deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: fossamq; duplicem duodenûm pedum à maioribus castris ad minora perduxit, ut tutò à repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergobiam geruntur, Conuictolitanis Heduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, solicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplißima familia nati adolescentes. Cum his primùm communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint: unam esse Heduorum ciuitatem, quæ certißimam Galliæ uictoriam distineat: eius autoritate reliquas contineri: qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustißimam apud eum causam obtinuerit: sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus & oratione magistratus & præmio deductis, cùm se uel principes eius consilij fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur. Quòd ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant, placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari

ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; eius ad Cæsarem præcurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto exercitu, cùm millia passuum circiter XXX. ab Gergobia abesset, conuocatis subitò militibus, lacrymans, Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, omnis nostra nobilitas interijt: principes ciuitatis Eporedorix & Viridomarus insimulati proditionis à Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab ijs cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt: nam ego fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor quæ gesta sunt pronuntiare. Producuntur ij, quos ille edocuerat quæ dici uellet: atque eadem quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt, omnes equites Heduorum interfectos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur: ipsos se inter multitunem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. Conclamant Hedui, & Litauicum obsecrant ut sibi consulat. Quasi uerò, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergobiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. An dubitamus quin nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignißimè interierunt: atque hos latrones interficiamus

ciamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatusq; diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit: eodem mendacio de cæde equitum & principum permouet: hortatur ut simili ratione atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & unà Viridomarus pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar à Diuitiaco sibi traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati: his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnauerat. Ex his Eporedorix cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem defert: orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æstimare posßit. Magna affectus solicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorum ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas qua-

tuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit: fratres Litauici cùm comprehendi iußisset, paulò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidißimis omnibus progressus millia passuum X X V. *agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitq; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus (quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos) Gergobiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem Heduorum mißis, qui suo beneficio conseruatos docerent quos iure belli interficere potuisset, tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergobiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio mißi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copijs castra oppugnata demonstrant, cùm crebrò integri defeßis succederent, nostrosq;*

strosq; aßiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò esset iisdem eodem in uallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergobiam geruntur, Hedui primis nuntiis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas (quæ maximè illi hominum generi est innata) ut leuem auditionem habeant pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemq; ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Tribunum militum iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt: repugnātes diem noctemq; obsident: multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuntio allato omnes eorum milites in potestate

Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt. Litauici fratrumq; bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum causa. Sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus solicitant: quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitißimè potest, legatos appellat, nihil se propter inscientiam leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia diminuere. Ipse, maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circũsisteretur, consilia inibat quemadmodum à Gergobia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti, accidere uisa est facultas bene rei gerendæ: nam cùm minora in castra operis perspiciendi causa uenisset, animaduertit collem qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix præ multitudine cerni poterat: admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes (quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat

uerat

uerat) dorſum eſſe eius iugi propè æquum, ſed ſylueſtre & anguſtum quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter ſentire, uno colle à Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumuallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi uiderentur: ad hunc muniendum locum, omnes à Vercingentorige euocatos. Hac re cognita Cæſar mittit complures equitum turmas eò de media nocte: his imperat, ut paulò tumultuoſius omnibus in locis peruagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi, muliones'q; cum aßidibus equitum ſpecie ac ſimulatione collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſa uagarentur. Longo circuitu eaſdem omnes iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebantur, ut erat à Gergobia deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit: & paulùm progreſſam inferiore loco conſtituit, ſyluisq; occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatisq; ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit: legatisq;, quos ſingulis le-

gionibus præfecerat, quid fieri uellet, ostendit. In primis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ lõgius progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari: occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, signum dat, & à dextera parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit. Oppidi murus à planitie, atque initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) M. CC. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atque inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum oppidi densißimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgreßi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani iußit: legionisq; decimæ, qua tum erat comitatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum non exaudito

audito tubæ sono, quòd satis magna uallis intercedebat, tamen a tribunis militum, legatisq; , ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur: sed elati spe celeris uictoriæ, & hostium fuga, superiorumq; temporum secundis prælijs nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non uirtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisq; appropinquarunt. Tum uerò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cùm hostes intra portas esse existimarent sese ex oppido eiecerunt: matresfamiliâs de muro uestem argentumq; iactabant, & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos ut sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab his subleuatus, murum ascendit: hos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primò exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati,

oppi

oppidum à Romanis teneri, præmißis equitibus magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq; pugnantium numerum augebat: quorum cùm magna multitudo conuenisset, matresfamiliâs quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros sustinebant. Cæsar cùm iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret: præmetuens suis, ad T. Sestium legatum, quem maioribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infirmo colle à dextro latere hostium constitueret, ut si nostros loco depulsos uidisset, quò minus liberè hostes insequerentur, terreret: ipse paulùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnæ expectabat. Cùm acerrimè comminus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute confiderent: subitò sunt Hedui uisi à latere nostris aperto, quos Cæsar à dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miserat. Hi similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod

insigne

insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; unà murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cùm portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unà uobiscum seruare non possum, uestræ quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi: uos data facultate uobis consulite: simulq; irrupit in medios hostes, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulùm submouit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ uitæ subuenire conamini, quem iam sanguis uiresq; deficiunt: proinde hinc abite dum est facultas, uosq; ad legionem recipite. Ita pugnans post paulùm concidit, ac suis saluti fuit. Nostri cùm undique premerentur, XLVI. centurionibus amißis, deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes, legio decima tardauit, quæ pro subsidio paulò æquiore loco constiterat. Hanc rursus tertiædecimæ legionis cohortes excepe runt, quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sestio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primùm planitiem attigerunt, infestis

festis contra hostes signis constiterunt: Vercingentorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Cæsar concione aduocata, temeritatem cupiditatemq; militum reprehendit, quòd sibi ipsi iudicauissent quò procedendum, aut quid agendum uideretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neque à tribunis militum legatisq; retineri potuissent. Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cùm sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam uictoriam dimisisset, ne paruum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam arrogantiamq; reprehendere, quòd plus se quàm Imperatorem de uictoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam & continentiam, quàm uirtutem atque animi magnitudinem desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur: neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq;

idoneo

idoneo loco constituit. Cùm Vercingentorix nihilo magis in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cùm hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra monit, ne tum quidem insecutis hostibus. Tertio die ad flumen Elauer pontes reficit, atque exercitum traducit. Ibi à Viridomaro atque Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad solicitandos Heduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam ciuitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectã habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat: tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit: quos, & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, mulctatos agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis: & quam in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, ut non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit. Nouiodunum

erat

erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum: huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coëmptorum miserat. Eò cùm Eporedorix Viridomarusq; uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ autoritatis: Conuictolitanem magistratum, magnamq; partem Senatus ad eum conuenisse: legatos ad Vercingentorigem de pace & amicitia concilianda publicè missos: non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiandi causa conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quod à se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subitò potuerunt, nauibus auexerunt: reliquum flumine atque incendio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasq; ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timoris causa ostentare cœperunt, si à re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia

uincia expellere possent: quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado transiri non posse uideretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit: si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius quàm essent maiores coactæ copiæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciundum existimabat, cùm infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarum'que difficultas impediebat: tum maximè, quòd adiungi Labieno, atque ijs legionibus quas unà miserat, uehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnis'que itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim uenit: uado'que per equites inuento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu qui uim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit: frumentumq; in agris & pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficisci-

s tur

tur: (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ) cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cùm animaduertisset perpetuam esse paludem quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic consedit, nostrós que transitu prohibere constituit. Labienus primò uineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur: postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus, eodem quo uenerat itinere Melodunum peruenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paulò antè de Lutetia diximus. Deprehensis nauibus circiter quinquaginta, celeriterq́; coniunctis, atque eò militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata; sine contentione oppido potitur: refectó que ponte quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit: & secundo flumine ad Lutetiam iter facere incipit. Hostes re cognita ab ijs qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq́; eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti à palude in ri-

pis

pis Sequanæ è regione Lutetiæ contra Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergobia discessisse audiebatur, iam de Heduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur: Gallíq; in colloquijs interclusum itinere & Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem defectione Heduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atq; apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium atque antea senserat, intelligebat. Neque iam ut aliquid acquireret, prælioq; hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Nanque altera ex parte Bellouaci (quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis) instabant: alteram Camulogenus parato atq; instructo exercitu tenebat: tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. Itaq; sub uesperum concilio conuocato, cohortatus ut ea quæ imperasset, diligenter industrieq; administrarent, naues quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine silentio progredi, ibi'que se expectari iubet. Quinque cohortes,

quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas, de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit: ipse pòst paulò silentio egressus cum tribus legionibus, eum locum petit, quò naues appelli iusserat. Eò cùm esset uentum: exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, à nostris opprimuntur: equitatus peditatus'que, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitum'que remorum in eandem partem exaudiri, & paulò infrà milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatas defectione Heduorum fugam parare: suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum uersus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima

ma

ma luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinæ uirtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu hostes sæpenumero superassent, præsentem abesse existimarent, dat signum prælij. Primo concursu à dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur: à sinistro (quem locum duodecima legio tenebat) cùm primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant: nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. Incerto etiamnum exitu uictoriæ, cùm septimæ legionis tribunis essent nuntiata quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfecti'que sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cùm prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemq; ceperunt: neque nostrorum militum uictorumq; impetum sustinere potuerunt: sic cum suis fugientibus permixti, quos non syluæ montes'que texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur

Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copijs ad Cæsarem peruenit. Defectione Heduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ualent, ad solicitandas ciuitates nituntur. Nacti obsides, quos apud eos Cæsar deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingentorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperij tradatur: & re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eòdem conueniunt undique frequentes multitudines: suffragijs res permittitur: ad unum omnes Vercingentorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur: Treuiri, quòd aberant longius, & à Germanis premebantur: quæ fuit causa quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen suscepto bello suum consilium à reliquis separare audent. Inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix & Viridomarus Vercingentorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides.

Deni

Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. Peditatu quem antè habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum: sed quoniam abundet equitatu, perfacilè esse factu frumentationibus pabulationibus'que Romanos prohibere, æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificia'que incendant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium libertatem'que se consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Sebusianis'que, qui sunt finitimi ei prouinciæ, decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos: his præficit fratrem Eporedorigis, bellum'que inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos Cadurcosq; ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq; Allobrogas solicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & uiginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis prælio congressi, pelluntur, & C. Valerio Donotauro

Caburi filio principe ciuitatis, compluribus'que alijs interfectis, intra oppida murosq; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura & diligentia suos fines tuentur. Cæsar quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit, ad eas ciuitates quas superioribus annis pacauerat, equites'que ab his accersit: & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant. Eorum aduentu, quòd minus idoneis equis utebantur, à tribunis militum, reliquis'que equitibus Romanis, atque euocatis, equos sumit, Germanis'que distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesq; qui toti Galliæ erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, cùm Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem à Romanis trinis castris Vercingentorix consedit: conuocatis'que ad consilium præfectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat: fugere in prouinciam Romanos, Gallia'que excedere. Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium parùm profici: maioribus enim coactis copijs reuersuros,

ros, neque finem bellandi facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites rebus suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse. Si (id quod magis futurum confidebat) relictis impedimentis, suæ saluti consulant: & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. Probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt, una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, suum quoque equitatum Cæsar tripartitò diuisum, ire contra hostem iubet. Pugnatur unà omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur: siqua in parte nostri laborare aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciem'que conuerti iubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. Tandem Germani à dextro latere

summum iugum nacti, hostes loco depellunt: fugienteis usque ad flumen ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur, compluresq; interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui ne circumuenirentur ueriti, se fugæ mandant: omnibus locis fit cædes. Tres nobilißimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copijs præfuerat: & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingentorix copias suas ut pro castris collocauerat, reduxit: protinus'que Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriter'que impedimenta ex castris educi, & se subsequi iusßit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabus'que legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouißimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritis'que hostibus, quòd equitatus (qua maxima parte exercitus confidebant) erat pulsus; adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsi-

dione expugnari non posse uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant: ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant: sub muro quæ pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamq; & maceriam sex in altitudinem pedum perduxerant. Eius munitionis quæ à Romanis instituebatur, circuitus, undecim millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibiq; castella uiginti tria facta: quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, nequa subitò irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidijs tenebantur. Opere instituto fit equestre prælium in ea planitie quam intermissam collibus trium millium passuum in longitudinem patêre suprà demonstrauimus. Summa ui ab utrisq; contenditur: laborantibus nostris Cæsar Germanos summittit, legionesq; pro castris constituit, nequa subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis, coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur: fit magna cædes: nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriam

transc

transcendere conantur. Paulùm legiones Cæsar quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingentorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingentorix prius quàm munitiones à Romanis perficiantur, consilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesq; qui per ætatem arma ferre poßint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit, obtestaturq; ut suæ salutis rationem habeant, neu se optimè de communi libertate meritum, in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta unà secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exiguè dierum triginta habere, sed paulò etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, quà erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se referri iubet: capitis pœnam ijs qui non paruerint, constituit. Pecus (cuius magna erat copia à Mandubijs compulsa) uiritim distribuit: frumentum parcè & paulatim metiri instituit, copias omnes quas pro oppido collocauerat,

rat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum parat administrare. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC. *reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, ne facilè totum opus militum corona cingeretur, ne'ue de improuiso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret: aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent: hoc intermisso spatio, duas fossas quinos denos pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus ac demißis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: post eas aggerem & uallum duodecim pedum extruxit: huic loricam pinnasq; adiecit grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atq; aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto operi circundedit: quæ pedes* LXXX. *inter se distarent. Erat eo tempore & materiari & frumentari & tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius à castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa ui conabantur. Quare*

ad hac

ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum haud admodum firmis ramis abſciſsis, atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus, perpetuæ foſſæ quinos pedes altæ ducebantur: huc illi ſtipites demiſsi, & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conuincti inter ſe, atque impliciti: quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſsimis uallis induebant: quos cippos appellabant. Ante hos obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim anguſtiore ad ſummum faſtigio. Huc teretes ſtipites feminis craſsitudine ab ſummo præacuti & præuſti demittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi & ſtabiliendi cauſa, ſinguli ab infimo ſolo pedes tres terra occultabantur: reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias uiminibus ac uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter ſe pedes diſtabant: id ex ſimilitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusq; intermiſsis ſpatijs omnibus locis diſſerebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones ſecutus quàm potuit æquiſsimas, pro loci

natura

natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circunfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto, non omnes qui arma ferre possent (ut censuit Vercingentorix) conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Heduis, atque eorum clientibus Segusianis, Ambruaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs hominum millia trigintaquinque: parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris: Cadurcis, Gaballis, Vellaunijs, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ruthenis, Carnutibus, duodena millia: Bellouacis decem: totidem Lemouicibus: octona Pictonibus, & Turonibus, & Parisijs, & Heluetijs. Suessionibus, Ambianis, Mediomatricibus, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cœnomanis totidem: Atrebatibus quatuor, Bellocassis, Lexobijs, Aulerc

Aulercis, Eburonibus terna]: Rauracis & Boijs bina: uniuersis ciuitatibus quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetus, Osissini, Lemouices, Vnelli, sex. Ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius opera Comij, ut antè demonstrauimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura legesq; reddiderat, ipsis'que Morinos attribuerat. Tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitiæ memoria mouerentur, omnesq; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum millibus VIII. *& peditum circiter* CCXL. *Hac in Heduorum finibus recensebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Comio Atrebati, Viridomaro & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruerno consobrino Vercingentorigis summa imperij traditur: his delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres*

& fid

& fiduciæ pleni ad Alexiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cùm ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq; cernerentur. At ij qui Alexiæ obsidebantur, præterita die qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditionem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant: non prætereunda oratio Critognati uidetur propter eius nefariam ac singularem crudelitatem. Hic summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem, deditionis nomine appellant: neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad concilium adhibendos censeo. Cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium nostrum pristinæ residere uirtutis memoria uidetur. Animi est ista mollities, non uirtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiantur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest) si nullam præterquam uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed

in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis consanguineisq; nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolitè hos uestro auxilio spoliare, qui uestræ salutis causa suum periculum neglexerunt: nec stultitia ac temeritate uestra, aut animi imbecillitate, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quòd ad diem non uenerunt, de eorum fide constantiaq; dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi'ne causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs utamini testibus appropinquare eorum aduentum, qui huius rei timore exterriti, diem noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilij est, facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui ætate ad bellum inutiles uidebantur, uitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi, pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri, magnaq; illata calamitate, finibus quidem

quidem nostris aliquando excesserunt, atq; alias terras petierunt: iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani uerò quid petunt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq; bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusq; considere, atque his æternam iniungere seruitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quòd si ea quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securis securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententijs dictis constituunt, ut ij qui ualetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubij, qui eos oppido receperant, cum liberis atq; uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorũ accessissent, flentes omnibus precibus orabant ut se in seruitutem receptos cibo iuuarẽt. Hos Cæsar dispositis in uallo custodibus recipi prohibebat. Interea Comius, & reliqui duces quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alexiã perueniunt: & colle exteriore occupato, non longius mille passibus à nostris munitionibus cõsidũt. Postero die equitatu ex castris educ

cto, omnem eam planitiem quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstrauimus, complent: pedestresq; copias paulùm ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in campum. Concurritur his auxilijs uisis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copijs ante oppidum considunt, & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent: seq; ad eruptionem atque omnes casus comparant. Cæsar omni exercitu ad utranque partem munitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisque locum teneat & nouerit, equitatum ex castris educi, & prælium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique iugum tenebant, despectus: atque omnes milites intenti animis pugnæ euentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetus sustinerent: ab his complures de improuiso uulnerati, prælio excederant. Cùm suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi uiderent: ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè

aut

aut turpiter factum celari poterat, utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutem excitabant. Cùm à meridie propè ad Solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosq; propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ij qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subitò clamore sublato, (qua significatione qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent) crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus, nostros de uallo deturbare, reliquaq; quæ ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingentorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusq;, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent: prospectu tenebris adempto, multa utrinque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur.

At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte nostros premi intellexerunt, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant. Dum longius à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebāt, aut in scrobes delapsi transfodiebātur, aut ex uallo & turribus traiecti pilis muralibus interibant. Multis undique uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cùm lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores dum ea quæ à Vercingentorige ad eruptionē præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidū reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq́; cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non poterant nostri, necessariò penè iniquo loco & leniter decliui castra fecerunt. Hæc C. Antistius Rheginus, & L. Caninius Regulus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, du-

ces

ces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximã uirtutis opinionem habebant: quid, quoq; pacto agi placeat, occultè inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, cùm meridies esse uideretur. His copijs Vergasillaunum Aruernũ unũ ex quatuor ducibus propinquum Vercingentorigis præficiunt. Ille ex castris prima uigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit. Cùm iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra quæ suprà demonstrauimus, cõtendit: eodemq; tẽpore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingentorix ex arce Alexiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur: à castris longurios, musculos, falces, reliquaq; quæ eruptionis causa parauerat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minimè uisa pars firma est, huc concurritur. Romanorũ manus tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros ualuit clamor qui post tergum pugnantibus extitit, quòd suum periculum in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerunque quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit: laborantibus summittit. Vtrisq;

ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem fastigium, magnum habet momentum. Alij tela coniiciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit: nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessariò ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus fossas explent: falcibus uallum ac loricam rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus sex, pòst cum alijs septem C. Fabium legatum: postremò

ſtremò ipſe, cùm uehementius pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prælio, ac repulſis hoſtibus, eò quò Labienum miſerat, contendit: cohortes quatuor ex proximo caſtello deducit: equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & à tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus poſtquam neque aggeres neq; foſſæ uim hoſtium ſuſtinere poterãt, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidijs deductas fors obtulit, Cæſarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet. Accelerat Cæſar, ut prælio interſit. Eius aduentu ex colore ueſtitus cognito (quo inſigni in prælijs uti conſueuerat) turmiſq; equitum & cohortibus uiſis quas ſe ſequi iuſſerat, ut de locis ſuperioribus ac decliuibus & deuexis cernebantur, hoſtes prælium committunt. Vtrinque clamore ſublato, excipitur rurſus ex uallo atque omnibus munitionibus clamor. Noſtri emiſſis pilis, gladijs rem gerũt. Repentè poſt tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hoſtes terga uertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur. Vergaſillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor ad Cæſarem referuntur: pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido cædem & fugam ſuorum, deſperata

salute copias à munitionibus reducunt: fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites defatigati fuissent, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouißimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingentorix concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat: & quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuum tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Iubet arma tradi, principes produci: ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur. Vercingentorix deditur: arma proijciuntur. Reseruatis Heduis atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis, in Heduos proficiscitur, ciuitatem recipit. Eò legati ab Aruernis mißi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit. Captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernis'que reddit. T. Labienum duabus cum legionibus & equitatu in Sequanos proficisci iubet. Huic

M. Sem

M. Sempronium Rutilium attribuit. C. Fabium legatum, & L. Minutium Basilium cum legionibus duabus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. C. Antistium Rheginum in Ambibaretos, T. Sestium in Bituriges. C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpitium Cabilloni & Matiscone in Heduis ad Ararim rei frumentariæ causa collocat: ipse Bibracte hyemare constituit. Harum rerum literis cognitis Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRCII SIVE OPPII, IN NOVISSImum Commentarium belli Gallici præfatio.

COACTVS *aßiduis tuis uocibus Balbe, cùm quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiæ uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi: Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui: nouissimumq; imperfectum à rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum, non quidem ciuilis*

dissen

dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris: quos utinam qui legerint, scire possint quàm inuitus susceperim scribendos, quò facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me medium interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus desit: adeoq; probantur omnium iudicio, ut præcepta non præbita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim quàm bene atque emendatè, nos etiam quàm facilè atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cùm facultas atque elegantia summa scribendi, tum uerißima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea quæ rerum nouitate aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quòd me indicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

A. HIR

A. HIRCII

DERELICTORVM A C. IVLIO CAESARE DE BELLO GALLICO LIB. VIII.

MNI *Gallia deuicta, Cæsar cùm à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet: complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis: nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciutates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum Populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliqua possent se uindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium Quæstorem suis præficit hybernis: ipse equitatus præsidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte* pro

proficiſcitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſißimos agros Biturigum inducit: qui cùm latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæſaris accidit (quod imparatis deiectisq; accidere fuit neceſſe) ut ſine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida poſſent. Nam etiam illud uulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendijs ædificiorum intelligi conſueuit, Cæſaris erat interdicto ſublatum, ne aut copia pabuli frumentiq;, ſi longius progredi uellet, deficeretur, aut hoſtes incendijs terrerentur. Multis hominum millibus captis perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hoſpitijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant fruſtra. Nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius quàm de domeſtica ſalute cogitandi: qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione

tione proposita, Bituriges cùm sibi uiderent clementia Cæsaris reditum patêre in eius amicitiam, finitimasq́; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus duo millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq́; in hyberna remissis, ipse se recepit die XL. *Bibracte. Ibi cùm ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cùm dies non amplius decem & octo in hybernis esset commoratus, legiones quartamdecimam & sextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causa superiore Commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cùm fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis uicis oppidisq́;, quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædificijs, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates cùm subire mili*

milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atque in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant ædificata, milites contegit: equites tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascunque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerunque magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cùm tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec syluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæsar tempore anni difficillimo, cùm satis haberet conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumq; in ratione esset, exploratum haberet sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari: C. Trebonium cum duabus legionibus quas secum habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipse cùm crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos (qui belli gloria Gallos omnes Belgasq; præstabant) finitimasq; his ciuitates duce Corbeo Bellouaco & Comio Atrebate exercitus comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum (qui Rhemis erant attributi) facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad

digni

dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optimè de Republica meritos accipere, legionem ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas quas habebat, adduceret: Alteram'que ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorum opportunitas, bellíq; ratio postulabat, perpetuo suo labore inuicem legionibus expeditionum munus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur: castris'que in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant paucos in ædificijs esse inuentos, atque hos non qui agrorum colendorum causa remansissent (nanque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi: à quibus cùm quæreret Cæsar quo loco multitudo esset Bellouacorum, quod'ue esset consilium eorum: inueniebat Bellouacos omnes qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse. Item'que Ambianos, Aulercos, Caletos, Bellocassos, Atrebates, locum castris excelsum, impedita circundatum palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores syluas contulisse: complures esse principes belli autores; sed multitudinem maximè Corbeo

obtemperare, quòd ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent: paucis antè diebus Atrebatem Comium ex his castris discessisse ad auxilia Germanorum adducenda: quorum & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut diceretur) Cæsar cum tribus legionibus ueniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent: pabulatione autem, quæ propter anni tempus cùm exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. Quæ Cæsar cùm consentientibus plurimis cognouisset, atque ea quæ proponerentur consilia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorum remota esse indicaret: omnibus rebus inseruiendum statuit, quò celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim uirtutis ueteranas legiones, septimam, octauam, & nonam habebat: summæ spei, delectæq; iuuentutis undecimam: quæ octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum, nondum eandem uetustatis ac uirtutis ceperat opinionem. Itaque concilio aduocato, rebus ijs quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis

confir

confirmat, si fortè hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum. Agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret undecima: ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quas legiones repente instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cùm uiderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, siue expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, ualle intermissa magis in altitudinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat uallo pedum XII. muniri, loriculamq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari fossam duplicem pedum quinûm denûm lateribus directis deprimi: turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum: pontibus traiectis constratisq; coniungi: quorum frontes uiminea loricula munirentur: ut hostis à duplici propu-

gnatorum ordine depelleretur : quorum alter ex pontibus , quò tutior altitudine esset , hoc audacius longius'que tela permitteret : alter quò propior hostium uallo collocatus esset , ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altiores'que turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium : nanque & operum magnitudinem , & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum : & cùm pabulatum frumentatum'que longius esset proficiscendum , paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebrò paucis utrinque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur : quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorumq; transibant , acriusq; hostes insequebantur : aut uicißim hostes eôdem transgreßi, nostros longius summouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse , cùm raris disiectisq; ædificijs pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur : quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris afferebat , tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum : atque eo magis , quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda docui , cum equitibus uenerat : qui tametsi numero non amplius erant quingenti , ta-

men

men Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæsar cùm animaduerteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi nisi à maiore exercitu posse, literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrimè posset, legionem XIII. quæ cum T. Sestio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret. Ipse equites inuicem Rhemorum ac Lingonum, reliquarum'que ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod cùm quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minuerentur, quod plerunque accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, syluestribus locis insidias disponunt: eodem'que equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur: cuius mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanque hi cùm repentè hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus undique circundati sunt: quo facto perturbati, celerius quàm consuetudo fert

equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitum, qui cùm uix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se uoluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorunque castrorum, quæ ad uada transitus'que fiebant paludis: qua contentione Germani (quos propterea Cæsar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur) cùm constantius uniuersi paludem transissent, paucisq; in resistendo interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ij, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueuerant, turpiter refugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amißis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis minimis'que rebus insolentiores, an aduerso

medio

mediocri casu timidiores essent. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cùm propius accessisse legiones & C. Trebonium legatum cognouissent duces Bellouacorum, ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copijs armatorum, castrorum uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quàm longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neque non usque eo legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari nostris militibus instantibus non possent. Ita cùm paludem impeditam à castris castra diuidere (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id iugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorum intercisum animaduerteret: pontibus palude constrata legiones traducit, celeriterq; in summam planitiem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus à lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit, aciem'que eo loco constituit, unde tor-

mento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari confisi loci natura, cùm dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniri iubet castra: absolutis operibus, pro uallo legiones instructas collocat, equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cùm Romanos ad insequendum paratos uiderent, neque pernoctare, aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt: fasces ubi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentarijs Cæsaris declaratum est) per manus stramentorum ac uirgultorum (quorum summa erat in castris copia) inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei, signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma omnes repente copias à conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, barbari uehementißimo cursu fugerunt. Cæsar etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis: tamen id consilium cùm fugæ causa initum suspicaretur legiones promouet, & turmas mittit ad insequendum: ipse ueritus insidias, ne fortè

in eod

in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cùm intrare fumum & flammam densissimam timerent, ac si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes aduerterent equorum, insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatis'que plena, sine ullo detrimento millia non amplius decem progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt: inde cùm sæpe in insidijs equites pedites'que disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod cùm crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar Corbeum Bellouacorum ducem fortissimorum millia sex peditum delegisse, equites'que ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocarat, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures quàm solebat, educit, equitatum'que qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus quàm potest maximè appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cùm sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, syluis undique impe-

ditißimis aut altißimo flumine munitum, uelut indagine hunc insidijs circundederunt. Explorato hostium consilio, nostri ad præliandum animo atque armis parati, cùm subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu cùm sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret: primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conueniunt: quod plerunq; equestribus prælijs cùm propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Cùm dispositis turmis, inuicem rari præliarentur, neque à lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt cæteri, Corbeo præliante ex syluis: fit magna contentione diuersum prælium: quod cùm diutius pari marte iniretur, paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui: turmis'que nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos impetus, insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant

detrim

detrimentum. Accedunt interim propius legiones, crebri'que eodem tempore & nostris & hostibus nuntij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè præliantur: ne si tardius rem gessissent, uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atque diuersis itineribus fugam quærunt nequicquam. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, his ipsi tenentur. Victi tamen, perculsiq;, ac maiore parte amissa, consternati, profugiunt partim syluis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur: cùm interim nulla calamitate uictus Corbeus, excedere prælio, syluasq; petere, aut inuitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissimè præliando, complures'que uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus prælij uestigijs ingressus Cæsar, cùm uictos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse quàm octo millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repente ex fuga paucis, atque his

uulner

uulneratis receptis, qui syluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortißimis peditibus, cùm aduentare Romanos existimarent, concilio repentè tubarum cantu conuocato, conclamant ut legati obsidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc ab omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos confugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è uestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntq;, ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate nunquam profectò esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum peditum multa millia interisse, uix refugisse nuntios cædis: magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quòd Corbeus autor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim Senatum tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum: pertinacißimè hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque intelligere se causam peccati

facill.

facillimè mortuis delegari: neminem uerò tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt: obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, qui Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant, imperata faciunt, excepto Comio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cùm Comium comperisset solicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradidit centuriones. Cùm in colloquium uentum esset, &, ut conuenerat, manum Comij Volusenus arripuisset, centurio uelut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Comij, conficere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cùm utrinque gladij essent districti, non tam pugnandi, quàm

diffug

diffugiendi fuit utrorunque consilium: nostrorum, quòd mortifero uulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd insidijs cognitis, plura quàm uidebant, extimescebant. Quo facto statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectum cuiusquam Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cùm uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad præsens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus uigintiquinq; mittit in diuersissimam partem Galliæ, quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemq; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, nequod simile incommodum accideret de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio, atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad uastandos depopulandosq; Ambiorigis fines proficiscitur: quem perterritum ac fugientem cùm redigi posse in suam potestatem desperasset,

sperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeò eius fines uastare ciuibus, ædificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cùm in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendijs, rapinis uastasset, magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit: quorum ciuitas propter Germaniæ uicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat, neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cùm magnam multitudinem hostium conuenisse in fines Pictonum literis nuntijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanserat: quòd pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum contendit: quò cùm aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus Dumnaco Duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus committere auderet: castra munito loco posuit. Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouisset: copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cùm complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum detrimento nullam

partem

partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat: literisq; C. Caninij certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus aduentu Fabij cognito, desperata salute si tempore eodem coactus esset & Romanum & externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos, repente ex toto loco cum copijs recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem constratum, copias traduxisset. Fabius etsi nondum in conspectum hostium uenerat, neque se cum Caninio coniunxerat: tamen doctus ab ijs qui locorum nouerant naturam, potissimùm credidit hostes perterritos eum locum quem petebant, petituros. Itaque cum copijs ad eundem pontem contendit: equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cùm processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggreßi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites præmittit sic

paratos,

paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ uir, suos hortatur: agmenq; hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine: nanq; nostri contemptis pridie superatisq; hostibus, cùm subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prælij, fortissimè contra pedites præliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. Cùm aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio: cùm repentè confertæ legiones in conspectum hostium ueniunt: quibus uisis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant, lætitia uictoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantum

equorum uires ad persequendum, dextraq; ad cædendum ualent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII. *aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Quæ ex fuga cùm constaret Drapetem Senonem (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omnium ciuitatum receptis, latrocinijs impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum millibus ex fuga quinque collectis prouinciam petere, unaq; consilium cum eo Luclerium Cadurcum cepisse, quem superiore Commentario prima defectione Galliæ facere in Prouinciam impetum uoluisse cognitum est: Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore Prouinciæ, magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio quod cum Dunnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate summißiores essent futuræ: dato uerò spatio ac tempore, eodem instigante Dunnaco possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui*

sæpe

sæpe uexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem: cæteræq; ciuitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, autoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabij legionumq́;, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansq́;, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaq; Lucterius, cùm legiones, Caniniumq́; adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberam uagandi latrocinandiq́; facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cùm Lucterius apud suos ciues quondam integris rebus multum potuisset, semperq́; autor nouorum consiliorum, magnam apud Barbaros autoritatem haberet: oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregiè natura loci munitum occupat suis & Drapetis copijs, oppidanosq́; sibi coniungit. Quò cùm confestim C. Caninius uenisset, animaduerteretq́; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile: magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus diuisis, trina ex-

celsissimo loco castra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitum ducere instituit. Quod cùm animaduerterent oppidani, miserrimaq; Alexiæ memoria soliciti, similem casum obsessionis uererentur, maximeq́; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius educunt. Hi paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circundare moratur, ne aut opus effectum tueri non posset, aut plurimis in locis infirma disposita præsidia haberet. Magna frumenti copia comparata, considunt Drapes & Lucterius nō longius ab oppido X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsiq; inter se prouincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Lucterius agmen iumentorum

torum

torum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitum uigiles castrorum cùm sensissent, exploratoresq; missi quæ agerentur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Luclerius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum decem: qua re ex compluribus cognita, cùm intelligeret fugato Duce altero perterritos reliquos facilè opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cùm in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ uelocitatis homines ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cùm propius hostes accessisset, ab exploratoribus quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut Barbarorum ferè consuetudo est, relictis locis superioribus

bus ad ripas fluminis esse demissa: at Germanos equitesq; imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamq; adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis uehementissimè præliantur: confestim omnes cohortes undique impetum faciunt, omnibusq; aut interfectis aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicissimè re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur: externoq; hoste deleto, cuius timore antea diuidere præsidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copijs pòstero die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium Quæstorem cum cohortibus XV. in Bellouacis relinquit, nequa rursus nouorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cùm in Carnutes uenisset, quorum in ciuitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum: quòd præcipuè eos propter conscientiam facti timere animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret,

uet, principem sceleris illius & concitatorem belli Guturnatum ad supplicium deposcit: qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam concursu maximo militum, qui omnia pericula & detrimenta belli Guturnato accepta referebant, adeò ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior quæ de Drapete & Lucterio gesta essent, quoq; in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne uniuersa Gallia non sibi uires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: neue hoc exemplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem: cùm omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum uererentur. Itaque C. Calenum legatum cum legionibus relinquit, qui iustis itineribus subsequeretur: ipse cum omni equitatu quam potest celerrimè ad Caninium contendit. Cùm contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna

autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat. In infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depreßis foßis deriuari poßet. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus, ut prohibentibus nostris, sine uulneribus ac periculo uitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere poßent ascensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar sagittarijs funditoribusq́; dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. Sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte, quæ ferè pedum CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi oppidanos cùm optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo poße, è regione eius uineas agere aduersus montem, & aggeres instruere cœpit magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosq́; pertinaciter succedentes uulnerant. Non deter-

rentur

rentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo & sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem: collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani: non tantùm pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas seuo, pice, scandulisq; complent: eas ardentes in opera prouoluunt: eodemq; tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit. Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prælij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia fortißimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusq; utrinque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat, maximè insignis, quò notior

testatiorq; uirtus eius esset, telis hostium, flammæq; se offerebat. Cæsar cùm complures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cùm quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq; disponunt. Ita nostri sine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cùm pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atque auersæ: quo facto repente perennis exaruit fons, tantamq; attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt. Cæsar cùm suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque uereretur ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaq; omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; concessit, quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione

& dol

& dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus cibo se abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Luclerius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cùm sibi conscius esset quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicißimus Pop. Rom. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem deduxit. Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit, compluribusq; Treuiris interfectis & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem, atque in his Surum Heduum: qui & uirtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cùm in omnibus partibus Galliæ bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniamq; nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliæ est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem, sicuti cætera, celeriter feliciterq; confecit: nanque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad

eum

eum miserunt, obsidesq́; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deducit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis: duas in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse autoritatem sciebat: duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemouicum fines non longè ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurrisset, públicas controuersias cognouisset, bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in Remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxilijs Prouinciæ illius) his rebus confectis ad legiones in Belgium se recipit, hybernatq́; Nemetocernæ: ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cùm Antonius in hyberna uenisset, ciuitasq́; Atrebatum in officio maneret, Comius, qui post illam uulnerationem quàm suprà commemoraui semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus autor, armorumq́; dux deesset,

set, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosq; latrocinijs alebat, infestisq; itineribus commeatus complures qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam uirtutem quæ singularis in eo erat, magnum odium Comij adiungebat, quò libentius id faceret quod imperabatur. Itaque dispositis insidijs sæpius equites eius aggressus, secunda prælia faciebat. Nouissimè cùm uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comij cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset: tum repente omnium suorum Comius inuocat fidem atque auxilium, ne sua uulnera per fidem interpositam paterentur inulta: conuersoq; equo se à cæteris incautius permittit in Præfectum. Faciunt hoc idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati, lanceaq; infesta medium eius femur magnis uiribus traycit. Præfecto uulnerato, non dimittunt nostri resistere, & conuersis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi

culsi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, sic prælio secundo grauiter ab eo uulneratus præfectus, ut uitæ periculum aditurus uideretur, refertur in castra. Comius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; & ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani: quam postulationem Antonius cùm iudicaret à iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obsides accepit.

SCIO *Cæsarem singulorum armorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quòd insequens annus L. Paulo & C. Marcello Consulibus, nullas habet magnopere Galliæ res gestas: ne quis tamen ignoraret quibus in locis Cæsar exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq; huic Commentario statui. Cæsar cùm in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minus uolebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cùm exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur*

tur

tur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facilè in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij Quæstoris sui commendauerat sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia cùm libenter pro homine sibi coniunctissimo quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa, Cæsaris decedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem factum, prius quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quòd frequentiam atq; officium suum Antonio præstitissent: simulq; se, & honorem suum sequentis anni commendaret: propterea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum & C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris spoliarent: ereptum Sergio Galbæ Consulatum, cùm is multò plus gratia suffragijsq; ualuisset, quòd sibi coniunctus & familiaritate &

nece

necessitudine legationis esset. Exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili amore atque honore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersae Galliae bello: nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq́; omnium quà Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiae omnibus locis immolabantur. Triclinijs stratis fora templaq́; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi laetitia praecipi posset: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliae Togatae Caesar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocernam redijt: legionibus'que ex omnibus hybernis ad fines Treuirorum euocatis, eò profectus est, ibiq́; exercitum lustrauit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quò maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq́; fiebat id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quicquam, neque contra Senatus autoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci.

Iudica

Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facilè obtineri. Nam C. Curio Tribunus plebis cùm Cæsaris causam dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atq; arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterq; ab armis, exercitusq; dimitteret: fore eo facto liberam & sui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit: quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt: atq; ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cùm impugnaret Cæsaris dignitatem contra legem Pompeij & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs: sententijsq; dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat: Senatus frequens in alia omnia transijt: quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed commouebantur quò maiores pararent necessitudines quibus cogi posset Senatus id probare quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. Neq; obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam quam ad Cæsarem

miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de uoluntate aduersariorum se spoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit: & suo nomine quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. ei iubet tradi. In eius locum tertiamdecimam legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs quintadecima deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum summa esset autoritas, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cùm uenisset, cognoscit per C. Marcellum COS. legiones duas à se remissas, quæ ex S. C. deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto quanquam nulli erat dubium quidnam contra Cæsarem pararetur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER PRIMVS.

*

ITERIS à C. Fabio Cæſaris Conſulibus redditis, ægrè ab his impetratum eſt ſumma Tribunorum plebis contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Conſules de Republica in ciuitate. L. Lentulus Conſul Senatui Reiq; publicæ ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter ac fortiter ſententias dicere uelint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque eius gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque Senatus autoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio, Pompeio eſſe in animo Reipublicæ non deeſſe, ſi Senatus ſequatur: ſi cunctetur, atque agat lenius, nequicquaam eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam: ut

primò M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere antè de ea re ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent, quo præsidio tutò & liberè Senatus quæ uellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur, nequa esset armorum causa: timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reseruare & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. Hi omnes conuicio L. Lentuli Consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Callidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuicijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeij plerique compulsi, inuiti & coacti Scipionis sententiam sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum aduersus Rempublicam facturum uideri. Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni Plebis. Refertur confestim de intercessione Tribunorum, dicuntur sententiæ graues. Vt quisque acerbissimè crudelissiméque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius

peius ; atque in posterum confirmat : segniores castigat , atque incitat. Multi undique ex ueteribus Pompeij exercitibus , spe præmiorum atque ordinum euocantur. Multi ex duabus legionibus quæ sunt traditæ à Cæsare , accersuntur. Completur Vrbs. Ad ius comitiorum Tribunos plebis C. Curio euocat. Omnes amici Consulum , necessarij Pompeij , atque eorum qui ueteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in Senatum coguntur : quorum uocibus & concursu terrentur infirmiores , dubij confirmantur , plerisque uerò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor sese iturum ad Cæsarem : item L. Roscius Prætor , qui de his rebus cum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatij postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ , ut legati ad Cæsarem mittantur , qui uoluntatem Senatus ei proponant. Omnibus his resistitur , omnibusq; oratio Consulis , Scipionis , Catonis , opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine , & spe exercitus ac prouinciarum , & regum appellandorum largitionibus mouetur, seq; alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ atque exercituum impellit , quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur : simul iudiciorum metus,

adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in Republica iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quòd neminem dignitate secum exæquari uolebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cùm communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæq; ad suam potentiam dominatum'que conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim atque turbatè: neque docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur: nec Tribunis Plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quòd illi turbulentissimi superioris temporis Tribuni Plebis octauo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum Senatus consultum, quò nisi penè in ipso urbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia nunquam antè discessum est. Dent operam Consules, Prætores, Tribuni Plebis, qui'que Proconsules sunt ad urbem, nequid Respublica detrimenti capiat. Hæc S. C. *perscribuntur ad* VII. *Idus Ianuar. Itaque quinq;*

primis

primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die Consulatum inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, de imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris Tribunis Plebis grauissimè acerbissimeq; decernitur. Profugiunt statim ex urbe Tribuni Plebis, seséque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis leniβimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur extra urbem Senatus. Pompeius eadem illa quæ per Scipionem ostenderat, agit: Senatus uirtutem constantiamq; collaudat: copias suas exponit, legiones habere sese paratas decem. Præterea cognitum compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque his posse persuaderi uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur: tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit, atque amicus. Marcellus uerò passurum se in præsentia negat: de Fausto impedit Philippus Tribunus Plebis: de reliquis rebus S. C. perscribuntur: Prouinciæ priuatis decernuntur, duæ Consulares, reliquæ Prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus priuato consilio præteruntur, neque eorum sortes

deijciuntur. In reliquas prouincias Praetores mittuntur, neq; expectant (quod superioribus annis acciderat) ut de eorum imperio ad populum referatur: paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiscuntur: lictores'que habent in Vrbe ex Capitolio priuati, contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniae à municipijs exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia diuina humanaq; iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus deductum & deprauatum Pompeium queritur inuidia atq; obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Republica introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur atq; opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam quae antè habuerit, ademisse. Quotiescunq; sit decretum, darent operam magistratus ne quid Respublica detrimenti caperet (qua uoce & quo Senatusconsulto populus Romanus ad arma sit uocatus) factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia,

in se

in secessione populi, templis locisq; editioribus occupatis, atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, nec cogitatum quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouem annis Rempublicam felicissimè gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniam'que pacauerint, ut eius existimationem dignitatemq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) sese paratos esse imperatoris sui, Tribunorum'que plebis iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tribunos plebis qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. Eò L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat: uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ Reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam uertat. Semper se Reipublicæ commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium

& iracundiam suam Reipublicæ dimitteret: neque adeò grauiter irasci inimicis, ne cùm illis nocere se speret, Reipublicæ noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus Prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint. Sibi semper Reipublicæ primam fuisse dignitatem, uitaq; potiorem: doluisse se, quòd populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur: ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitijs populus iußisset. Tamen hanc iacturam honoris sui Reipublicæ causa æquo animo tulisse. Cùm literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauisse. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ. Ciuitatem esse in armis. Quónam hæc omnia tandem nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen

men ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati Reipublicæ causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera comitia, atque omnis Respublica Senatui populo'que Romano permittatur. Hæc quò facilius, certisq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibiq; Consules Pompeiumq; inuenit: postulata Cæsaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scripta'que ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat summa. Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret, quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio, postulare ut Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur. Ipsum & prouincias & legiones alienas tenere, exercitum Cæsaris uelle dimitti, delectus habere: polliceri se in prouinciam iturum. neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si peracto Cæsaris Consulatu Pompeius profectus non esset. nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur.

deretur. Tempus uerò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Aretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam, singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum Prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire, omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus quas Pisauri & Arimini habebat, mittit: cuius aduentu cognito, diffisus municipij uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur. Curio summa omnium uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum uoluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidijs deducit, Auximumq; proficiscitur, quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circummissis Senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent sui iudicij rem non esse, neq; se neq; reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem Imperatorem bene de Republica meritum tantis rebus gestis, oppido, mœnibusq; prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis,

& peri

& periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoq; prælio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniunt: atq; unà cum his deprehensus L. Pupius primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit: Auximatibus agit gratias, séque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repentè terror inuasit, ut cùm Lentulus Consul ad aperiendum ærarium uenisset ad pecuniam Pompeio Senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduentare iam iamq; & adesse eius equites falsò nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse, omnibus uidetur. Capuæ primùm sese confirmant, & colligunt: delectumq; colonorum qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresq; quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum

product

productos Lentulus libertati confirmat, atq; his equos attribuit, & se sequi iußit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ custodiæ causa distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentißimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaq; pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt, quæq; imperauerit, se cupidißimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio duodecima Cæsarem consequitur: cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinter decem cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido: cohortesq; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere, cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Ipse ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in his Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit: cum his ad Domitium

Aenob

Aenobarbum Cornificium magnis itineribus peruenit, Cæsaremq; adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba & Marsis & Pelignis & finitimis regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsóque Lentulo, Cæsar conquiri milites qui ab eo discesserant, delectumq; institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. Eò cùm uenisset, cohortes quinq; præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum literis mittit, qui petant atq; orent ut sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesque amplius triginta, magnumq; numerum Senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasq; cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionib

rionibus, euocatis'que. Interim Cæsari nuntiatur Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest) cupere ea facere quæ uellet, sed à Qu. Lucretio Senatore & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cùm legionis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenses simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, uniuersiq; & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus, petit ut ad Cæsarem mitteretur: Antonius cum cohortibus & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actium incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq; copias expectare instituit. Eo triduo legio octaua ad eum uenit, cohortes'que ex nouis Galliæ delectibus uigintiduas equitesq; à rege Norico circiter trecenti: quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit: his castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum uallo castellisq; circummunire instituit: cuius operis maxima parte effecta, eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dißimulans in concilio

cilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio uenturum: hortaturq́; eos ne animo deficiant, quæq́; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanè cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq́; fugæ capere constituit. Cùm uultus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidantius timidiusq́; ageret, quàm superioribus diebus consuesset, multumq́; cum suis consultandi causa secretò præter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusq́; hominum fugeret; res diutius tegi dißimulariq́; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites qui erant Corfinij, prima uespera secessionem faciunt, atque ita inter se per Tribunos militum, centurionesq́;, atque honestißimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare, opera, munitionesq́; propè esse perfectas: ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primò Marsi dissentire incipiunt: eamq́; oppidi partem quæ munitißima uideretur, occupant: tantaq́; inter

eos dissensio exitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. Pòst paulò tamen internuntijs ultro citroq; mißis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosq; ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur quàm primùm oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, nequa aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quòd sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent: tamen ueritus ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit: portas murosq; asseruari iubet: ipse his operibus quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermißis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs stationibusq; ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant. Tribunos militum & præfectos circummittit, atq; hortatur, non solùm ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus obseruent: neq; eorum tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea

nocte

nocte conquieuerit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atq; animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accederet, qui quosque euentus exciperet. Quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs custodibusq; nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua orat, atque obsecrat sibi ut parcat: ueteremq; amicitiam commemorat. Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, quòd per eum in Collegium Pontificum uenerat: quòd prouinciam Hispaniam ex Prætura habuerat: quòd in petitione Consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat, se non malefici causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet: ut Tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret: ut se & populum Rom. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit. Quòd de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar

ubi illuxit, omnes Senatores, Senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinter, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius. Præterea filius Domitij, aliiq; complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat: hos omnes productos à contumelijs militum conuicijsq; prohibet: pauca apud eos locutus, quòd sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies quod aduexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia fuisse uideretur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet, iustumq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Ferentanorum & Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundusium: copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat,

mat, atque his equos attribuit: ex his circiter trecentos equites conficit. L. Manlius Prætor Albam cum cohortibus sex profugit. Rutilius Lupus Prætor Tarracinam cũ tribus: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Binius Curius, relicto Prætore signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum reprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeij: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis, Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit uenturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neque uerò idem perfici longo itineris spatio cùm per alios conditiones ferantur, ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundusium cum legionibus sex peruenit, ueteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundusij cum cohortibus uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendi'ne Brundusij causa ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus

regionibusq; Graeciae, in potestate haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset: an inopia nauium ibi restitisset: ueritusq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesq; Brundusini portus impedire instituit. Quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, molem atque aggerem ab utraque parte littoris iaciebat, quòd his locis erat uadosum mare: longius progressus, cùm agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquo uersus pedes triginta è regione molis collocabat: has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis, collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat: has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu nauium incendijsq; defenderet. Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis & omni genere telorum completas ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret: sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur.

batur: Atque hæc ita Cæsar administrabat, ne conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata etsi impetus eius consiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaq; Caninium Rebilum legatum familiarem necessariumq; Scribonij Libonis mittit ad eum colloquij causa: mandat ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem peruenturam, si illo autore atq; agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulò post renunciat, quòd Consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita rem sæpius frustra tentatam, Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundusium reuertuntur. Pompeius siue opperibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat,

aduentu nauium profectionem parare incipit. Et quò facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, uicos plateasq; inaedificat. fossas tranuersas uijs perducit, atque ibi sudes stipitesq; praeacutos defigit: haec leuibus cratibus terraq; inaequat: aditus autem atque itinera duo quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis praeacutis praesepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet. Expeditos autem ex euocatis sagittarijs funditoribusq; raros in muro turribusq; disponit: hos certo signo reuocare constituit, cùm omnes milites naues conscendissent: atque his expedito loco actuariae nauigia relinquit. Brundusini Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Caesaris rebus fauebant. Itaque cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgò ex tectis significabant. Per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo quo conuenerat reuocantur, notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt: sed moniti à Brundusinis ut uallum caecum fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab

his

his circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotij maximè pertinebat coactis nauibus mare transire, & Pompeiũ sequi priusquam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret: tamen rei eius moram, temporisq; longinquitatem timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenią;, & à freto naues essent expectandæ: sed id propter anni tempus, longum atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias, confirmari, quarum erat altera maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari: Galliam Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaque in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Siciliam Curionem Proprætorem Rom. cum legionibus tribus. Eundem, cùm Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obti-

nere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, sua sponte Cottam ex oppido eiiciunt. Ille perterritus, quòd omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: hæc magno studio peragebat: in Lucanis Brutijsq; per legatos suos ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus non necessarium bellum suscepisset, & à se reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperij, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero cùm in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut suprà demõstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte uacuam occupauerat, delectuq; habito duas legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usu eius prouinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex Pretura eam prouinciam

obtin

obtinuerat. Hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, inimicorum iniurias commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore Consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum à decem Tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone uerò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso Consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cùm de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent: atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem & insolentiam in circunscribendis Tribunis plebis, conditiones à se latas, expetita colloquia & denegata com-

memo

memorat. Pro quibus rebus orat ac postulat ut Rempub. suscipiant, atque unà secum administrent. Sin timore defugiant, illis se honori non defuturum, & per se Rempub. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare quòd in Senatu Pompeius paulò antè dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs autoritatem attribui, timoremq; eorum qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hoc animi uideri: se uerò ut operibus anteire studuerit, sic iustitia & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiebantur: maximeq; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusq; extrahitur. Subijcitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunque agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab Vrbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. Quò cùm uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus

Corfin

Corfinio captum ipse dimiserat: Profectum item Domitium ad occupandam Maßiliam nauibus actuarijs septem, quas Sicilia & Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Maßilienses domum nobiles adolescentes, quos ab Vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maßilienses portas Cæsari clauserant: Albicos barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Maßiliam incolebant, ad se uocauerant: frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, & portas refecerant. Euocat ad se Cæsar Maßiliensium XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maßiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius autoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliqua quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt, atque ex autoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se diuisum esse Populum Romanum in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse uirium discernere utra pars iustiorẽ habeat causam. Principes uerò esse earum

bus, quas Narbone, circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs tenebantur: legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate præsidium ex saltu deijcit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur: Varro cum his quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaq; toti Lusitaniæ, à Petreio: Celtiberis, Cantabris, barbarisq; omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeriter, Petreius per Vectones ad Afranium peruenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranij tres, Petreij duæ: præterea scu-

tatæ

tatæ citerioris prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouinciæ circiter quinque millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad sex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerũ, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilißimo & fortißimo quoque euocato. Hinc optimi generis homines ex Aquitanis, montanisq́; qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq́; esse uenturum. Simul à Tribunis militum Centurionibusq́; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quòd pignore animos Centurionum deuinxit, & largitione militum uoluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis nuntijsq́; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passum quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq́; inter se equestribus prælijs contendebant. Huc cùm quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent,
impe

impedimentaq́; , & omnis equitatus sequeretur, subitò iumentorum & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius (quem oppido castrisq́; coniunctum habebat) legiones quatuor, equitatumq́; omnem traiecit, duabusq́; Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq́; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatus'que sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisq; conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces aduersariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura, ponti castris'que præsidio sex cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus

copijs triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit: & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constituit. Cæsar ubi cognouit per Afranium stare quò minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus quadringentis castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat, sed à fronte castrorum contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. Prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quàm intelligerentur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra hanc fossam legiones deducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, & quòd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusq; terrendi causa, atq; ope-

ris im

ris impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum trium, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo collē progreßi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar uallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem ubi castra Petreius atque Afranius habebant. planities circiter passuum trecentorum, atque in hoc ferè medio spatio tumulus erat paulò editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, à ponte, & commeatu omni quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit: acie'que in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere, atque eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio: & quòd prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque alijs summißis præsidijs terga uertere, se'que ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum

caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersiq; pugnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent: cum Lusitanis reliquis'que barbaris genere quodam pugnæ assuefacti, quod ferè fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, ut multum earum regionum consuetudine moueatur. Hæc tum ratio nostros perturbauit, insuetos huius generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur, ipsi autem suos ordines seruare, neque à signis discedere, neque sine graui causa eum locum quem ceperant, dimitti consuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit: Cæsar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinem'que acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit, rursus'que terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio dum sarcire acceptum detrimentumtum uolunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt: hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore

nostros

noſtros premebant. Præruptus locus erat utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent: ab oppido autem decliui faſtigio uergebat in longitudinem paſſuum circiter quadringentorum: hàc noſtris erat receptus, quòd eò incitati ſtudio inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco & propter anguſtias iniquo, & quòd ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur, tamen uirtute & patientia nitebantur, atque omnia uulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex caſtris cohortes per oppidum crebrò ſummittebantur, ut integri defeßis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur, ut ſummißis in eundem locum ſuis cohortibus, defeſſos reciperet. Hoc cùm eſſet modo pugnatum continenter horis quinque, noſtriq; grauius à multitudine premerentur, conſumptis omnibus telis, gladijs diſtrictis impetum aduerſus montem in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulſis facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroque latere, etſi deiectis atque inferioribus locis conſtiterat, tamen in

summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat: ita uario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius primus hastatus legionis quartadecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: uulnerantur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius primipili Centurio, & præter eum Centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existimarent. Afraniani, quòd cùm esse omnium iudicio inferiores uiderentur, comminus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumq; tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coëgissent. Nostri autem, quòd iniquo loco, atq; impari congressi numero essent, quòd quinq; horis prælium sustinuissent, quòd montem gladijs districtis ascendissent, quòd ex loco superiore hostes terga uertere coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas

fuisse

fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nix proluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontes ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit: quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut suprà demonstratum est, cùm essent inter flumina duo Sicorim & Cingam spatio millium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarió'que omnes his angustijs continebantur: neque ciuitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij qui pabulatum longius progreßi erant, interclusi fluminibus reuerti: neque maximi comitatus qui ex Italia Gallia'que ueniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neque multùm à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quòd Afranius penè omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat: reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progreßi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat procliue tranare flumen, quòd consuetudo eorum omnium est ut sine utribus ad exercitum non eant. At

exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum prouisum & conuectum superioribus temporibus, multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat: harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Hæ permanserunt aquæ dies complures: conatus'que est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facilè, cùm ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur: atque erat difficile eodem tempore rapidißimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nuntiatur Afranio magnos comitatus qui ad Cæsarem iter habebant, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Galliæ consuetudo. Erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter sex cum seruis, liberis'que: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cùm suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes Senatorum filij, & equestris

ſtris ordinis. Erant legiones ciuitatum, erant legati Cæſaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribus'que legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentes'que antè miſsis equitibus aggreditur: celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, præliumq; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere: ſed ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſsis, ſeſe in proximos montes conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarij circiter ducenti, equites pauci calonum atq; impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus incommodis annona creuit: quæ ferè res non ſolùm inopia præſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit: iam'que ad denarios quadraginta in ſingulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda indies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinauerat, ut noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresq; haberentur. Cæſar ijs ciuitatibus quæ ad eius amicitiam acceſſerant, quòd minor erat

frumenti copia, pecus imperabat: calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam quibus poterat subsidijs tutabatur. Hæc Afranius Petreius'que, & eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis nuncijsq; Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæq; gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouißimi uenisse uiderentur. Cùm in his angustijs res esset, atque omnes uiæ ab Afranianis militibus equitibus'que obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac statumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium uiminibus contextum, corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit nocte millia passuum à castris XXII. militesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ collem improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduersarijs sentiatur, communit: huc legionem postea traijcit, atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita commeatus, & eos qui frumenti causa

processerant, tutò ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traijcit: qui inopinantes pabulatores & sine ullo dißipatos timore aggreßi, quàm magnum numerum iumentorum atq; hominum intercipiunt: cohortibus'que centuriatis subsidio mißis, scienter in duas partes sese distribuunt, alij ut prædæ præsidio sint, alij ut uenientibus resistant, atque eos propellant: unamq; cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atque interficiunt, incolumesq; cum magna præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maßilienses usi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero XVII. quarum erant undecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra claßis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus suprà demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs pollicitationibus'que incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius, atq; has colonis pastoribus'que quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hic ad insulam quæ est contra Maßiliam stationes obtinebat. Erat multò inferior numero nauium Brutus, sed electos ex omnibus

legionibus fortißimos uiros, Antesignanos, Centuriones, Cæsar ei claßi attribuerat, qui sibi id muneris depopoſcerant: hi manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoq́; numero pilorum, tragularum, reliquorum'que telorum se instruxerant. Ita cognito hoſtium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Maßiliensibus confligunt. Pugnatum eſt utrinq; fortißimè, atque acerrimè: neque multum Albici noſtris uirtute cedebant. homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque hi modò digreßi à Maßiliensibus, recentem eorundem pollicitationem animis continebant: paſtores'que indomiti, spe libertatis incitati, sub oculis Domitij suam probare operam ſtudebant. Ipsi Maßilienses & celeritate nauium: & scientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetusq́; eorum excipiebant, & (quod licebat latiore spatio) producta longius acie circumuenire noſtros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si poſſent, contendebant. Cùm propius erat neceſſariò uentum, ab scientia gubernatorum atque artificij ad uirtutem montanorum confugiebant. Noſtri, qui minus exercitatis remigibus, minusq́; peritis gubernatoribus utebantur, quá'que repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam

grauitate & tarditate nauium impediebantur: facta enim subitò ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta utraq; naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant, & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium, cum ijs quae sunt captae, intereunt IX. *Hoc primum Caesari ad Ilerdam nunciatur. Simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitum, minus liberè, minus audacter uagabantur: aliâs non longo à castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliâs longiore circuitu custodias stationesque equitum uitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremò etiam plures intermittere dies, & praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi mittunt ad eum legatos, seséque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Laecetani, & Ausetani, & paucis pòst diebus*

Illurg

Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus ut se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus undiq; conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur: multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusq; perueniunt, ne omnino frumento pabuloq; intercluderentur, quòd multum Cæsar equitatu ualebat. Itaq; constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res quòd ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pompeij,

magnis

magnis affecta beneficijs eum diligebant. Cæsaris autem erat in Barbaris nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquiri, & Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, millia'que passuum à castris aberat uiginti. Ad eum locum fluminis nauibus iunctis pontem imperant fieri, legiones'que duas flumen Sicorim traducunt, castraq; muniunt uallo pedum duodecim. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctem'que opere in flumine uertendo, huc iam reduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægrè fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites uerò tantummodo humeris ac summo pectore extarent, ut tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uerò eò magis illi maturandum iter existimabant. Itaq; duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu

agmen

agmen aduersariorum malè haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt: & cùm de tertia uigilia Petreius atq; Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, & magna multitudine circumfusa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam subsistere extremum agmen, atque interrumpi: aliâs inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi. Totis uerò castris milites conturbari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellumq; non necessariò longius duci: Centuriones, Tribunosq; militum adire, atq; obsecrare ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese: posse & audere eà transire flumen, quà traductus esset equitatus. Quorum studio & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus aut uires uidebantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones

expeditas educit, magnoq; numero iumentorum in flumine suprà atque infrà constituto, traducit exercitum: pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interijt tamen nemo. Traducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemq; aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studij, ut millium sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruxit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, & moratur. Illi necessariò maturius quàm constituerant, castra ponunt. (Suberãt enim montes, atq; à millibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatum Cæsaris effugerent, præsidijsq; in angustijs collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias traducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atque itineris labore defeßi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte ijs qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equi-

tibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Vterque idem suis renuntiat, quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera, & montosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio atque Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique censebant ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias perueniri, quàm sentiretur. Alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco non posse clàm exiri. Circunfundi noctu equitatum Cæsaris atque omnia loca & itinera obsideri; nocturnaq; prælia esse uitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis quàm religioni consulere consueuerit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multũ etiam Tribunorum militum & Centurionum præ-
sentiam

ſententiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: & ſi aliquo accepto detrimento, tamen ſumma exercitus ſalua, locum quem petant, capi poſſe. Hæc uicit in concilio ſententia: & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar exploratis regionibus, albente cœlo omnes copias caſtris educit, magnoq́; circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam quæ itinera ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur: ipſi erant tranſcendendæ ualles maximæ, ac difficillimæ: ſaxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma per manus neceſſariò traderentur, militesq́; inermes, ſubleuatiq́; alij ab alijs, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afraniani milites uiſendi cauſa læti ex caſtris procurrebant, contumelioſisq́; uocibus proſequebantur nos, neceſſarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. Erat enim iter à propoſito diuerſum, contrariamq́; in partem iri uidebatur. Duces uerò eorum cõſilium ſuum laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent: multumq́; eorum opinionem adiuuabat, quòd ſine iumentis impedimentisq́; ad iter profectos uidebant, ut non poſſe

diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamq; primos superare regionem castrorum animaduerterunt: nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris excundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, recto'que ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesq; occuparent. Sed exercitum Cæsaris uiarum difficultas tardabat, Afranij copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen erat ab Afranianis huc necessariò deducta, ut si priores montes quos petebant, attigissent, ipsi periculum uitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesq; in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius cùm ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, ut ipse eòdem omnibus copijs contenderet, & muta-

to itinere, iugis Octogesam perueniret. Hunc cùm obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum uim Cetrati sustinere potuerunt, omnesq; ab his circumuenti, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei: neque uerò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circundatum undique equitatu, cùm in loco æquo atque aperto confligeretur: idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant Legati, Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratißimos animos: Afranianos contrà multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis non subuenissent, quòd de colle non decederent, quòd uix equitum incursus sustineret, collatisq; in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se sine pugna & sine uulnere suorum rem conficere posse, quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. Cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? Cur uulnerari pateretur optimè meritos de se milites

lites? Cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cùm non minus esset Imperatoris, consilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos uidebat: quibus saluis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites uerò palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cùm uellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuerat, & paulùm ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius atque Afranius oblata facultate in castra se referunt. Cæsar præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent: alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariasq; interijciunt cohortes, uallumq; ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem sine timore & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius

partis

partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt: & quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque euocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio uiuere. Deinde Imperatoris fidem quaerunt, rectè'ne se illi sint commissuri: & quòd non ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii uita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant: legatosq; de pace primorum ordinum Centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra inuitandi causa adducunt, alii suis abducuntur, adeò ut una castra iam facta ex binis uiderentur: compluresq; Tribuni militum & Centuriones ad Caesarem ueniunt, seq; ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniae, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco: hi suos notos hospitesq; quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua & parentis sui salute

cum Cæsare per Sulpitium Legatum agebat. Erant plena lætitia & gratulatione omnia, eorum qui tanta pericula uitasse, & eorum qui sine uulnere tantas res confecisse uidebantur: magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat: consilium'que eius à cunctis probatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius uerò non deserit sese: armat familiam: cum hac, & Prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit à castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter se, & repentino malo perterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosq; distringunt, atque ita se à Cetratis equitibusq; defendunt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra recipiunt, & ab his cohortibus quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, milites q; appellat: neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in Prætorium. Postulant, ut iurent omnes se exercitum ducesq; non deserturos neque prodituros

dituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse: ad idem iusiurandum adigit Afranium, subsequuntur Tribuni militum, Centurionesq;. Centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producatur: productos palàm in Prætorio interficiunt: sed plerique quos ceperant, celant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, noua religio iurisiurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesq; militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant, summa diligentia conquiri & remitti iubet: sed ex numero Tribunorum militum Centurionumq; nonnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægré. Frumenti copiam legionarij nonnullam habebant, quòd dierum uigintiduorum ab Ilerda frumentum iußi erant efferre: Cetrati, auxiliares'que, nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat an-

gustijs res. Sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti, quòd ibi paulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouißimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ: expeditæ cohortes nouißimum agmen claudebant, pluresq; in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facilè ipsa loci natura periculum repellebat, quòd ex locis superioribus qui antecesserant, desuper suos ascendentes protegebant. Cùm uallis aut locus decliuis suberat, neque ij qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uerò ex loco superiore in aduersos tela conijciebãt: tum magno erat in periculo res: tum inquirebant, ut cùm eiusmodi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent: eo summoto, repente incitati cursu sese in ualles uniuersi demitterent, atque ita transgreßi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos su-

perioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, utroq; eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lenè ac paulatim proceditur: crebroq;, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Millia enim progreßi quatuor, uehementius peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibiq; una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Cæsaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduertêre, sese subitò proripiunt hora circiter sexta eius diei: & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animaduersa, Cæsar relictis legionibus subsequitur: præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equites reuocari iubet: celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouißimum agmen, adeò ut penè terga conuertant: compluresq; milites, etiam nonnulli Centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque uniuersum imminebat. Tum uerò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessariò, & procul ab aqua & natura iniquo loco castra ponunt. Sed ijsdem

de cau

de causis Cæsar quæ suprà sunt demonstrata, prælio amplius non lacessit: & eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. Illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertunt. Hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt. Sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionem, quàm prælio decertare, malebat. Conatur tamen eos uallo fossaq; circummunire, ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus consilijsq; biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educunt, aciemq; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat: equitatum omnem conuenire iubet:

iubet: aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat: sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minus dimicare uellet, mouebatur: atque hoc etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus à castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant: tertia uacabat, ad incursum atque impetum militum relicta, si prælium committeretur: propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quinta & tertia in subsidijs locum alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinta legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem suæ cuiusq; legionis subsequebantur: sagittarij funditoresque media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum uidebatur: Cæsar, ut nisi coactus prælium non committeret: ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utriq; in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi

uadum fluminis Sicoris temare si transire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitum'que partem flumen traijcit, crebrasq; in ripis custodias disponit. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id, si fieri posit, se moto à militibus loco. Vbi id à Cæsare negatum, & palàm si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. Venitur in eum locum quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius, non esse aut ipsi aut militibus succensendum quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij tulisse, perpessos omnium rerum inopiam. Nunc uerò penè ut fœminas circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se uictos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demißißimè atq; subiectißimè exponit. Ad ea Cæsar respondit, nulli omnium has partes uel querimoniæ uel miserationis minus conuenisse: reliquos enim omnes officium suum præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco & tempore

æquo

æquo confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse, ipsos Duces à pace abhorruisse: eos neque colloquij, neque induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelißimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eò recurrant, & id cupidißimè petant, quod paulò ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare quibus rebus opes augeantur sua, sed eos exercitus quos contra se multos iam annos aluerint, uelle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam: neque tot tantasq; classes paratas, neque summissos Duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari. In se noui generis imperia constitui: ut idem ad portas urbanis

præsi

præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari: ne ex Prætura & Consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil ualere, quòd superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia domum reuertantur, exercitum'que dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, prouincijs excederent, exercitumq; dimitterent: si id sit factum nociturum se nemini: hanc unam atque extremam esse pacis conditionem. Id uerò militibus fuit pergratum & iucundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam cùm de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare cœperunt ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in alium tempus differretur.

tur. Paucis cùm esset in utranque partem uerbis disputatum, res huc deducitur, ut ij qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur. Nequid eis noceatur, ne'ue quis inuitus sacramento cogatur, à Cæsare cauetur. Cæsar ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut si quid quisq; eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro his rebus soluit. Quascunq; postea controuersias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius atq; Afranius cùm stipendium ab legionibus penè seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent: Cæsar ut cognosceret, postulatum est: eoq; utriq; quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iußit, ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum atque ibi reliqua pars excitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER SECVNDVS.

*

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maßiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui naualibus'que, altera ad partem quà est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare quod attingit ad ostium Rhodani. Maßilia enim ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra: huius quoque spatij pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura & ualle altißima munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq; comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nulla contextæ uiminibus uineæ sustinere

possent,

possent. Asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atque hi maximis ballistis missi, per quatuor ordines cratium in terram desigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hàc agger inter manus proferebatur: antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa facta, item ex fortissimis lignis, conuoluta omnibus rebus quibus ignis iactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè nostri milites repellebant, magnisq; ultro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reijciebant. Interim L. Nasidius à Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Maßiliensibusq; subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atq; inopinante Curione, prouehitur: appulsisq; Messanam nauibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Maßiliam uersus perficit, præmissaq; clàm nauicula Domitium Maßilienfesq; de suo aduentu certiores facit: eosq; magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs confli-

gant. Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summáque industria armauerant: remigum gubernatorum'que magna copia suppetebat: piscatoriasq; adiecerant, atq; contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittarijs tormentisq; compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, uirginumq; precibus & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Nasidij summa spe & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibi'que naues expediunt, rursusq; se ad confligendum animo confirmant, & consilia communicant. Dextera pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eòdem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus diebus refecerat, atq; omnibus rebus instruxerat. Itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contemne

temnerent, plenus ſpei bonæ atq; animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Treboniȷ, atq; omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem ut omnis iuuentus quæ in oppido remanſerat, omnes'que ſuperioris ætatis cum liberis atque uxoribus, ex publicis custodijs, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra proiecti uictoriam ab Dijs exposcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex iuuentute, & cuiuſque ætatis ampliſſimi nominatim euocati atque obſecrati naues conſcenderant: ut ſiquid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquam reliqui fore uiderent: ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxilijs de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio, Maßilienſibus res nulla ad uirtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum quæ paulò antè à ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur: & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent, quibus urbe capta eadem eſſet belli fortuna patienda. Diductisq; noſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & ſiquan-

do nostri facultatem nacti, ferreis manibus iniectis nauem religauerant, undiq; suis laborantibus succurrebant. Neque uerò coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neque multum cedebant uirtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna uis eminus missa telorum, multa nostris de improuiso imprudentibus atque impeditis uulnera inferebat. Conspicatæq; naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facilè agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tanta re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter se incitatæ conflixerunt, ut uehementissimè utræque ex concursu laborarent, altera uerò perfracto rostro tota collabefieret. Qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. Non enim has aut respectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Maßiliensium classe quinq; sunt depressæ, quatuor captæ: una cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis una præmissa Maßiliam huius nuntij perferendi gratia,

cùm iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Ac re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est autem animaduersum à legionarijs qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent: quam primò ad repentinos incursus humilem paruamq; fecerunt: huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat uis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes triginta, sed parietum craßitudo pedes quinque, postea uerò (ut est rerum omnium magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum, extrema parietum structura tegerentur, nequid emineret ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supráque eum locum duo tigna transuersa iniecerunt, non longè ab extremis

parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri tegumento esset futura: supraq; ea tigna directò transuersas trabes iniecerunt, easq; asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut esset ubi tegumenta præpendêre possent ad defendendos ictus ac repellendos, cùm intra eam contignationem parietes extruerentur: eamq; contabulationem summam lateribus lutoq; constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset: centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religauerunt: quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo neque tormento traijci posse. Vbi uerò ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera adduxerunt: turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt: ubi quantum storiarum demißio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti parietes lateribus extruebant: rursúsque aliam

prehen

prehensionem ad ædificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant: ex'que ea contignatione rursus summam contabulationem storiasq; eleuabant. Ita tutò ac sine ullo uulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestras'que quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt, musculum pedes L X. *longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrim murumq; perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma: Duæ primùm trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inq; eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur: eò super tigna bipedalia iniiciunt, eaq; laminis clauisq; religant: ad extremum'que musculi tectum, trabes'que extremas, quadratas tegulas, quatuor patentes digitos, defigunt, quæ lateres qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus luto'que musculus, ut ab igni qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua*

immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitóque inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa quàm maxima possunt uectibus promouent, præcipitatáque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium. Cupas tæda ac pice refertas incendunt, eas'que de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur: delapsæ à lateribus, longurijs furcis'que ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis tormentis'que defenditur, hostes'que ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas: compluribus iam lapidibus ex ea quæ suberat turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi

proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesq; auersi à prælio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pedes proijciunt: orant ut aduentus Cæsaris expectetur: captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam: itaq; à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quò minus cùm uenisset, si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delerent. Hæc, atq; eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt: oppugnatione desistunt: operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur: ne grauius permoti milites & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægreq; tunc sunt

retenti,

retenti, quin oppidum irrumperent: grauiter'que eam rem tulerunt, quòd stetisse per Trebonium quò minus oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide, tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interiectisq; aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subitò meridiano tempore, cùm alius discessisset, alius ex diuino labore in ipsis operibus, quieti se dedisset, arma uerò omnia reposita contecta'que essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoq; uento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta'que flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma quæ possunt arripiunt: alij ex castris sese incitant: fit in hostes impetus; sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibi'que musculum turrimq; lateritiam liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & ui tempestatis, puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die eandem nacti tempestatem, maioriq; cum fiducia ad alteram turrem aggeremq; eruptione pugnauerunt, multum'que ignem intulerunt: sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita

proximi

proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa, multò maiore militum studio administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse uiderunt, induciis'que per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longè lateq; in finibus Maßiliensium excisis, & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris senûm pedum craßitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt æqua ferè altitudine, atq; ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse poßent. Et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, solertia & uirtute militum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea quæ diu longoq; spatio refici non posse

sper

sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quicquam omnino relinqueretur, quà aut uis militibus, aut ignis operibus nocere posset: eodemq; exemplo sentiunt totam urbem, quà sit aditus à terra, muro turribusq; circumiri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cùm penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu coniicerentur: suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire: pariq; conditione è muro ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus neque se in ullam partem mouebat. Postea uerò cùm Cæsarem ad Massiliam distineri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe atque

expect

expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq; postea acciderant de angustijs ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit, atque hæc ad eum latius atq; inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit. Delectum habuit tota prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreio'que mitteret: naues longas decem Gaditanis ut facerent imperauit. Complures præterea in Hispali faciendas curauit. Pecuniam omnem, omniaq; ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidij causa ex prouincia misit: Caium'que Gallonium equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò procurandæ hæreditatis causa uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata & publica in domum Gallonij contulit. Ipse graues in Cæsarem habuit conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuntijs certisq; autoribus comperisse. Quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciæ sibi ad Rempublicam administrandam HS. CXC. millia, & argenti pondo uiginti millia, tritici modios centum uiginti millia polliceri coëgit. Quas Cæsari esse amicas

ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, præsidiaq; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui uerò uerba atque orationem aduersus Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Prouinciam omnem in sua & Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis ijs rebus quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naues frumentum'que omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento nauibusq; comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar etsi multis necessarijs'que rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quòd magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus mißis in ulteriorem Hispaniam cum Qu. Caßio Tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus, magnis itineribus progreditur, edictum'que præmittit, ad quam diem magistratus principesq; omnium ciuitatum sibi esse praesto Cordubæ uellet. Quo edicto tota prouincia promulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret: nullus ciuis Romanus paulò notior, quin ad statutum diem conueniret. Simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni

roni

roni clausit: custodias uigilias'que in turribus muroq; disposuit. Cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cùm eò casu uenissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmißima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus quàm primùm Gades contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur. Tanta ac tam secunda in Cæsarem uoluntate prouinciæ reperiebantur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamq; Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, astante & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut do-

num ad se quisque hospitio cupidißimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est præclusas esse portas: tum uerò omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse cui iusserit legionem tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ tradit, & quod ubique habeat frumenti ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quòd præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatem uindicassent: Tribunis militum, Centurionibusq;, qui eò præsidij causa uenerant, quòd eorum consilia sua uirtute confirmassent. Pecunias quas erant in publicum Varroni ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs quos liberius locutos, hanc pœnam tulisse cognouerat. Tributis quibusdam publicis, priuatisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur. Pecunias monumentaq; quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet.

bet. *Prouinciæ Q.Caßium præficit: huic quatuor legiones attribuit: ipse his nauibus quas M.Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit: ibi totius ferè citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim ac publicè quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonem, atque inde Maßiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M.Lepido Prætore cognoscit. Maßilienses omnibus defeßi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius cognita Maßiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem est profectus. Hunc conspicatæ naues, quæ iussu Bruti consuetudine quotidiana*

 ad por

ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilio'que tempestatis ex conspectu abijt: duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Masilienses arma tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine & uetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipse ad Vrbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actij Vari despiciens, duas legiones ex quatuor quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduo'que & noctibus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum uigintiduo millia, habetq; non incommodam æstate stationem: & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans, (quas naues Vticæ ex prædonum bello subductas P. Actius reficiendas huius belli causa curauerat) ueritus nauium multitudinem, ex alto refugerat, appulsaq; ad proximum

mum littus trireme constrata, & in littore relicta, pedibus Adrumentum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quò mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit muro oppidoq; coniuncta ad portam quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Vtica, altera thea-

tro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili & angusto: simul animaduertit multa undiq; portari atque agi plenißimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur: huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ: eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites electi Numidæ ex oppido, peditesq; CCCC. mittuntur à Varo, quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebat: quòd Tribunus plebis legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrunt equites inter se: neq; uerò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX. reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium Curio pronuntiari onerarijs nauibus iubet quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra Corneliana uela direxisset. Qua pronuntiatione facta, temporis puncto sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione imperator

appella

appellatur. Postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites è statione nuntiant magna auxilia equitum peditumque à Rege missa Vticam uenire: eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesque committunt prælium: & prius quàm planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conijciunt: equitatuq; omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis uigintiduobus ad Actium Varum perfugiunt. Hi seu uerè quam habuerint opinionem ad eum perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt, (nam quæ uolumus, & credimus libenter: et quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero

die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat: legionesq; eas traduxerat, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeßi: neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ à sua liberalitate, si se atque Actium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio. atque ita suas uterque copias reducit: atque in castris Curionis magnus omnium inceßit timor. Nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisque enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat, atque alius alij tradiderat,

rat, plures autores eius rei uidebantur: ciuile bellum, genus hominum quod liceret liberè facere, & sequi quod uellent legiones hæ, quæ paulò antè apud aduersarios fuerant: nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta. Neque enim ex Marsis Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitesq; nonnulli grauiores sermones militum uulgò durius accipiebant: nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Quibus de caussis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq; Vari oppugnanda censerent, quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò præstare dicebant, per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. Porrò erant qui censerent de tertia uigilia in castra Corneliana recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ ra-

D 5 tionem

tionem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitißima castra expugnari posse confidimus? aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam Imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur (quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido) quantò hæc dißimulari & occultari, quàm per nos confirmari præstat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam ut media nocte proficiscamur addunt: quò maiorem (credo) licentiam habeant qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam: neq; tanti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror: magnaq; ex parte iam

me

me unà uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum: commemorat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar: ut magnam partem Italiæ beneficio atque autoritate eorum suam fecerit. Vos enim, uestrumq; factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta: neque sine causa & Cæsar amicißimè de uobis, & illi grauißimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus, uestri facti præiudicio demotus, Italia excesßit. Cæsar me, quem sibi charißimum habuit, prouinciam'que Siciliam atque Africam, sine quibus Vrbem atque Italiam tueri non potest, uestræ fidei commisit. Adsunt qui uos hortentur ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant, & in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uerò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas prouincias? hac acta diebus XL. quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar? An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistent? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna,

uictum

uictum sequimini, cùm uestri officij præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos'ne uerò L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? non'ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam uobis salutem fuga petiuit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere quî potuit, cùm proiectis fascibus, & deposito Imperio, priuatus & captus ipse in alienam uenisset potestatem? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento quo tenemini, respiciatis illud quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At, credo, si Cæsarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut, quem ad finem adhuc res processit, fortunam cur præteream? An pœnitet uos quòd saluum atq; incolumem exercitum nulla omnino naue desiderata traduxerim? quòd classem hostium primo impetu aduenìens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu sinúque aduersariorum CC. naues oncrarias

adduxerim, eoq; illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam in Italia fuga, an Hispaniarum deditionem in Africi belli praeiudicio sequimini? Equidem me Caesaris militem dici uolui: uos me Imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos poenitet, uestrum uobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. Discedentem uerò ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet praelium committere, & suam fidem uirtutemq; experiri. Quo facto commutata omnium & uoluntate & opinione, consensu suo constituit Curio, cùm primùm sit data potestas, praelio rem committere. Postero die productos, eodem loco quo superioribus diebus constiterant, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno aut difficili & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorum copiae transire conarentur, expectabat, quò

quo æquiore loco prælium committeretur: simul à sinistro cornu P. Actij equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures, cùm se in uallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amißis equis ad suos refugerunt: relicti ab his, qui unà procurrerant leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur à nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere & concidi uidebat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea quæ sibi pridie confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu, nisi subleuati à suis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatis animis Actianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius quàm telum adijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seq; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu

ercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, & monere aliquid uelle ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatus aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit: humerum apertum gladio appetit, paulumq; abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus interficitur: à fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque impediuntur: pluresque in eo loco sine uulnere, quàm in prælio aut fuga intereunt. Neq; multum abfuit quin etiam castris expellerentur. ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura & munitio castrorum aditum prohibebant, tum quòd ad prælium egreßi Curionis milites, his rebus indigebant quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis: qui omnes discessu Curionis, multiq; præterea per simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad

speciem

speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otij: Vticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficijs, illi amicissimi: conuentus qui ex uarijs generibus constarent: terror ex superioribus praelijs magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Actio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Haec cùm agerentur, nuntij praemissi à Rege Iuba uenerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq; Caesaris in Hispania res secundae, in Africam nuntijs ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatis, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis autoribus comperit minus V. & XX. millibus longè ab Vtica eius copias abesse, relictis munitionibus sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit. Statimq; in Siciliam misit, uti duae legiones, reliquus'que equitatus ad se mitteretur. Castra

erant

erant ad bellum ducendum aptißima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aqua & salis copia, cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eò congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenißimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello & controuersijs Leptitanorum, restitisse in regno, & Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs missum Vticæ appropinquare. His autoribus temere credens, consilium commutat & prælio rem committere constituit. Multùm ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & sex millium paßuum interuallo à Sabura consederat. Equites mißi nocte iter conficiunt: imprudenteis atque inopinanteis hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus paßim consederant. Hos oppressos somno & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi

perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinq; castris præsidio relictis. Progressus millia passuum sex, equites inuenit, rem gestam cognouit: ex captiuis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent Saburram: reliqua studio itineris conficiendi quærere prætermittit; proximaq; respiciens signa, Videtis'ne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmijs uestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna quæ gesserant equites, præsertim cùm eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur: ut de suis homines laudibus insolenter quidem, sed libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur: capti homines equitesq; producebantur: ut quicquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis, militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese: iterq; accelerat, ut quàm maximè ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto subsequi non poterant, atq; alij alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur.

Iuba

Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem cui maximè confidebat, Saburæ submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq; XL. lentius subsequitur, suspicatus præmißis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumq; instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cùm opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit: quibus ex locis cùm longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio consistit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem immittit. Non deest negotio Curio, suosq; hortatur ut spem omnem in uirtute reponant. Nec militibus quidem ut defeßis, neq; equitibus ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum uirtusq; deerat: sed hi numero ducenti (reliqui in itinere substiterant) quancunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equi-

tatus hostium ab utroq; cornu circumire aciem nostram, & auersos protercre incipit. Cùm cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant: rursusq; ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neq; in loco manere, ordinemq; seruare, neq; procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copia summissis ab Rege auxilijs crebrò augebantur: nostros uires lassitudine deficiebant: simul ij qui uulnera acceperant, neq; acie excedere, neq; in locum tutum referri poterant, quòd tota acies equitatu hostium circundata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit: unam, ut miseris in rebus, spem reliquam saluis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atq; eò signa inferri iubet. Hos quoq; præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uerò ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunsistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra contendat: & se ab eo

non

non discessurum pollicetur. At Curio nunquam se amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reuersurum confirmat: atq; ita prælians interficitur: equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ij quos ad nouißimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt: milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos ne animo deficiant: illi orant atq; obsecrant ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamq; se puluerem uenientium cernere, (quarum rerum nihil omnino acciderat) alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaq; perterritis omnibus sibi quisq; consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis littoribus contentio qui potißimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atq; onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit ut pauci milites patresq;

familiæ qui aut gratia aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent: reliquæ copiæ missis ad Varum noctu legatis cum Centurionibus, sese ei dediderunt: quorum cohortes militum, Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. Cùm Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet, ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus (quo in numero erat Seruius Sulpitius, & Licinius Damasippus) paucis diebus quæ fieri uellet Vticæ constituit, atque imperauit, diebusq; æquè pòst paucis se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVL

C. IVLII CAESARIS COMMENT. DE BELLO CIVILI LIBER TERTIUS.

*

DICTATORE *habente comitia Cæsare, Consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei Consulem fieri liceret. His rebus confectis, cùm fides tota Italia esset angustior, neq; creditæ pecuniæ soluerentur, constituit ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quanti quæq; earum ante bellum fuissent, atq; ea creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq; (qui ferè bella & ciuiles dissensiones sequi consueuit) & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimauit. Item Prætoribus Tribunisq; pl. rogationes ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus quibus in Vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet, perinde æstimans, ac*

si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos: ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijsq; omnibus perficiendis undecim dies tribuit, Dictaturaq; se abdicat, & ab Vrbe proficiscitur, Brundusiumq; peruenit. Eò legiones duodecim, equitatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut angustè quindecim millia legionariorum militum, & quingenti equites transportari possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit: atque hæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, & grauis autumnus in Apulia, circumq; Brundusium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Sicilia, Phœnice, & Aegypto classem coëgerat, magnam quoq; in omnibus locis exædificandam curauerat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, Regibusq; omnibus, & Dynastis, & Tetrarchis, & liberis

beris Achaiæ populis pecuniam exegerat magnam: societates earum prouinciarum quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum nouem: quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellabat: unam ex Creta & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus Imperatoribus in his prouincijs consederant; duas ex Asia, quas Lentulus Consul conscribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroq́;, supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas. Sagittariorum ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria, reliquisq́; ciuitatibus, tria millia numero habebat, funditorum cohortes sexcenarias duas, delectorum equitum septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti uirtute. Quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos Germanos'que: quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemaum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex seruis

suis pastorum'que suorum coëgerat. Trecentos Tarcondarius Castor, & Donilaus ex Gallogracia dederant. Horum alter unà uenerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessosq; , partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & ciuitatum adiecerat, atque eum quem suprà demonstrauimus numerum expleuerat. Frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquis'que regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachij, Apolloniæ, omnibusq; oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet: eius'que rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. Praerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius, Asiaticis Decius Lælius & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio, Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar ut Brundusium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia atq; impedimentą in Italia relinquerent, ipsi expediti na-

ues conſcenderent, quò maior numerus militum poſſet imponi, omniáque ex uictoria & ex ſua liberalitate ſperarent: conclamantibus omnibus imperaret quod uellet, quodcunq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos: pridie Nonas Ianuarias naues ſoluit, impoſitis (ut ſuprà demonſtratum eſt) legionibus ſeptem, poſtridie terram attingit Græcorum, ſaxa inter & alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem: & portus omnes timens, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad unam incolumibus milites exponit. Erat Orici Lucretius Hiſpilo, & Minutius Rufus cum Aſiaticis nauibus XVIII. quibus iuſſu D. Lælij præerat: M. Bibulus cum nauibus CX. Corcyræ: ſed neq; hi ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi, cùm Cæſar omnino XII. naues longas præſidio duxiſſet, in quibus erat etiam ipſe: neq; illi Bibulus, impeditis nauibus, diſperſiſque remigibus, ſatis maturè occurrit: quòd prius ad continentem uiſus eſt Cæſar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expoſitis militibus, naues eadem nocte Brunduſium à Cæſare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusq; tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fuſius Calenus legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet: ſed ſerius à terra prouectæ naues, neq; uſæ nocturna aura, in redeundo offenderunt.

derunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans alicui se parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit: & nactus circiter XXX. in eas diligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas dominos'que nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes littoraq; omnia longè lateq; classibus occupauit: custodijsq; diligenitus dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullum laborem aut munus despiciens, neq; subsidium expectans, si in Cæsaris complexum uenire posset. Sed post discessum liburnarum ex Illyrico, M. Octauius, cum ijs quas habebat nauibus, Salonas peruenit: ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam ab amicitia Cæsaris auertit: conuentumq; Salonarum cùm neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci natura & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus sese munierunt: & cùm essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus ad extremum auxilium descenderunt, seruos'que omnes puberes liberauerunt, & præsectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita

sent

sententia, Octauius quinis castris oppidum circundedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. Qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua ut poterant per se incommoda sustinebant. Et longo interposito spatio, cùm diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur: ipsi manu facta cum ijs quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibus que eos castris expulerunt: & magno numero interfecto, reliquos atq; ipsum Octauium in naues confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius desperata expugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeij præfectum bis in potestatem uenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Cæsar idoneum iudicauerat quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundem que apud Cn.

Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrunque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere; neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus in Italia atq; Hispania ciuium Romanorum centum, atque triginta: se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac Reipublicæ parcerent: quantumq; in bello Fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uerò alteri paulùm modò tribuisset Fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur: neq; fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere. Interea & Reipublicæ & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iurauisset se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis'que armis auxilijsq; quibus nunc confiderent, necessario populi Senatusq; iudicio fore utrunq; contentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent,

omnes

omnes suas terrestres urbiumq; copias dimissurum. Vibullius his expositis, Corcyræ, non minus necessarium esse existimauit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset antè quàm de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iter'que ex Macedonia in hyberna Apolloniam Dyrrhachium'que habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quò cùm uenisset, L. Torquatus qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. Illi autem cùm se contra Imperium populi Romani pugnaturos esse negarent, oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs portas aperuit, & se atque oppidum Cæsari dedidit: incolumis'que ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi præerat,

aquam

aquam comportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uerò daturos se negare, neque portas consuli præclusuros, neque sibi iudicium sumpturos contra id quod omnis Italia populusq; Romanus indicauisset: quorum cognita uoluntate, clàm profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus: & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos se pollicentur. At Pompeius cognitis ÿs rebus quæ erant Orici atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisq; itineribus contendit: quò simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut pene omnes in Epiro finitimisq; regionibus signa relinquerent, complures arma proÿcerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cùm propè Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iußisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq; se eum non deserturum, eundemq; casum subiturum, quemcunq; ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. Hos Tribuni militum, Centurionesq; sequuntur: atque idem omnis exercitus iurat. Cæsar perfecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi

facit.

facit, castraq; ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut uigilijs castellisq; bene merita ciuitates tuta essent præsidio: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliaq; conducit. Calenus legionibus equitibusq; Brundusij in naues impositis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit: paulumq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus littoraq; omnia claßibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat. Vna ex his quæ perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit (quòd erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur) delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de seruis liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magnoq; casu, totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidijs enim dispositis omnia littora à Cæsare tenebantur: neq; lignandi, neq; aquandi, neq; naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficul-

tate, summisq; angustijs rerum necessariarum premebantur, adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra nauibus onerarijs supportare. Atq; etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed cùm essent in quibus demonstraui angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant ut sint induciæ, atque ab his impetrant: magnum enim quod afferebant, uidebatur, & Cæsarem id summè sciebant cupere: & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua angustè utebatur, erat ad Buthrotum oppidum Corcyræ certior ab Acilio & Murco per literas factus de postulatis Libonis & Bibuli: legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur.

titur. Eò cùm uenisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atque excusabat Bibulum, quòd is iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex Aedilitate & Prætura conceptas, ob eam rem colloquium uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis, eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse ac fuisse semper uoluntatem ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem eius rei se nullam habere, propterea quòd de consilij sententia summam belli rerumq; omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, ne'ue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs auxilijsq; suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimabat, neq; nunc ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues auxiliaq; sua impedirent, ipse ut aqua terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs: si illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de com-

positione, ut hæc non remitterentur: neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: unum instare de inducijs, uehementißimeque contendere. Quem ubi Cæsar intellexit præsentis periculi atque inopiæ uitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore implicitus, cùm neque curari posset, neque susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa Imperij redijt, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primùm rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane (quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat) de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum sermone Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt:

fuerunt: conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij atque Cæsaris unum flumen tantùm intererat Apsus, crebraq́; inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones colloquentium traijciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea quæ maximè ad pacem pertinere uiderentur, ageret, & crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret'ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis à saltu Pyrenæo, prædonibusq́; licuisset: præsertim ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat: silentioq́; ab utrisque militibus facto, auditum responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium uenturum: atque unà etiam utrinque admodum tutò legati uenire, & quæ uellent, exponere possent: certumq́; ei rei tempus constituitur. Quò cùm esset postero die uentum, magna utrinque multitudo conuenit, magna'que erat eius rei expectatio: atque omnium animi intenti ad pacem esse uidebantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit: summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt subitò undique tela immissa, quæ

ille obtectus armis militum uitauit: uulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones militesq; nonnulli. Tum Labienus: Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus Prætor causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij Prætoris urbani sellam collocauit: & si quis appellauisset de æstimatione & de solutionibus quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer & moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras uerò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius imprudentiæ est? Itaque hoc qui postularet, reperiebatur nemo: atque ipsis ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius: & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. Cùm resisteret Seruilius

Consul

Consul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgauit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit, aliam tabularum nouarum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis uulneratis, cum de tribunali deturbauit. De quibus rebus Seruilius Consul ad Senatum retulit: Senatusq; Cælium ab Repub. remouendum censuit. Hoc decreto, cum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus, palàm proficisci se ad Cæsarem simulauit: clàm nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit: atque eum in Turinum ad solicitandos pastores præmisit. Ipse cùm Casilinum uenisset, unoq; tempore signa eius militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, & familia Neapoli uisa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consilijs exclusus Capua, & periculum ueritus, quòd conuentus arma ceperat, atque hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum municipia literis, ea quæ faceret, iussu atque Imperio facere Pompeij, quæ mãdata ad se per Bibulum delata

essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat: apud quos cùm proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit: ubi cùm à Q. Pædio Prætore cum legione, lapide ictus esset ex muro, perijt: & Cælius profectus, ut ipse tunc dictitabat, ad Cæsarem, peruenit Turios. Vbi cùm quosdam eius municipij solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniam pollicitaretur, ab his est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum solicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe (cui præerat) nauium quinquaginta Brundusium uenit: insulamq; quæ contra Brundusinum portum est, occupauit: quòd præstare locum unum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora ac portus custodia clausos tueri. Hîc repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit: & noctu militibus ac sagittarijs in terram expositis, præsidium equitum deiecit: & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci & refici iuberet: sua classe sese auxilia Cæsaris prohibiturum.

turum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtute militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisq; contexit, eoq; milites delectos imposuit, atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit: nauesq; triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat per causam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire iussit. Has cùm audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit: quæ cùm nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugerunt: illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ signo dato se in hostes incitauerunt, primoq; impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusq; suis ceperunt: reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aqua prohiberentur. Qua necessitate & ignominia permotus Libo discessit à Brundusio, obsidionemq; nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neque Brundusio naues legionesq; ad Cæsarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebantur, quòd certè sæpe flauerant uenti quibus necessariò committendum existimabat. Quantoq;

 eius

deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tirones enim multitudine nauium perterriti, & salo nauseaq; confecti, iureiurando accepto nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelißimè interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima mißis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC. quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi

timens

timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tironum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi relinquit, hoc consilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans Italiam eò traiecisset exercitum (quæ opinio erat edita in uulgus) aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaq; re diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus se in itinere opponeret, & sic imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq; die uterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clàm & noctu, Cæsar palàm atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeund

eundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit. Atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, Imperatorem sese appellauerat: quo facto ciuitatibus tyrannisq; magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesq; ex Syria deduxerat: summaq; cum solicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam cùm uenisset, ac nõnullæ militum uoces tum audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem & Consulem

lem arma non laturos: deductis Pergamum atque in locupletißimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur: cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. Non solùm urbibus sed penè uicis castellisq; singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbißimè crudelißimeq; fecerat, is & uir & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atque exactoribus, qui præter imperatas pecunias suo etiam priuato compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus: ut honesta præscriptione rem turpißimam tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunque accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam ciuibus Romanis eius prouin-

prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq́; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq́; illas ex Senatusconsulto exigi dictitabant: Publicanis uti in sorte fecerint insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq́; eius Deæ statuas. Cùm in fanum uentum esset, adhibitis compluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq́; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq́; pòst diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq́; procedendum existimabat. Et cùm ad eum legati uenissent ex Thessalia Aetoliaq́;, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atque equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisq́; equitibus in Aetoliam misit: maximeq́; eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hor-

tatus

tatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius prouinciæ ab ea parte quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps, earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni Aetólia potitus est. Caßius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic cùm essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat. Eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit: & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cùm ab eo millia passuum uiginti abesset, subitò se ad Caßium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse & uenire nuntiaretur. Et quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmo-

nem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellum'que ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis consilium Scipio iter'que commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen (quod inter eum & Domitij castra fluebat) Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado traducit: & castris positis, postero die manè copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus

bus prælio decertaret: sed cùm esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægrè retentis Domitianis militibus est factum ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorũ studium alacritatemq; pugnandi cùm cognouisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cùm magna expectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum: & noctu ne conclamatis quidem uasis flumen transit, atque in eandem partem ex qua uenerat, redit. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant: & cùm quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitij uenisset, subitò illi ex insidijs consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisque ordines redijt, atq; ultro conuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amißis in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pu-

essent: quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, solicitabat: apud quos cùm proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare coepit: ubi cùm à Q. Paedio Praetore cum legione, lapide ictus esset ex muro, perijt: & Caelius profectus, ut ipse tunc dictitabat, ad Caesarem, peruenit Turios. Vbi cùm quosdam eius municipij solicitaret, equitibusq; Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eò praedandi causa missi erant, pecuniam pollicitaretur, ab his est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum & temporum solicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe (cui praeerat) nauium quinquaginta Brundusium uenit: insulamq; quae contra Brundusinum portum est, occupauit: quòd praestare locum unum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit, magnumq; nostris terrorem iniecit: & noctu militibus ac sagittarijs in terram expositis, praesidium equitum deiecit: & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci & refici iuberet: sua classe sese auxilia Caesaris prohibiturum.

turum. Erat eo tempore Antonius Brundusij, qui uirtute militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisq́; contexit, eoq́; milites delectos imposuit, atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit: nauesq́; triremes duas, quas Brundusij faciendas curauerat per causam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire iußit. Has cùm audacius progressas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit: quæ cùm nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugerunt: illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ signo dato se in hostes incitauerunt, primoq́; impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusq́; suis ceperunt: reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum acceßit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aqua prohiberentur. Qua necessitate & ignominia permotus Libo disceßit à Brundusio, obsidionemq́; nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neque Brundusio naues legionesq́; ad Cæsarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebantur, quòd certè sæpe flauerant uenti quibus necessariò committendum existimabat. Quantoq́;

 eius

eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant, maioremq; fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primò uenientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundusium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, si uel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naues eijcere possent. Hæc à custodibus classium loca maximè uacabant, quòd se longius portubus committere non auderent. Illi adhibita audacia & uirtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt, atque altero die Apolloniam Dyrrhachiumq; præteruehuntur. Qui cùm essent ex continenti uisi, Q. Coponius, qui Dyrrachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit: & cùm iam nostris remissiore uento appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisq; præsidio fuit. Neque uerò ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore & perseuerantia nautarum se uim tempestatis superare posse sperabat: præterue

teruectos'que Dyrrhachium magna ui uenti, nihilo segnius sequebatur. Nostri usi Fortunæ beneficio, tamen impetum claßis timebant, si fortè uentus remisisset. Nacti portum qui appellatur Nymphæum, ultra Lyssum millia passuum tria, cò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leuiusq; tempestatis, quàm claßis periculum existimauerunt. Quò simul atque intrò est itum, incredibili felicitate Auster qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. Hic subitam commutationem Fortunæ uidere licuit. Qui modò sibi timuerant, hos tutißimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timore cogebantur. Itaque tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita ut ad unum omnes constratæ, numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorum'que numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar domum remisit. Nostræ naues duæ, tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cùm ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis minoribus'que nauigijs compluribus sumptis, Octacilius Crassus qui Lyßi præerat, expugnare parabat: simul de

dedit

deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tirones enim multitudine nauium perterriti, & salo nauseaq; confecti, iureiurando accepto nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelißimè interficiuntur. At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima mißis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter CCCC. quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes se ad nostros receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Cæsar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens

timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; tironum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi relinquit, hoc consilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans Italiam eò traiecisset exercitum (quæ opinio erat edita in uulgus) aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaq; re diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus se in itinere opponeret, & sic imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq; die uterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clàm & noctu, Cæsar palàm atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeund

eundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit. Atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, Imperatorem sese appellauerat: quo facto ciuitatibus tyrannisq; magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesq; ex Syria deduxerat: summaq; cum solicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam cùm uenisset, ac nõnullæ militum uoces tum audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros, contra ciuem & Consu-

lem

lem arma non laturos: deductis Pergamum atque in locupletißimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturæ imperabantur: cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. Non solùm urbibus sed penè uicis castellisq; singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbißimè crudelißimeq; fecerat, is & uir & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atque exactoribus, qui præter imperatas pecunias suo etiam priuato compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus: ut honesta præscriptione rem turpißimam tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunque accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationem dici, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam ciuibus Romanis eius

prouin

prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq́; ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex Senatusconsulto exigi dictitabant: Publicanis uti in sorte fecerint insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas. Cùm in fanum uentum esset, adhibitis compluribus Senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; pòst diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq́; procedendum existimabat. Et cùm ad eum legati uenissent ex Thessalia Aetoliaq́;, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caßium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur uigesimaseptima, atque equitibus ducentis in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisq; equitibus in Aetoliam misit: maximeq; eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut prouiderent, hortatus

tatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus undecima & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius prouinciæ ab ea parte quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps, earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, præsidijs aduersariorum Calidone & Naupacto reiectis, omni Aetólia potitus est. Caßius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic cùm essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat: Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat. Eodem'que tempore Domitius in Macedoniam uenit: & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione & fama omnium. Nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cùm ab eo millia passuum uiginti abesset, subitò se ad Caßium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adcò celeriter fecit, ut simul adesse & uenire nuntiaretur. Et quò iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmo-

nem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellum'que ibi muniri iußit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Caßij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Caßius, cognito Scipionis aduentu, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis consilium Scipio iter'que commutat: Caßium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Caßio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen (quod inter eum & Domitij castra fluebat) Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado traducit: & castris positis, postero die manè copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legioni-

bus prælio decertaret: sed cùm esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægrè retentis Domitianis militibus est factum ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorũ studium alacritatemq; pugnandi cùm cognouisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cùm magna expectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum: & noctu ne conclamatis quidem uasis flumen transit, atque in eandem partem ex qua uenerat, redit. Ibiq; prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant: & cùm quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitij uenisset, subitò illi ex insidijs consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisque ordines redijt, atq; ultro conuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amißis in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pu-

gnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum castra mouere: uasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatum'que collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnam'que partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij & cognoscendum præmisit: qui cùm essent progreßi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt: quiq; hos sequebamur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum: reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar (ut suprà demonstratum est) tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoq; Caninius legatus præerat. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamq; ad omnes repentinos casus tradidit.

dit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum uenit, summersam'que nauim remulco, multis colligans funibus, abduxit: atque alteram nauem quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integros'que defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros uicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit. Eodem'que tempore ex altera parte molem tenuuit naturalem obiectam, quae peninsulam contra oppidum effecerat. Quatuor biremes subiectis scutulis impulsas uectibus in interiorem partem traduxit, ita ut ex utraque parte naues longas aggrederetur, quae erant deligatae ad terram: atq; naues quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis qui eius erant conuentus, militibusq;

quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amißis, re infecta inde discesßit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eôdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtáque eum castra posuit: & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili angustó'que itinere Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariæ compulsum discesßisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, milites'que adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachium uenit, cùm primum

num agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco qui appellatur Petra, aditum'que habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit uentis, castra communit: cò partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatum'que ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quòd tanta diligentia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesq; ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Quintilium & L. Canuleium legatum misit: quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lysso, Parthinis'que, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cùm ipsius agri natura, quòd sunt loca aspera & montosa, ac plerunq; frumento utuntur importato: tum quòd Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitum, spoliatis effoßis'que eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim cir-

eum castra Pompeij permulti editi atq; asperi colles: hos primùm præsidijs tenuit, castellaq; ibi communijt: inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit hoc spectans, quòd angusta re frumentaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore periculo undique frumentum commeatum'que exercitui supportare posset: simul uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatum'que eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertiò, ut autoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti uidebatur, minueret, cùm fama per orbem terrarum percrebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari Dyrrhachioq; discedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentum'que exercitui nauibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet: quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quàm latissimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; copias, quàm maximè posset, distineret: idq; accidit. Castellis enim uigintiquatuor effectis, quindecim millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaq; erant intra eum locum

manu

manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. Atq; ut nostri, qui perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergo circumuenire possent. Sed illi operibus uincebant, quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ cùm erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresq́; mittebat, quorum magnum habebat numerum: multiq́; ex nostris uulnerabantur: magnus'que inceßerat timor sagittarum: atque omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterq; utebantur: Cæsar, ut quàm angustißimè Pompeium contineret: Pompeius, ut quamplurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebraq́; ob eam causam prælia fiebant. In his cùm legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosq́; opere prohibere cœpit. Et cùm una ex parte propè æquum aditum haberet, primùm sagittarijs funditoribusq́;

busq́;

busq; circuniectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentis'que prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cùm suos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere se iußit, & loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hòc acrius instabant, neq; regredi nostros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari, inter has mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iußit, locum'que in omnes partes quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere, & instare cœperunt: cratesq; pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cùm animaduertisset Cæsar, ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusq; detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in

hostes

hostes impetum fieri iussit. Milites legionis nonae subitò suspicati pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati, cursu praecipites Pompeianos egerunt, & terga uertere coëgerunt: quibus ad recipiendum crates directae, longuriíq; obiecti, & institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri uerò qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt: pauloq; circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua & inusitata belli ratio, cùm tot castellorum numero, tantóque spatio, & tantis munitionibus, & tanto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quinque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut praelio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cùm ipsi numero militum equitumq; praestarent. Causa autem obsidionis haec ferè esse consueuit, ut frumento hostes prohibeantur. At tum integras atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat, cùm illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quae commeatum supportarent: neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem consumptis omnibus longè

late'que frumentis, summis erat in angustijs. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium uictores discessisse. Non illis hordeum cùm daretur, non legumina recusabant. Pecus uerò, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuabat. Id similitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos panes, cùm in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.. Iamq; frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros copiam confidebant. Crebræq; uoces militum in uigilijs colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeium è nauibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua uerò iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetro ex multitudine cadauerum, & quotidianis

laborib

laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos, omnia enim flumina, atque omnes riuos qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montosa, & ad specus angustiæ uallium, has sublicis in terram demißis præsepserat, terram'que aggesserat, ut aquam continerent. Itaq; illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summa'que aquæ copia utebatur: tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli, nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi cùm animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggreßi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant: quibus rebus nostri usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus: cuius aduentu facilè sunt

repulsi

repulsi Pompeiani: neque uerò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt: primis' que deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt: sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum eo die potuisse finiri: cuius consilium reprehendendum non uidetur. Aliæ enim sunt legati partes, atque Imperatoris. Alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summum rerum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare noluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne Imperatorias sibi partes sumpsisse uideretur. Pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat: nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per decline sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotij propè in noctem rem deduxerant. Ita necessariò atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormentum'ue missum adigi non posset: hoc consedit loco, & eum communijt, omnesq; ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter distinendæ manus causa tentaret

taret

tauerat, ne ex proximis præsidijs succurri posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cùm horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatos & manipulares Centuriones'que complures: in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius qui prætor Asiam obtinuerat: signaq; sunt militaria sex relata. Nostri non amplius uiginti omnibus sunt prælijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur: quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amiserunt. Et cùm laboris sui periculiq; testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta in castellum coniecta Cæsari renuntiauerunt: scutoq; ad eum relato Scæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina ducenta triginta: quem Cæsar, ut erat de se meritus & de Republica, donauit millibus æris ducentis, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiauit: eius enim opera castellum magna ex parte conseruatum esse constabat. Cohortemq; duplici stipendio, frumento'ue, & speciarijs militaribusq; donis amplissimè donauit. Pompeius noctu

mag

magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit: & in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit: & quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Cassium Longionum & Caluisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paulò longius progrediendum existimabat Caesar: itaque eò Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit, nonnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circummissis legationibus amicitia Caesaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius praelio decertare uellet, ut penè castris Pompeij legiones subijceret: tantum'que à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentum'ue adigi

posset.

poſſet. Pompeius autem ut famam & opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius inſtructus exercitus telis ex uallo iniectis protegi poſſet. Hæc cùm in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam ueniſſe conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio & commendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas mandataq; ad eum, quorum hæc erat ſumma: ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos eſſe autores eius rei uoluiſſet, quòd ſua mandata perferre opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea autoritate eſſe, ut non ſolùm liberè quæ probaret, exponere, ſed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere poſſet: præeſſeq; ſuo nomine exercitui, ut præter autoritatem uires quoq; ad coërcendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem prouinciarum, ſalutem Imperij, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert: ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Caſtigato Scipione à Fauonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus, infectaq; re, ſeſe ad Cæſa-

rem recepit. Cæsar quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus rursus eum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeò ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent: frumenta enim quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatũ tolerare. Sed postquam non modò hordeum pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Aegus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortißimaq; erat usus. His domi ob has causas amplißimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat, agrosq; in

Gallia

Galliæ ex hostibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egentibus effecerat. Hi propter uirtutem non solùm apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum chari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq; equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant: quibus illi rebus permoti, uniuersi Cæsarem adierunt, palamq; de eorum iniurijs sunt questi: & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum referri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neq; tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem totam distulit: illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent: monuitq; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem & cōtemptionem ad omnes attulit. Idq; ita esse, cùm ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atq; animi conscientia intelligebant: quo pudore adducti, & fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primùm conati sunt Præfectum equitum

C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est: ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur. Postquam id difficilius uisum est, neque facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum ijs quos sui consilij participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoq; comitatu & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq; nouum & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circunduxit, atque ostentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat, cùm penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent: uulgò uerò uniuersi in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumq; regionum omnium quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq; rerum, & spatijs locorum, & custodiarum uaria diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum qui negotijs præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisq; iam antè capto consilio,

silio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas & naues actuarias imponit: & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris præsidijsq; deductas, ad eam partem munitionũ ducit, quæ pertinebant ad mare, longißimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eòdem naues quas demonstrauimus aggere & leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri uelit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum Quæstorem cum legione nona positum habebat: huic, quòd ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & uallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundemq; eius ualli aggere in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti: sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII.

munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas: magnumque nostris attulit incommodum. Nam ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subitò prima luce Pompeiani exercitus, nouusq; eorum aduentus extitit: simulq; nauibus circumuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant: fossasq; aggere complebantur: & legionarij interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisq; cuiusq; generis, telisq; terrebant, magnaq; multitudo sagittariorum ab utraque parte circunfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum (quod unum nostris erat telum) uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque cùm omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos uallos, quà perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione deiectos, terga uertere coëgerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt.

runt. Itaque quodcunque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio cùm graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod antè in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus amittatur: incolumemq; ad eum referte. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis Centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iamq; Pompeiani magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus X I I. *descendens ex loco superiore cernebatur: cuius aduentus Pompeianos compreßit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multò pòst Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidijs, eòdem uenit. Qui cognito detrimento, cùm animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari*

lari poſſet, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iuſsit: qua perfecta munitione, animaduerſum eſt à ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis uideretur, eſſe poſt ſyluam, & in uetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat: Superioribus diebus, cùm ſe nona legio Cæſaris obieciſſet Pompeianis copijs, atque opera, ut demonſtrauimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſyluam quandam contingebant, neque longius à mari paſsibus CCCC. *aberant: poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſis, Cæſar paulò ultra eum locum caſtra tranſtulit: paucisq; intermiſsis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora caſtra incluſa maioribus, caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat circiter paſſus* CCCC. *quò liberius ac ſine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato conſilio quibuſdam de cauſis, quas commorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra: munitiones quidem integræ omnes erant. Eò ſigno legionis illato, ſpeculatores Cæſari renuntiarunt: hoc idem uiſum ex ſuperioribus*

rioribus

rioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. *Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes numero* XXXIII. *in quibus erat legio nona multis amissis Centurionibus, diminutoq; militum numero ad legionem Pompeij, castraq; minora duplici acie duxit: neque eum prima opinio fefellit. Nam & peruênit prius quàm Pompeius sentire posset: & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos, ex uallo deturbauit. Erat obiectus portis Ericius: hîc paulisper est pugnatum, cùm irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione (cuius opera proditum exercitum* C. *Antonij demonstrauimus) eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt: excisoq; Ericio, primùm in maiora castra, pòst etiam in castellum quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt: & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit:*

H 5 *ut tum*

ut tum accidit. Munitionem enim quam pertingere à castris ad flumen suprà demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ cùm portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur: quod cùm esset animaduersum, coniunctam esse flumini, protinus his munitionibus defendente nullo transcendunt, omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa satis interiecta mora, & re nuntiata, V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemq; tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa, à nostris qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq; sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte qua proruebat, sese recipiebat. Ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, X. pedum munitionis sese in fossas præcipitant: primisq; oppreßis, reliqui per eorum corpora salutem sibi atque exitum patiebant. Sinistro cornu milites cùm ex uallo

Pomp

Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, ueriti ne angustijs intercluderentur, cùm extrà & intus hostem haberent, eôdem quò uenerant receptu sibi consulebant: omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeò ut cùm Cæsar signa fugientium manus prehenderet, & consistere iuberet, alij dimißis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius insidias timens (credo, quòd hæc præter spem eius acciderant, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitesq; eius angustis portis, atque his à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perducta, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerunt: eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prælijs, Cæsaris desiderati sunt milites nongenti & sexaginta, & noti Equites Romani quadringenti, & Tuticanus Gallus Senatoris filius, & à Placentia centum, & à Puteolis centum, & à Capua decem sacrati uiri, & decem

cem Tribuni militum, & Centuriones triginta duo. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusq; & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo uulnere interijt signaq; sunt militaria XXXII. *amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est: sed neque in literis quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus cùm ab eo impetrauisset ut sibi captiuos tradi iuberet, omnes reductos ostentationis, ut uidebantur, causa, quò maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent'ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraq; munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cùm alter alteri auxilium ferre non posset, causam fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine atque angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent: non denique communes belli casus recordabantur, quàm paruulæ*

sæpe

ſæpe cauſæ uel falſæ ſuſpicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent, quoties uel ducis culpa, uel Tribuni uitio in exercitu eſſet offenſum: ſed perinde ac ſi uirtute uiciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum fama ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæſar à ſuperioribus conſilijs depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimauit: Itaque uno tempore præſidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimiſſa, coactoq; in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque eſt ne ea quæ accidiſſent, grauiter ferrent, ne'ue his rebus terrerentur: multisq; ſecundis prælijs unum aduerſum & id mediocre opponerent: habendam Fortunæ gratiam, quòd Italiam ſine aliquo uulnere cepiſſent: quòd duas Hiſpanias bellicoſiſsimorum hominum peritiſsimis atque exercitatiſsimis ducibus pacauiſſent: quòd finitimas frumentariasq; prouincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolùm portubus: ſed etiam littoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, Fortunam eſſe induſtria ſubleuandam: quod eſſet acceptum detrimenti, cuiuſuis potius quàm ſuæ culpæ debere tribui. Locum ſecurum ſe ad

dimi

dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam Fortuna, partam iam præsentemq; uictoriam interpellasset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum uerterent, uti ad Gergobiam accidisset: atque ij qui antè dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendo, ut nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simul'que omnes arderent cupiditate pugnandi. Cùm superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent: contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat: relictisq; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modò & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum uetuit: his una legio missa

præsi

præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit: paruoq; spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citißima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit: statimq; egressus, & nouißimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discesßit. Neque uerò Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouißimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cùm uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouißimos, prælio distinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosq; Antesignanos admiscuit CCCC. qui tantum profecerunt, ut equestri prælio commisso pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit, militesq; omnes intra uallum castrorum continuit: equitatumque per causam pabulandi emissum, confestim decumana

porta

porta in castra se recipere iussit. Similiratione Pompeius confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit: eiusq́; milites, quòd ab opere integris munitionibus uacabant, alij lignandi pabulandiq́; causa longius progrediebantur: alij, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis uallum relinquebant: quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore præuiderat, meridiano ferè tempore signo profectionis dato exercitum educit, duplicatoq́; eius diei itinere, VIII. *millia passuum ex eo loco procedit, quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cùm se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existi-*

existimauit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timens'que Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eôdem contenderet, abductum illum à mari, atque ab ijs copijs quas Dyrrhachij comparauerat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam Oricum'que oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet ostendit, præsidio'que Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quiq; erant ex uulneribus ægri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima Corcyra'que discedere nollet,

quòd legiones equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. His de causis uterq; eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasioni temporis deesset: sed Cæsarem Apollonia à directo itinere auerterat: Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improuiso aliud incommodum, quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes prouincias ciuitatesq; dimissis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multò quàm res erat gesta, fama percrebuerat pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copijs amissis. Hæc itinera infesta reddebant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auertebant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & à Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscilli atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd unà

in Gal

in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta ut erant acta exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix quatuor horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod est obiectum oppositumque Thessaliæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit (quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epiro) quæ gens paucis antè diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eò iam fama præcurrerat, quam suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes Prætor Thessaliæ, cùm se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum ac liberorum in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi subsidio ueniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat: Cæsar castris munitis, scalas musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, &

crates parari iußit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento: simul reliquis ciuitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter prius quàm auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem quo uenerat die, post horam nonam oppidum altißimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiendum militibus concesßit: statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primùm usi consilio, ijsdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq; armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentißimè conseruatis, collata fortuna Metropolitarum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quæ non Cæsari parêret, atq; imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam peruenit: concionatusq; apud cunctum

ctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ ac præmiorum uelint esse participes. Receptisq; omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: clasicum'que apud eum cani, & alterum illi iubet Prætorium tendi. Auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur, adeò ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & siquando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & Consulares Prætoriosq; seruorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palàm de præmijs ac sacerdotijs contendebant, in annosq; Consulatum definiebant. Alij domos bonaq; eorum qui in castris erant Cæsaris, petebant: magna'que inter eos in concilio fuit controuersia, oporteret'ne L. Hircij, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs Prætorijs absentis rationem haberi, cùm eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret quod proficiscenti promiserat, ne per eius autoritatem deceptus uideretur: reliqui in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spinterq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerbo-

rum contumelias palàm descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemq; iactaret, Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum de ijs qui ordinis essent Senatorij, belloq; unà cùm ipsis non interfuissent: sententiasq; de singulis ferrent qui Romæ remansissent, qui'que intra præsidia Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent. Vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent: alteram, qui capitis damnarent: tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit quidnam Pompeius propositi aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaque exercitum è castris eduxit, aciemq; instruxit, primùm suis locis, pauloq; à castris Pompeij longius: continentibus uerò diebus ut progrederetur

tur à castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret: quæ res in dies cofirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cùm adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus quos perfugisse ad Pompeium suprà docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodißimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus: hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulq; ut in itinere aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij

exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculis'que detensis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tum Cæsar ad suos, cùm iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum: si enim ut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facilè occasionem postea reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Nanque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quàm concurrerent acies, fore ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cùm essent plerique admirati, Scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, id quod mihi se facturos confirmauerunt, ut cùm propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu à latere aperto aggrederentur, ut circumuenta à tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cùm tantùm

equit

equitatu ualeamus. Simul denuntiauit ut essent animo parati in posterum, & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu manu'que reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cùm Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam Germaniamq; deuicit. Omnibus interfui prælijs, neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex ijs qui per causam ualetudinis remanserunt, cohortes esse Brundusij factas? Hæ copiæ, quas uidetis, ex delectis horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleraque sunt ex colonijs Transpadanis. Attamen quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cùm dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra non reuersurum: reliquosq; ut idem facerent hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit: nec uerò ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est: ac iam animo uictoriam præcipiebant, quòd de re tanta, & à

tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar cùm Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius: mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmißimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaq́; interiecerat: numeroq́; cohortes centum decem expleuerat (hæc erãt millia quinquaginta quinq;) Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs superiorum exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie disperserat: reliquas cohortes septem, castris propinquisq́; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq́; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyrrhachinis prælijs uehementer attenuata: huic sic adiunxit octauam, ut penè unam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie octoginta constitutas

tutas habebat: quæ summa erat hominum M. XXII. Cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animaduersis quas demonstrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatui'que opposuit, & quid fieri uellet, ostendit: monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ acici, totiq; exercitui imperauit ne iniussu suo concurrerent: se, cùm id fieri uellet, uexillo signum daturum. Exercitum cùm militari more ad pugnam cohortaretur, suá'que in eum perpetui temporis officia prædicaret: in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neq; se unquam abuti militum sanguine, neq; Rempub. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo

dato,

dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, & uestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cùm dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter centum uiginti, uoluntariè eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusq; exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, ne'ue se loco mouerent: aciemq; eius distrahi paterentur: id'que admonitu C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus uis'que militum infringeretur, aciesq; distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leuius'que casura pila sperabat in loco retentis militibus, quàm si ipsi immißis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur, & laßitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio uidetur, propterea quòd est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent. Neque frustra antiquitus institutum est ut signa undiq; concin

concinerent, clamoremq; uniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo cùm infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurri à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium ferè spatium constiterunt, ut ne consumptis uiribus appropinquarent: paruoq; intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu pila miserunt, celeriterq;, ut erat praeceptum à Caesare, gladios strinxerunt. Neque uerò Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt: pilisq; mißis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu intenti, ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt, omnisq; multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulùm loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciem'que nostram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Caesar animaduertit, quartae aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisq; signis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesq; conuersi non solùm loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altißimos

tißimos peterent: quibus summotis, omnes sagittarij funditoresq́; destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu pugnantes etiam tum ac resistentes, in acie Pompeianos circumierunt, eos'que à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iußit. Ita cùm recentes atque integri defeßis succeßissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque uniuersi terga uerterunt. Neq; uerò Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab ijsdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab ijsdem acies Pompeiana à sinistra parte circumita, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius ut equitatum suum pulsum uidit, atque eam partem cui maximè confidebat, perterritam animaduertit, alijs quàm maximè diffisus, acie exceßit, protinusq́; se in castra equo contulit: & ijs Centurionibus quos in statione ad Prætoriam portam posuerat clarè, ut milites exaudirent, Tuemini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cùm dixisset, se in

Prætorium contulit summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar Pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dari oportere existimans, milites cohortatus est ut beneficio fortunæ uterentur, castráque oppugnarent. Qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multoq; etiam acrius à Thracibus barbarisq; auxilijs. Nam qui ex acie refugerant milites, & animo perterriti, & laßitudine confecti, mißis pleriq; armis, signisq; militaribus, magis de reliqua fuga quàm de castrorum defensione cogitabant. Neq; uerò diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti uulneribus locum reliquerunt, protinusq; omnes ducibus usi Centurionibus Tribunisq; militum, in altißimos montes qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli & nonnullorum tabernacula protecta hedera, multa præterea quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent: ut facilè existimari posset nihil eos de euentu eius diei timuisse, quin non necessarias conquirerent uoluptates: atque

hi miserrimo ac patientißimo exercitui Cæsaris luxuriem obijciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cùm intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinus'que equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX. *ad mare peruenit, nauem'que frumentariam conscendit, sæpe, ut dicebatur, querens suam se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum uictoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto penè proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperunt. Qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partem'que legionum in castris Pompeij remanere iußit, partem in sua castra remisit, quatuor secum legiones duxit, commodiori'que itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreßus millia passuum* VI. *aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat.*

Cæsar

Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxq; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent: quo perfecto opere, illi de deditione mißis legatis agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma proijcere iußit: quod ubi sine recusatione fecerunt, paßisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petierunt, consolatus consurgere iußit: & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit: militibusq; suis iußit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iußit: eodemq; die Larissam peruenit. In eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter XXX. amisit. Interfectus est etiam fortißimè pugnans Crastinus, cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentißimam uirtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum iudicabat.

Ex Pompeiano exercitu circiter millia X V. *cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia* X X I I I I. *nanque etiam cohortes quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaq; militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata* CLXXX. *& aquilæ* L I X. *L. Domitius ex castris in montem refugiens, cùm uires cum laßitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis instructisq; scaphis elicuit naues Lælianas, atq; ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cepit. Itemq; per equites dispositos aqua prohibere claßiarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad nauigandum, onerarijs nauibus Corcyra Dyrrhachioq; aquam suis supportabat, neque à proposito deterrebatur: neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia missarum nauium, aut necessariarum rerum inopia ex portu insulaq; expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Caßius cum classe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam uenit: & cùm esset Cæsaris claßis diuisa in*

duas

duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpitius Prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam: prius Caßius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumq́; eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uento & secundo completas onerarias naues tela & pice & stupa, reliquisq́; rebus quæ sunt aptæ ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit XXXV. *in quibus erant* XX. *constratæ. Tantusq́; eo facto timor incessit, ut cùm esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur: sed opportunißimè nuntijs allatis oppidum fuit defensum: Caßius'que ad Sulpitianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisq́; nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem pari atque antea ratione egerunt. Caßius secundum nactus uentum, onerarias naues circiter* XL. *præparatas ad incendium immisit: & flamma ab utroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ quinque. Cumq́; ignis magnitudine uenti latius serperet, milites qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte*

K 2 naues

naues conſcenderunt, & à terra ſoluerunt, impetuq́; facto in Caßianam claſſem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Caßius, ceperunt: ſed Caßius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes: neque multò pòſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi hoc à legatis amicisq́; Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Caßius cum claſſe diſceßit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimauit, quaſcunq; in partes ex fuga ſe recepiſſet: ne rurſus copias comparare alias, & bellum renouare poſſet. Et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq́; unam minoribus itineribus ſubſequi iußit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuesq́; Rom. iurandi cauſa conuenirent. Sed utrum auertendæ ſuſpicionis cauſa Pompeius propoſuiſſet, ut quàm diutißimè longioris fugæ conſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram una nocte conſtitit, & uocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognito Cæſaris aduentu, ex eo loco diſceßit, & Mitylenas paucis diebus uenit. Biduum tempeſtate

vetentus, nauibusq́; alijs additis actuarijs, in Ciliciam atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq́; Rom. qui illic negotiarentur, arcem Antiochenam captam esse excludendi sui causa, nuntiosq́; dimissos ad eos qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, & P. Lentulo Consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicunque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam uenissent, oppido ac portu recepti non erant: missisq́; ad eos nuntijs ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluerant. Iamq́; de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq́; millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosq́; ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit: ibi casu Rex erat Ptolemaus, puer ætate magnis copijs cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos re-

gno expulerat: castraq; Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad cum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt: eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, ne'ue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici Regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti (ut postea prædicabant) ne solicitato exercitu regio Pompeius Alexandriam Aegyptumq; occuparet: siue despecta eius fortuna (ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici existunt) ijs qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderunt, eumq; ad Regem uenire iusserunt: ipsi clàm consilio inito Achillam Præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis,

& ibi

& ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar cùm in Asiam venisset, reperiebat T. Appium conatum esse pecunias tollere Ephesо ex fano Dianæ, eiusq; rei causa Senatores omnes ex prouincia euocasse, ut his testibus ea summa pecuniæ uteretur: sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum Cæsar fecisset, simulacrum Victoriæ quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit: Pergamiq; in occultis ac remotis templis, quò præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerũt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsari statuam cõsecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cùm audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci opportunit

tunitates, cum legionibus, una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, & altera quam ex Achaia à Q. Fusio legato euocauerat, equitibusq́; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionariorum hominum tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs & labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non poterant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimans, Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primùm è naui egrediens, clamorem militum audit, quos Rex in oppido præsidij causa reliquerat: & concursum ad se fieri uidet, quòd fasces anteferrentur: in hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresq́; milites eius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iußit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessariò Etesijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersißimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Romanum, & ad se, quòd esset Consul, pertinere existimans, atque eò magis officio suo conuenire, quòd superiore

Consul

Consulatu cùm patre Ptolemæo & lege & Senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere, Regem Ptolemæum atque sororem eius Cleopatram, exercitus quos haberent, dimittere, & de controuersijs iure apud se potius quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri, nutricius eius eunuchus nomine Photinus. Is primùm inter suos queri atque indignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regijs amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit: atque eundem Achillam, cuius suprà meminimus, omnibus copijs præfecit. Hunc incitatum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea quæ ætate antecedebat: hæc uti fierent, per omnes deos, perq; fœdera quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur: eæ cùm propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cùm ageretur apud Cæsarem, isq; maximè uellet

pro communi amico atque arbitro controuersias Regum componere, subitò exercitus regius equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis esse iussit: Regemq; hortatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberet maximæ autoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum autoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt: quos ille, cùm in conspectum eius uenissent, prius quàm audiret, aut cuius rei causa missi essent cognosceret, corripi ac interfici iussit. Quorum altero accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem in sua potestate ut haberet, Cæsar effecit, magnam regium nomen apud suos autoritatem habere existimans, & ut priuato paucorum & latronum potius quàm regio cõsilio susceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ uiderentur: millia enim uiginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis

binianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ atque licentiæ uenerant, & nomen disciplinamq; populi Romani dedidicerant, uxoresq; duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq; Syriæ Ciliciæq; prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq; conuenerant: fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certáque uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quòd in simili culpa uersabantur ipsi, pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere: stipendij augendi causa Regis domum obsidere: regno expellere alios, alios arcessere uetere quondam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant. Hi omnes compluribus Alexandriæ bellis Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas, paucitatemq; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præterea oppidi partem quam Cæsar cum militibus tenebat: & primo impetu domũ eius irrumpere co-

natus

natus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem. Simul enim diductis copijs, pluribus uijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant L. *auxilio missæ ad Pompeium, prælioq; in Thessalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant aptæ instructæq; omnibus rebus ad nauigandum. Præter has* X X I I. *erant quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constratæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cùm ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas quæ erant in naualibus, incendit, quòd tam latè tueri tam parua manu non poterat: confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula cepit. Hæc insula obiecta Alexandriæ, portum efficit. Sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum nongentorum in mare iactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido*

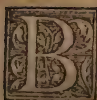
coniung

coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & uicus oppidi magnitudine: quaeq; ubique naues imprudentia aut tempestate paululùm suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueuerunt. His autem inuitis à quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharum apprehendit, atque ibi praesidium posuit: quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum auxiliaq; nauibus ad eum supportari possent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo praelio discederetur, & neutri pellerentur, (id efficiebant angustiae loci) paucisq; utrinque interfectis, Caesar loca maximè necessaria complexus, noctu praemunit. Nec tractu oppidi pars erat Regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus: & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditus habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus: ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei Regis uacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare coepit. Sed celeriter

ter

ter est inter eos de principatu controuersia orta: quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes gerūtur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cùm ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq́; ne à negotio desisteret, ne'ue animo deficeret, indicatis deprehensisq́; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO ALEXANDRINO C. IVLII CAESARIS LIBER VNVS.

ELLO *Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq́; omnem classem arcessit: ex Creta sagittarios, equites à Rege Nabathæorum Malco euocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq́; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minus firmæ esse uiderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arie-*

tes

tes immittuntur: quantumq; aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur: nam incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaq; sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar maximè studebat ut quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus uineisq; agendis à reliqua parte urbis excluderet, illud spectans primùm, ut cùm in duas partes esset urbs diuisa, acies uno concilio atque imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis uerò, ut aqua pabuloq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrunque palus largè præbere poterat. Neque uerò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumq; pertinet, legatos conquisitoresq; delectus habendi causa miserant, magnumq; numerum in oppidum telorum ac tormentorum conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianũ stipendiumq; præ-

bebant.

bebant. Hac multitudine diſpoſita munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum opponi poſſent. Omnibus uijs atq; angiportis triplicem uallum obduxerant. Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus X L. *pedes altitudinis habebat: quæq; partes urbis inferiores erant, has altißimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; ſubiectisq; eas rotis, funibus iumentisq; obiectis, directis plateis in quancunque erat uiſum partem mouebant. Vrbs fertilißima & copioſißima, omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſißimi, atque acutißimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea ſolertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imitari uiderentur: & ſua ſponte multa reperiebant: unoq; tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant. Atque hoc principes in concilijs concionibusq; agitabant, Pop. Rom. paulatim in conſuetudinem eius regni occupandi uenire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Aegypto: Pompeium ſe ex fuga eôdem recepiſſe: Cæſarem ueniſſe cum copijs: neque morte Pompeij quicquam profectum, quò minus Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram*

ram

ram ex regno prouinciam: idq; agendum maturé. Nanque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim dissensione orta inter Achillam (qui ueterano exercitui præerat) & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut suprà demonstratum est, cùm uterq; utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atq; Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget: reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est ferè tota suffossa, specus'que habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidet: hac uti domini ædificiorum atq; eorum familiæ consueuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa, atque turbida, ut multos uarios'que morbos efficiat: sed ea plebs ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe tota nullus est: hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa, uicatim ex priuatis ædificijs, specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc

 proba

probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paulò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs, magnamq; hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, cùm se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent, uulgoq; inter se conferebant, & de gustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Paruo uerò temporis spatio hæc propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior iam salsiorq; reperiebatur: quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti uiderentur: atq; alij morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet: alij multò grauius extimescerent casum, quòd neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cùm hi tam paruo spatio distarent ab ipsis: neq; illis imminentibus atque insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domicilijs ipsorum non mouerat, quòd ea se fidelem palàm nostris esse

simu

simulabat, & desciuisse à suis uidebatur: ut mihi defendendi essent Alexandrini quòd neque fallaces essent, neque temerarij, multaq; oratio frustra absumeretur. Cùm uerò uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, dubitare nemo potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis uenas habere: quòd si alia esset littoris Aegyptij natura atque omnium reliquorum, tamen quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse quò minus quotidie nauibus aquam peterent uel à sinistra parte à Parætonio, uel à dextra ab insula: quæ diuersæ nauigationes nunquam uno tempore aduersis uentis præcluderentur. Fugæ uerò nullum esse consilium, non solùm ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem qui nihil præterquam de uita cogitarent. Magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexandrinis uelocitatem locorum & ædificiorum notitia. Hos præcipuè in uictoria insolentes, percursuros, & loca excelsiora atq;

ædificia occupaturos: ita fuga nauibus'que nostros prohibituros. Proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, ne'ue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq; conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesimaseptima ex dedititijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulò supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cùm diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar ut per se consilium caperet quid faciendum uideretur, nauim conscendit, seq; omnem classem sequi iußit, nullis nostris militibus impositis, quòd cùm longius paulò discederet, munitiones nudare nolebat. Cum'que ad eum locum acceßisset qui appellatur Cherrhonesus

nesus, aquandiq; causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero cùm longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex his cognouerunt Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neq; uirtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naues quas potuit Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros non existimabat. Erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longè à reliquis collocata: hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese, magnoq; impetu quatuor ad eam constratæ naues & complures apertæ contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu hostium contumeliam acciperet: quanquam siquid grauius accidisset, meritò casurum iudicabat. Prælium commissum

est magna contentione Rhodiorum: qui cùm in omnibus dimicationibus & scientia & uirtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum uideretur. Ita prælium secundissimum est factum: capta est una hostium quadriremis, depressa est altera, alteraq; perturbata: deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis nauibus Alexandriam deducit. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, cùm iam non uirtute propugnatorum, sed scientia claßiariorum & nauigatorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur: ut uix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quòd nostræ claßis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic rei studere atque inseruire instituerunt. Ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibusq; amiserant, non tamen

repa

reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Præterea nautici homines & urbis & regionis maritimæ quotidiano usu à pueris exercitati, ad naturalem ac domesticum usum refugere cupiebant: & quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant in omnibus ostijs Nili custodiæ exigendi portorij causa dispositæ. Naues ueteres erant in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi. Has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinq; confecerunt: ad has minores apertasq; complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, séque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat: (nam decem missis, una in cursu littore Aegyptio defecerat) Ponticas octo: Ly-

cias quinq;: ex Asia XII. *ex his erant quinqueremes & quadriremes decem reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam eò uentum est, ut sibi uterq; eorum consideret, Cæsar Pharum classe circumuehitur, aduersas'que naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanque earum sequatur, & cui subueniat, constituit atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt. In fronte collocant uiginti duas, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum & scapharum producunt cum malleolis ignibusq;, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium, propterea quòd ij qui transissent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur.*

Rhod

Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac uirtute magis cum nostris hominibus quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notißimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est à Rhodijs, qui imperium claßis obtineret. Qui ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem committe: nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hostes quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circunsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiáque se explicant. Ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nulléque remis detergerentur, sed semper uenientibus aduersa occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci: atque omne certamen in uirtute constitit. Neq; uerò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima

applicarunt, seq; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque uerò diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: quamuis esset dißimile aliorum atque Alexandriæ genus ædificiorum, ut minora maioribus conferantur: turres'que editæ & coniunctæ, muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consilium'que eripit, & membra debilitat: ut tum accidit. Nam qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, ijdem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, séq; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti, interfecti'que sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iußit, castellum'que ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant: fortiorem illum, propioremq; oppido Alexandrini tuebantur. Sed cum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. Iamq; eos qui præsidio cum locum tenebant, tormentis è nauibus sagittis'que

depuler

depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemq; tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constiterunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum uidebantur: sed postquam ultra eum locum à latere eorum aperto ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus sineque ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt. Quorum

fuga

fuga incitati Alexandrini plures ex nauibus egrediebantur, nostros'que acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, naues'que à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium quæ in ponte ac prima mole constiterant, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne à tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depressa est: pars resistens & dubitans quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus, postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta cùm irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, &

ad eas

ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine militum depressum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, & paulò post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum absuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijsq; quotidianis, quandocunque sors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus studijs militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem

miser

miserunt, ut dimitteret Regem, transire'que ad suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis facere id quod Rex imperasset. Quo si autore in Cæsaris fidem amicitiam'que uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minus se dederent. Cæsar etsi fallacem gentem, semper'que alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. Quòd si quo facto sentirent ea quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat. Sin (id quod magis illorum naturæ conueniebat) ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, splendidius atque honestius se contra Regem, quàm contra conuenarum ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaque Regem cohortatus ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Romano sibi'que præstaret, cùm ipse tantùm ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dextram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At Regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra

Cæsa

Cæsarem cœpit ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum conspectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore cum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut è carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, Centuriones, militesq́; lætabantur, quòd nimia bonitas eius fallacijs pueri elusa esset: quasi uerò id Cæsar bonitate tantùm adductus, & non prudentissimo consilio fecisset. Cùm duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibusq́; militibus Regis, eius ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quicquam proficere uiderent, rumoresq́; existerent magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaq́; adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) commeatum qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui. Præficit huic Tiberium Neronem: proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque

in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dißimilis, Euphranorem persequebatur. Nam cùm ad Canopum uentum esset, instructaq; utrinque claßis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit, siue quòd in ipso satis præsidij pro uirtute ac felicitate eius putarent esse, siue quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geßit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, magnas copias (quas celeriter, & propensißima ciuitatum uoluntate, & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adducit: idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nanque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pe-

destri Pelusio, uelut claustris munita existimatur) repente magnis circundatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis defeßisq; subijciebat, & perseuerantia constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocauit: inde re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesq; eas regiones per quas iter faciebat, autoritate ea quæ plerunque adest uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilißimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili mirè deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersißimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cùm appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari delerij; Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum

 impe

cias quinq; : ex Asia XII. ex his erant quinqueremes & quadriremes decem reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam cò uentum est, ut sibi uterq; eorum confideret, Cæsar Pharum classe circumuehitur, aduersas' que naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanque earum sequatur, & cui subueniat, constituit atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt. In fronte collocant uiginti duas, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum & scapharum producunt cum malleolis ignibusq́;, siquid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq́; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium, propterea quòd ij qui transissent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur.

Rhod

Rhodijs nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac uirtute magis cum nostris hominibus quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notißimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est à Rhodijs, qui imperium claßis obtineret. Qui ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem committe: nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hostes quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circunsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiáque se explicant. Ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nulláque remis detergerentur, sed semper uenientibus aduersa occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci: atque omne certamen in uirtute constitit. Neq; uerò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima

sima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibus'que & uotis uictoriam suis à Dijs immortalibus exposceret. Minimè autem par erat prælij certamen. Nostris enim pulsis, neque terra neque mari effugium dabatur ullum, omniaq; erant futura in incerto. Illi si superassent nauibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miserum uidebatur, perpaucos de summa rerum & de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut uirtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiore animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam uiderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum'que prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticis'que solertia atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri, uirtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus suis remigibusq;, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus.

Reliq

Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt hostes ex mollibus atque ædificijs imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molem'que ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus: & oppidum, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem, & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasq; imponit: alteramq; insulæ partem distinendæ manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmijs magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant: quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis nauibusq; longis quinque mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primùm locis cognitis, uadis'que prætentatis, pauci nostri in littore constiterunt, illosq; sunt alij subsecuti, constanter'que in eos qui in littore æquo constiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga uerterunt. Hi pulsi, custodia portus relicta, naues ad littora & uicum

applic

applicarunt, seq́; ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque uerò diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: quamuis esset dißimile aliorum atque Alexandriæ genus ædificiorum, ut minora maioribus conferantur: turres'que editæ & coniunctæ, muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consilium'que eripit, & membra debilitat: ut tum accidit. Nam qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, ijdem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificijs consistere ausi non sunt, seq́; per molem in mare præcipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti, interfecti'que sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iußit, castellum'que ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant: fortiorem illum, propioremq́; oppido Alexandrini tuebantur. Sed cum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. Iamq́; eos qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus sagittis'que

depuler

depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortium trium inStar in terram expoſuerat. Non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in nauibus ſtationem obtinebant: quo facto imperat pontem aduerſus hoſtem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atque obſtrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt: eodemq; tempore, quæ conſueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtiterunt. Pugnabatur à noſtris ex ponte, ex mole: ab illis ex area quæ erat aduerſus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſque hortante, remigum magnus numerus & claſsiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum uidebantur: ſed poſtquam ultra eum locum à latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut ſine ſignis certiſque ordinibus ſineque ratione prodierant, ſic temere in naues refugere cœperunt. Quorum

fuga

fuga incitati Alexandrini plures ex nauibus egrediebantur, nostrós que acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, naués que à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium quæ in ponte ac prima mole constiterant, cùm post se clamorem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne à tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depressa est: pars resistens & dubitans quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus, postquam uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta cùm irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, &

ad eas

ad eas, quæ longius constiterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine militum depressum, unà cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, & paulò post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum absuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prælijsq; quotidianis, quandocunque sors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus studijs militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suopte consilio per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem

miser

miserunt, ut dimitteret Regem, transire'que ad suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelißima Ganymedis facere id quod Rex imperasset. Quo si autore in Cæsaris fidem amicitiam'que uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minus se dederent. Cæsar etsi fallacem gentem, semper'que alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. Quòd si quo facto sentirent ea quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat. Sin (id quod magis illorum naturæ conueniebat) ducem ad bellum gerendum Regem habere uellent, splendidius atque honestius se contra Regem, quàm contra conuenarum ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaque Regem cohortatus ut consuleret regno paterno, parceret præclarißimæ patriæ, quæ turpißimis incendijs & ruinis esset deformata, ciues suos primùm ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Romano sibi'que præstaret, cùm ipse tantùm ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dextram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At Regis animus disciplinis fallacißimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra

Cæsarem cœpit ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum conspectu Cæsaris esse iucundius. Compreßis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut è carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, Centuriones, militesq; lætabantur, quòd nimia bonitas eius fallacijs pueri elusa esset: quasi uerò id Cæsar bonitate tantùm adductus, & non prudentißimo consilio fecisset. Cùm duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibusq; militibus Regis, eius ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quicquam proficere uiderent, rumoresq; existerent magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaq; adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) commeatum qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui.. Præficit huic Tiberium Neronem: proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque

in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dißimilis, Euphranorem persequebatur. Nam cùm ad Canopum uentum esset, instructaq; utrinque claßis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit, siue quòd in ipso satis præsidij pro uirtute ac felicitate eius putarent esse, siue quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geßit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, magnas copias (quas celeriter, & propensißima ciuitatum uoluntate, & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adducit: idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nanque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pe-

destri

destri Pelusio, uelut claustris munita existimatur) repente magnis circundatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis defesʃisq; subijciebat, & perseuerantia constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocauit: inde re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesq; eas regiones per quas iter faciebat, autoritatē ea quæ plerunque adest uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilisʃimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili mirè deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersisʃimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cùm appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari delerique Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum

multitudinem collocatam in uallo uideret, lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum quod Rex in proximo uico non longè à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa Cæsar aggressus omnibus copijs, expugnat: non quòd id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaque eo cursu quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstraui: altera, quæ mediocre interuallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electißima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis uulnerandisq; nostris qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur: aduersi, ex uallo castrorum: auersi, ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cùm uideret milites acrius præliari non

posse

posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animaduerteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circumire castra, & summum locum aggredi iussit: hisq; Carsulenum praefecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum praestantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore & praelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo praecipitauerunt in eam partem quae flumini erat adiuncta: horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, caeteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptum'que in nauem, multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, demersò nauigio perisse. Re felicissimè celerrimeq; gesta, Caesar

magna uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque ea parte oppidi uictor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum aduenicns fructum uirtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominanteis deprecari consueuerant, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosq; animos Regum erant soliti, adueniénti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderunt: Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione suorum uenit, qui non tantùm bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto atque Alexandria potitus, Reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maioriq; ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manserat in fide: præsidijsq; eius minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, neque rursus noua dissensio,

prius

prius quàm diuturnitate confirmaretur Regis imperium, per homines seditiosos nasceretur, Legione ueterana sexta secum reducta, cæteras ibi reliquit, quò firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia: neque uetustatis autoritatem, paucis diebus Reges constituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam finitimasq; prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum ne Armeniam minorem regnum suum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poßideri uastariq; à Pharnace pateretur: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse persoluere. Domitius non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris cùm pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari uictori sibiq; infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo Rege occupari, nuntios confestim

ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaq; decederet: ne'ue occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationem cùm maiorem uim habituram existimaret si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimamsextam ipse secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni tricesimaesextae duas à Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq; centum: totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Pletorium Quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Qu.q; Paciscium in Ciliciam ad auxilia accersenda: quae copiae celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni causa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere quod is statueret. P. Domitius cùm animaduerteret eum Cappadocia decessisse non uoluntate adductum, sed necessitate, quòd facilius

Armen

Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam, quodq; omnes tres legiones adducturum Domitium putaret, ex quibus cùm duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseuerare cœpit ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ, nec iustè cum postulare ut in Cæsaris aduentum res integra differretur: Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis quas suprà scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est, pertingens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent: ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani, & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, cùm aduentaret ad Nicopolim (quod oppidum in Armenia minore positũ est.

plana

plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis) castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris cùm locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari inßit, paganosq; & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cùm in agris & pecora & homines animaduerteret obuersari tanquam amicorum aduentu. Sin uerò ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dißiparentur, dispersiq; caderentur. Hæc cùm administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cùm hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accesßit, castraq; oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie, cornua trinis formabantur subsidijs: eadem ratione mediæ col-

loca

locabantur acies, duobus dextra sinistraq; interuallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cùm discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido quà facillimum accessum & æquißimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem omnem à lateribus extra fossam collocabat, qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem cùm Cæsaris magis periculo quàm suo commoueretur, neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit: tricesimamsextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro,

in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dißimilis, Euphranorem persequebatur. Nam cùm ad Canopum uentum esset, instructaq; utrinque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit, siue quòd in ipso satis præsidij pro uirtute ac felicitate eius putarent esse, siue quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geßit, solus cum sua quadriremi uictrice perijt. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, magnas copias (quas celeriter, & propensißima ciuitatum uoluntate, & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pelusium adducit: idq; oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nanque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri

destri Pelusio, uelut claustris munita existimatur) repente magnis circundatum copijs, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis defessisq; subijciebat, & perseuerantia constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumq; ibi suum collocauit: inde re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesq; eas regiones per quas iter faciebat, autoritate ea quæ plerunque adest uictori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili mirè deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad littus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cùm appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari deleriq; Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus uictoriæ societatem. Quorum

impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra, castris uallatis sustinuit. Cùm uerò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus uideret, eruptione undique facta magnum numerum eorum interfecit. Quòd nisi locorum notitia reliqui se texissent, partim'que in naues quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita penè sub idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est usus, in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstrauimus, prius tamen Regis copijs occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copijs Rex loco natura munito, quòd erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat obiectum flumini Nilo: alterum editißimo

loco

loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. Inter castra Regis, & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altißimis ripis, quod in Nilum influebat: aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter septem. Rex cùm hoc itinere Cæsarem uenire comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. Nullum autem processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesq; nostros, quòd tandiu pari prælio cum Alexandrinis certarent. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes, partim demißioribus ripis flumen tranarunt: et legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranque ripam contingerent, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen transierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustrà: nanque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarißimè gesta, cùm subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis castra contendit. Hæc cùm & opere magno uallata, & loci natura munita animaduerteret, confertamq; armatorum

multitudinem collocatam in uallo uideret, lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum quod Rex in proximo uico non longè à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa Cæsar aggressus omnibus copijs, expugnat: non quòd id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaque eo cursu quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstraui: altera, quæ mediocre interuallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis uulnerandisq; nostris qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur: aduersi, ex uallo castrorum: auersi, ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cùm uideret milites acrius præliari non posse

posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animaduerteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quòd & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circumire castra, & summum locum aggredi iussit: hisq; Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem quæ flumini erat adiuncta: horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptum'que in nauem, multitudine eorum qui ad proximas naues adnatabant, demersò nauigio perisse. Re felicissimè celerrimeq; gesta, Cæsar

magna uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque ea parte oppidi uictor introijt, qua præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum aduenicns fructum uirtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominanteis deprecari consueuerant, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosq; animos Regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderunt: Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione suorum uenit, qui non tantùm bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto atque Alexandria potitus, Reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum, maioriq; ex duabus filijs Cleopatræ, quæ manserat in fide: præsidijsq; eius minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, neque rursus noua dissensio,

prius

prius quàm diuturnitate confirmaretur Regis imperium, per homines seditiosos nasceretur. Legione ueterana sexta secum reducta, cæteras ibi reliquit, quò firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia: neque uetustatis autoritatem, paucis diebus Reges constituti. Simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq́; publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidijs eos nostris esse tutos: & hos, si essent ingrati, posse ijsdem præsidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Cæsar Asiam finitimasq́; prouincias administrandas tradiderat, uenit oratum ne Armeniam minorem regnum suum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poßideri uastariq́; à Pharnace pateretur: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere, pecuniamq́; promissam Cæsari non posse persoluere. Domitius non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris cùm pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari uictori sibiq́; infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo Rege occupari, nuntios confestim

ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaq; decederet: ne'ue occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationem cùm maiorem uim habituram existimaret si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimamsextam ipse secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni tricesimaesextae duas à Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq; centum: totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Pletorium Quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Qu.q; Pacisium in Ciliciam ad auxilia accersenda: quae copiae celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt. Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni causa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere quod is statueret. P. Domitius cùm animaduerteret eum Cappadocia decessisse non uoluntate adductum, sed necessitate, quòd facilius

Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam, quodq; omnes tres legiones adducturum Domitium putaret, ex quibus cùm duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseuerare cœpit ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ, nec iustè eum postulare ut in Cæsaris aduentum res integra differretur: Id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est, pertingens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaq; munera Domitio ferrent: ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani, & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, cùm aduentaret ad Nicopolim (quod oppidum in Armenia minore positũ est.

plana

plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis) castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris cùm locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari iußit, paganosq; & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cùm in agris & pecora & homines animaduerteret obuersari tanquam amicorum aduentu. Sin uerò ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dißiparentur, dispersiq; cæderentur. Hæc cùm administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cùm hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accesßit, castraq; oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. In fronte enim simplici directa acie, cornua trinis formabantur subsidijs: eadem ratione mediæ col-

loca

locabantur acies, duobus dextra sinistraq; interuallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitarcq; à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propius'que ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cùm discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido quà facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem omnem à lateribus extra fossam collocabat, qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem cùm Cæsaris magis periculo quàm suo commoueretur, neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit: tricesimamsextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro,

stro. Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in insidijs collocatis. Sic utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur: acriter uarieq; pugnatur. Nam tricesimasexta legio cùm extra fossam in equitatum Regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq; hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio cùm paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circumire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem: in ipso transitu fossæ confixa & oppressa est. Deiotari uerò legiones uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu suo dextro media'que acie conuerterunt se ad tricesimamsextam legionem, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit: magnisq; copijs hostium circundata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres uiri nonnulli

equites

equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dißipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cùm de Cæsare ea quæ optabat speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibiq; & uictor, & crudelißimus Rex, cùm sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum Ponticorumq; diripuit. Supplicia constituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, eaq;, quæ morte essent miseriora: Pontumq; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantùm sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Nanque eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris Quæstor pro Prætore, quanquam erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus uastata & confecta: tamen prudentia ac diligentia sua, quòd magnam curam suscipiebat ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. Nanque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq;

præda

præda milites donauit. Quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parta. Et cùm Octauius ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Iadertinorum (quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium) dispersis Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et cùm in diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Cæsar uictor sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se, reliquis ex fuga collectis, contulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemq; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute & scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res & secundas ductu ausuq; suo gesserat, neque prouinciæ facultatibus subleuabatur,

quæ

quæ partim erat exinanita, partim infidelis: neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat: magnis'que difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cùm durißimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeo'que est à barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortißimi fidelißimi'que incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amißis, Centurionibus triginta octo, Tribunis quatuor, cum reliquis copijs Salonam se recepit: summa'que ibi difficultate rerum omnium preßus, paucis mensibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & Fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius Brundusij cùm esset, cognitis rebus quæ gestæ erant in Illyrico, cùm crebris literis Cornificij ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percußisse, compluribus'que locis nostrorum tironum & militum, oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros, etsi

 graui

graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur, tamen uirtute uicit incommodum naturæ, difficultatesq; hyemis, & subitæ præparationis. Nam cùm ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Calenum, uti sibi classem mitteret, destinauit: quod cùm tardius fieret quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant, nauibus actuarijs (quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quanquam non satis iusta ad præliandum) rostra imposuit. His adiunctis nauibus longis, & numero classis aucto, militibusq; ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, & omnibus legionarijs qui numero ægrorum relicti erant Brundusij, cùm exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum: maritimas'que nonnullas ciuitates quæ defecerant, Octauioq; se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio, prætereuehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemq; iniungebat, quin quàm celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra mariq;, ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugantione coëgit, præsidiumq; nostrum recepit. Octauius cùm Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognosceret, confisus sua classe

classe substitit ad insulam Tauridem, qua regione Vatinius insequens nauigabat: non quòd Octauium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longius progressum insequi decreuerat. Cùm propius Tauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio, hostis repente aduersam ad se uenientem nauem antennis ad medium malum demißis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppreßi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius cùm animaduerteret neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, Fortunæ rem committere maluit. Itaq; primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit: celerrimè fortißimeque contrà illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeò uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturq; ad duces maximè: nam cùm suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angu-

sto mari prælium factum est: quantoq; coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tantò superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant: & dimicatione æquata longè superiores uirtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multa præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur. Propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert: in quam plures cùm confugerent, depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eò receptus, cùm prælium nox dirimeret, tempestate magna uelis uix profugit: sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo uindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suis'que omnibus incolumibus. in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit eo prælio penti-remem unam, triremes duas, dycrotas octo, compluresq; remiges Octauianos. Posteroq; ibi die fuit, dum suas captiuasq; naues reficeret: post diem tertiam contendit in insulam Issam, quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat in ea regione nobilissimum oppidum, & coniunctissimum Octauio: quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt:

compe

comperitq́; ipsum Octauium paucis paruis'que nauigijs uento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui spatio re præclarißimè gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo tota sinu expulsa, uictor se Brundusium incolumi exercitu & classe recepit. His autem temporibus quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæopharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæ'que cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q. Caßius Longinus in Hispania pro Prætore prouinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, siue consuetudine naturæ suæ, siue odio quod in illam prouinciam susceperat Quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat acceßiones: quod uel ex conscientia sua, cùm de se mutuò sentire prouinciam crederet, uel mutuis signis & testimonijs eorum, qui difficulter odia dißimulabant, animaduertere poterat, & compensare offensionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cùm primùm in unum locum exercitum conduxit, sestertia centena militibus est pollicitus: nec multò pòst cùm in Lusitania Medobregam oppidum, montem'que Herminium expugnasset, quò Medobregenses confugerant: ibiq́; Imperator esset appellatus, iterum sestertijs centenis milites donauit. Multa præterea

& magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem, paulatim tamen & occultè militarem disciplinam seueritatemq; minuebant. Caßius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit: contractumq; in ea æs alienum, grauißimis oneribus prouinciæ constituit exoluere: & ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletum, simultatum causæ tenues conijciebantur: neq; ullum genus quæstus aut magni & euidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal Imperatoris uacaret: nemo erat qui modò aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam solicitudo periculorum ad iacturas & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de causis accidit, ut cùm Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor, similia rursus de more eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui cùm in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus tamen oderant eum, cuius nomine peccabant: sibi'que quod rapuerant, acceptum ferebant: quod inter

cider

ciderat, aut erat interpellatum, Caßio aßignabant. Quintam legionem nouam conscribit: augetur odium & ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum tria millia, maximisq; onerantur impensis: nec prouinciæ datur ulla requies. Interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum traijceret, per'que Mauritaniam ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioráque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti uoluptate efferebatur, quòd sibi nouarum prouinciarum, & fertilißimi regni tantá oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesq; centum præpararentur, pecuniæq; describerentur atq; imperarentur, nequa res, cùm redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid, Caßio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet: polliceturq; ijs, cùm in Mauritaniam traiecisset, sestertia se daturum: quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit: eoq; ipso die meridiana hora cum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens

L. Racilij, libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Cassij tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco cùm se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraq; bis ferit pugione: clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traijcit lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Flaccum municipem suum adiuuant, erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. Semper enim Berones, compluresque euocatos cum telis secum habere consueuerat: à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret confectus'ne Cassius esset. L. Laterensis cùm id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibusq; uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, Prætor appellatur. Nemo enim aut in prouincia natus, aut

uernacula legionis miles, ut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cum omni prouincia consenserat in odio Caßij. Nam legiones trigesimam & uigesimamprimam paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino, quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi uiuere Caßium. Quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Caßium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum Imperatori suo. Facit hoc idem uigesimaprima: subsequitur has quinta. Cùm duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent indicaretur, secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Caßius eos qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehendi. Legionem quintam in castra remittit, cohortibus XXX. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quàm Laterensem & Racilium, in eadem fuisse coniuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium,

 coniu

coniuratorumq́; numerum auget, uerè, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilia Squillus nominat plures: quos Caßius interfici iubet, exceptis ijs qui se pecunia redemerunt. Nam palàm sestertijs decem cum Calpurnia paciscitur, & cum Q. Sestio quinquaginta: qui si maximè nocentes sunt multati, tamen periculum uitæ, dolorq́; uulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum, amißis copijs fugisse. Qua re cognita, mistam dolore uoluptatem capiebat. Victoriæ nuntius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq́; eas iubet referri. Quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aequa autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus colonijsq́; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem quam

parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibi'que moratur, propterea quòd edictum tota prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset neque contulissent, se adirent: quæ euocatio uehementer omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus militum legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem trigesimam, quam Qu. Caßius legatus simul ducebat, cùm ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undeuicesimanorum egreditur, manè peruenit. Ibi cum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic cùm legio trigesima, & uigesimaprima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totusq; conuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Caßium legatum Hispalim mittit. Paucisq; ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumq; aut uoluntate aut necessitate adductum (nanque id uariè nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus: duasq; cohortes

legionis

legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Caßius his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit: ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa sibi fidißimos esse, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit: ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaq; natura uideretur, simul ut contra Q. Caßium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æquè potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se prouinciam recuperare uelle palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest: certè hoc præ se Torius ferebat, milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent: eisque frequens regionum conuentus obuiam prodit, neq; tantùm uirorum, sed etiam matrumfamiliâs, ac prætextatorum: deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Caßium consentire cum omnibus: contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus commotus, cùm uideret ad Caßium persequendum

nihil

nihil opus esse Cn Pompeij nomine & memoria tamq; omnibus Caesarianis quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt: Marcellum, qui Caesaris causam se defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, Pratorem'que appellarunt, & conuentum sibi adiunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Caßius eo biduo circiter quatuor millia passuum à Corduba circa flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad Regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum Proconsul. in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouinciaeq; Caesaris causa quàm primùm ueniret: ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, aedificia incendit. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones quae sibi Marcellum ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, prius'que confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contumelia nobilißimae charißimae'que poßeßiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flamma'que consumerentur. Marcellus cùm confligere miserrimum putaret, quòd & uictoris & uicti detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neq; suae potestatis esset, legiones Baetim traducit, aciem'que instruit. Cùm Caßium contrà pro castris

castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Caßius (quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat) aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouißimos in fluminis ripis interficit. Cùm hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij difficultatisq; haberet, cognitum esset, Marcellus castra Batim transfert: crebró que interque legiones in aciem educit, neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multò firmior Marcellus: habebat enim ueteranas multisq; prælijs expertas legiones. Caßius fidei magis quàm uirtuti legionum confidebat. Itaque cùm castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Caßianos posset, Longinus ueritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio è castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeò coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci naturæ (nanque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quàm proximè potest Vllam, castra castris confert:

locor

locorum'que cognita natura, quo maximè rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret (cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neque uagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellisq; idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam Cassium'que munitionibus clausit: quæ prius quàm perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentari'que Marcellum non pateretur: magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungit'que ei legionem quam secum adduxerat, complures'que cohortes auxiliarias Hispanorum: nanque ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones: pugnatur utrinque acriter: crebroq;, ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque uictoriam transferente: nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinque, magnoq; numero equitum

& reli

& reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Caßij Marcelli'que componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert: Caßius contrà suis tenet præsidijs, siue eò quòd plus sibi iuris deberi quàm Marcello existimabat, siue eò quòd ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. Ponit ad Vllam castra Lepidus, neque habet à Marcello quicquam diuisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Caßium inuitat, fidem'que suam in omni re interponit. Cùm diu dubitasset Caßius quid sibi faciendum, quid'ue Lepido esset credendum, neque ullum exitum consilij sui reperiret si permaneret in sententia, postulat uti munitiones disijcerentur, sibi'que liber exitus daretur. Et cùm non tantùm inducias facerent, sed propè iam constituta opera complanarent, custodiæ'que munitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli quod proximum erat Regijs castris, nec opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Caßius: nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, complures'que ibi milites oppresserunt. Quòd nisi celeriter indignatione & auxilio Lepidi prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cùm iter Caßio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore

Marcell

Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius Proconsul ad prouinciam obtinendam uenit. De cuius aduentu ut cognouit Caßius, legiones quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hyberna, tempestate, cùm in Iberum flumen noctis uitandæ causa se contulisset, inde paulò uehementiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cùm neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naue periјt. Cùm in Syriam Cæsar ex Aegypto uenisset, atque ab his qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipub. satis commodè geri, quòd & contentionibus Tribunitijs perniciosæ seditiones

orirentur, & ambitione atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemq́; militarem fierent. quæ dissoluendæ disciplinæ seueritatisq́; essent, eaq́; omnia flagitare aduentum suum uideret, tamen præferendum existimauit, quas in prouincias regionesq́ue uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesq́; acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quòd hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris sibi uidebat impendêre: non enim excessisse tum Ponto Pharnacem audiebat, neque excessurum putabat, cùm secundo prælio uehementer esset inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia bene meritis & uiritim & publicè tribuit. De controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit. Reges, Tyrannos, Dynastas prouinciæ, finitimosq́; omnes qui ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis, prouinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & sibi & populo Rom. amicissimos. Paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Syriæ præficit: ipse eadem classe qua

uenerat

uenerat, proficiscitur in Ciliciam: cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilißimum fortißimumq́; est. Ibi rebus omnibus prouinciæ & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magnisq́; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, uenit Comana uetustißimum & sanctißimum in Cappadocia Bellonæ templum: quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ, maiestate, imperio & potentia secundus à Rege, consensu gentis illius habeatur: id homini nobilißimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorem suorum, mutationemq́; generis, iure minimè dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cùm bene meritus uterq; eorum de Republica esset, ne aut regni hereditas Ariaratem solicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili uelocitate conficere cœpit. Cùm propius Pontum finesq́; Gallogræciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchæ contendebant: sine

dubio autem Rex Armeniæ minoris à Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neque tantùm priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperijsq; in Cn. Pompeij castris affuisset: neque enim se debuisse iudicem esse controuersiarum populi Romani, sed parêre præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cùm plurima sua commemorasset officia, quæ Consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset, quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset quis urbem Italiam'que teneret, ubi Senatus populusq; Romanus, ubi Respublica esset, quis deinde post L. Lentulum, & M. Marcellum Consul esset: tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio & amicitiæ, ac dignitati ætatiq; hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem unam quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatum'que omnem ad bellum gerendum adducere iußit.

Cùm

Cùm in Pontum uenisset, copias'que omnes in unum locum coëgisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ quæ in eo prælio quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur ne eius aduentus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem quæ imperata essent: maximeq; commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cùm Deiotarus qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere: neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui fuissent in se officiosi. Id ipsum quod commemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui proui-

disset ne uinceretur: quàm sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent. Itaque se magnas & graues iniurias ciuium Romanorum qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam uitam, neque exectis uirilitatem restituere posse: quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uerò decederet confestim, familiasq; publicanorum remitteret, cæteraq; restitueret socijs ciuibusq; Romanis quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi remitteret munera ac dona quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cùm festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis quàm res pateretur, quò celerius honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de caussis ad Vrbem Cæsarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positu

positu ipso, ut plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis uelut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum: circumpositi sunt huic oppido magni multiq; intercisi uallibus colles: quorum editissimus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infoelicitatem Triarij, detrimentum'que exercitus nostri superioribus locis atque itineribus penè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multò longius millibus passuum tribus abest à Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorum refectum operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar cùm ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, uideretq; eas ualles quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erant propiora Regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones; quo celeriter collato proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus cum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cùm spatio nõ amplius mille passuum intercisa uallis castra hostium diuideret ab

opere incepto Cæsaris castrorū. Pharnaces cùm id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit: quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, uel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur: uel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaque deterritus non est quò minus prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum qui in armis erant, comperta, cùm more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem quæ aggerem portabat, milites esse credidisset, siue etiam fiducia ueterani exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisse & uicisse legati eius gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio duce sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. Cùm interim Pharnaces eodem gradu quo in præruptam descenderat uallem, ascendere aduersus ar-

duum collem instructis copijs cœpit, Cæsar incredibili eius uel temeritate uel fiducia motus, nec opinans imparatus'que oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant: quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has, acies hostium, & clamore sublato confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate, qui cùm omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri prælio comminus facto, dextro cornu quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriæ natum est. Ab ea parte cùm in procliui detruderentur hostes, multò tardius, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie totæ profligantur copiæ Regis: quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppreßis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis uallem transgreßi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati, subire iniquum locum, munitiones'que

aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat: eoq; subiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cem Cœlio Vintiano in Ponto relinquit. Ita per Gallograeciam Bithyniamq; in Asiam iter facit: omniumq; earum prouinciarum de controuersijs cognoscit, & statuit. Iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates, distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterq; gestam in Aegypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nam cum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo secum paruulum asportauerat in castra, multosq; tenuerat

annos)

annos) Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: prouinciasq; Pop. Romani à barbaris atque inimicis Regibus interposito amicissimo Rege muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissimè celerrimeq; confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO AFRICO COMMENTARIVS.

AESAR *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIIII. *Calendas Ianuarias Lilybæum peruenit, statimq; ostendit sese naues uelle conscendere, cùm non amplius legionem tironum haberet unam, equites uix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis moræ quicquam fore speraret, & ut omnes in dies horasq; parati*

essent,

essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in nauibus remiges militesq; continere, & nullam praetermittere occasionem profectionis, cùm praesertim ab incolis eius prouinciae nuntiarentur aduersariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae quattuor, leuis armaturae magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq; esse complures: tamen non deterrebatur, animo'que & spe confidebat. Interim in dies & naues longae adaugeri, & onerariae complures eôdem concurrere, & legiones tironum conuenire: in his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia. Legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quaeque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quae abest à Lilybaeo: ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicé. Deinde Allieno Praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. Calen. Ianuarias, & reliquas naues statim est consecutus: ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africae uenit. Nanque onera

onerariæ reliquæ præter paucas uento dispersæ atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehitur, deinde Neapolim: complura præterea castella & oppida non longè à mari reliquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui praerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit: ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum: cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum centum quinquaginta. Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit: cohibetq; omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portum frequentes considunt ad se defendendum, quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar circum oppidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius imprudentiæq; aßignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus, Præfectisq; quid peterent, præceperat: neque ut mos ipsius consuetudoq; superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent uniuersi: quod minimè Cæsarem fefellerat: nanque nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hosti

hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque data facultate literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atque captiuus cùm peruenisset, literasq; ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset: prius quàm acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tum Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literasq; nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum, neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppugnandum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium la-

boraret. Itaque castra cùm mouere uellet, subitò ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus à Iuba ad stipendium accipiendum: castraq; unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cùm animaduersa esset, subitò legionarij consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, refugarentq; in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cùm sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes uenire polliceri frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam. Calend. Ianuar. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptim liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt

obuiam

obuiam: libenter se omnia facturos quæ uellet, pollicentur. Itaque Centurionibus ad portas oppidi & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eôdem naues onerariæ & longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum, Vticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq́; in nauibus omnem contineri, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquamq́; in naues iubet comportari. Remiges interim qui aquatum è nauibus exierant, subitò equites Mauri nec opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subitò exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia commeatus, frumentumq́;, simul atque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisq́; partim nauibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, iubet

prof

proficisci. Item C. Sallustium Crispum Prætorem ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat unicuique, præcipiebatq́; ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum Scipio in prouincia Africa alebat. Tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Nonas Ianuarias castra mouet, Leptiq́; sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis copijs conuertit: ibi'que sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum: oppidanisq́; imperat, ut plaustra iumentaq́; omnia sequantur. Itaque magno numero frumenti inuento, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidioq́; firmata ad claßis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saserna fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quàm plurima. Ipse cum cohortibus

septem quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. Ibiq; classem sub uesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristitia solicitabantur: parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatum'que innumerabilem se expositos uidebant: neq; quicquam solatij in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius Imperatoris uultu, uigore, mirabili'que hilaritate. Animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar una nocte in nauibus consumpta, iam cœlo albescente, cùm proficisci conaretur, subitò nauium pars de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum equitum'que copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit: atq; ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis X X X. frumentatum est

profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe nauibus onerarijs quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cùm iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria, per speculatores & antecessores equites nuntiantur ei, copias hostium haud longè à sese uisas: & hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum (cuius copiam habuit in præsentia non magnam) & sagittarios (quorum paruus è castris secum exierat numerus) accersi, atq; ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq; cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit X X X. *cohortium cum equitibus* C C C C. *& sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac*

sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit, equites dextro sinistroq; cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicaturum. Cùm utrinq; expectatio fieret, neque Cæsar se moueret, & cùm suorum paucitate contra magnam uim hostium artificio magis quàm uiribus decernendum uideret, subitò aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, colles'que complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simul que ad circumeundum comparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ cùm concurrere conarentur, subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula conijciunt. Hic cùm Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant, pedites interim resistebant, dum equites rursus concursu renouato peditibus suis succurrerent. Cæsar nouo genere pugnæ oblato, cùm animaduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur:

tur: equites autem hostium pilum cursu facilè uitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsaris'que copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, qui sim, intelliges. Simul caßidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset: atq; ita pilum uiribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. Circunspicere enim Cæsarem, neq; amplius facere, nisi hostium

iacula uitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroq; cornu mediam diuidit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neq; longius progressus, ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisq;, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius & Cn. Piso cum equitibus Numidis M C. electis, peditatuq; eiusdem generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusq; renouatis animis, legionarios conuersis equitibus recipientes, nouißimos adoriri, & impedire cœperunt quò minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cùm ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Cæsarisq; equites & iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribusq; defatigati, ad insequendum hostem, perseuerandumq; cursum tardiorem haberent, dieiq; pars exigua iam reliqua esset: cohortibus equitibusq; cir-

cundatis imperat ut uno ictu contenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaq; signo dato, cùm iam hostes languidè negligenterq; tela mitterent, subitò immittit cohortes turmasq; suorum: atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Item que aduersarij malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersarijs perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesq;: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu uenisse, ut nouo atque inusitato genere prælij tirones legionarijq; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur, atque à suis superarentur. Quippe qui in nullo illorum sibi confideret: Primùm, quòd audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire: deinde quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles sibi iam effecisset: maxima autem auxilia haberet

Numidarum, equitumq; leuis armaturæ: Præterea ex fuga prælioq; Pompeiano Labienus quos secum à Brundusio transportauerat equites Germanos Gallosq;, ibiq; postea ex hybridis libertinis seruis'que conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti centum uiginti, equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generisq; amplius duodecim millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisq; DCCC. *Numidarum sine frenis* VIII. *millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus* MC. *peditum ac leuis armaturæ quater tantis, sagittorijs ac funditoribus, hippotoxotis'que compluribus: his copijs pridie Nonas Januar. post diem tertium quàm Africam attigit, in campis planißimis purißimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receßit. Cæsar interim castra munire diligentius præsidia firmare maioribus copijs, uallum'que ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quò tutius ultro citroq; commeare: auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodiorumq; & epibatarum armare, & in castra euocare*

uti si

uti si posset, eadem ratione qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyræis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petreio coniungere: quorum copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur: officinas ferrarias instruere, sagittaq; & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nuntiosq; mittere, ut sibi crates materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnem'que regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare: agros desertos ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè ap-

Numidarum, equitumq; leuis armaturæ: Præterea ex fuga prælioq; Pompeiano Labienus quos secum à Brundusio transportauerat equites Germanos Gallosq;, ibiq; postea ex hybridis libertinis seruis'que conscripserat, armauerat, equoq; frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti centum uiginti, equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generisq; amplius duodecim millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisq; DCCC. *Numidarum sine frænis* VIII. *millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus* MC. *peditum ac leuis armaturæ quater tantis, sagittorijs ac funditoribus, hippotoxotis'que compluribus: his copijs pridie Nonas Ianuar. post diem tertium quàm Africam attigit, in campis planißimis purißimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauiter ictus ex acie receßit. Cæsar interim castra munire diligentius præsidia firmare maioribus copijs, uallum'que ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quò tutius ultro citroq; commeare: auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodicrumq; & epibatarum armare, & in castra euocare*

uti si

uti si posset, eadem ratione qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyræis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petreio coniungere: quorum copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur: officinas ferrarias instruere, sagittaq; & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nuntiosq; mittere, ut sibi crates materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnem'que regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare: agros desertos ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè ap-

pellando, aliquantum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè uagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant atque expugnauerant. Hac re nuntiata, Cæsar classes circum insulas portusq; disposuit, quò tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assiduéq; obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater, istius ætatis cùm esset, & animaduertisset Rempublicam ab audacibus sceleratisq; ciuibus oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multatos, patria ciuitateq; carere: gloria & animi magnitudine elatus, priuatus atque adolescentulus paterni exercitus reliquijs collectis, penè oppressam funditus & deletam Italiam urbemq; Romanam in libertatem uindicauit: idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit: quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaq;, conciliauit, adolescentulusq; atque eques Romanus triumphauit.

phauit. Atq; ille non ita amplis rebus patris gestis, neq; tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq; claritate preditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contrà & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentia'que preditus, non'ne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, & auxilium tibi, Reiq; publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His uerbis hominis grauißimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusq; modi generisq; XXX. inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam: regnumq; Bogudis est ingressus. Expeditoq; exercitu numero seruorum liberorumq; duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit, in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio aduenjente, oppidani usque eò paßi propius cum accederet donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subitò eruptione facta prostratos perterritosq; Pompeianos in mare paßim naues'que compulerunt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea littus attigit, classemq; ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum his copijs quas paulò antè demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus: primùm Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus,

noctu

noctu itinere facto, cum Petreij & Labieni se copijs coniungit: atque unis castris factis, III. millia passuum longè considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones uagari: atq; eos qui pabulandi aut aquandi gratia extra uallum progreßi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. Quare Cæsariani graui annona sunt conflictati, ideo quòd nondum neque à Sicilia neque à Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant, neq; amplius millia passuum sex terræ Africæ quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua neceßitate coacti ueterani milites equitesq;, qui multa terra mariq; bella confecissent, & periculis inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota, iumentis esurientibus data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarum'que paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi, augendarum'que eius opum: itaque comparatis equitum magnis peditum'que copijs, subsidio suis egressus, è regno ire contendit. P. Sitius interim, & Rex Bogud coniunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtam'que oppidum eius regni opulentißimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præ

& praeterea duo oppida Getulorum: quibus cùm conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq́; sibi uacuum traderent, conditionemq́; repudiassent, postea ab eis capti interfectiq́; sunt omnes. Inde progreßi, agros oppidaq́; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba cùm iam non longè à Scipione atq; eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoq́; regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia etiam à Scipione abduxit, sibi suis'que rebus timens: elephantis'que triginta relictis, suis finibus oppidis'que suppetias profectus est. Caesar interim cùm de suo aduentu dubitatio in prouincia esset, nec quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum prouinciam omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines è suis oppidis profugere, & in castra Caesaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate crudelitateq́; commemorare coeperunt. Quorum lacrymis querelis'que Caesar commotus, cùm antea constitisset in statiuis castris, aestate inita cunctis copijs auxilijs'que coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit: literis'que celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Posthumum conscriptis, & per Catascopum mißis,

missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis uentorumq; , exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam prouinciam perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socÿs foret subuentum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem quò se reciperent, ab illorum scelere insidÿsq; reliquum futurum: ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quàm misisset literas nuntium'que in Siciliam, classem exercitumq; morari diceret: noctes dies'que oculos mentemq; ad mare dispositos directosq; haberet. Nec mirum. Animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq; , oppida castellaq; dirui, deseriq; , principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres & castella facere, moles'que iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cùm

ab

ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersus hostem: quod ægrè tardéque fiebat. Audere enim elephanti multorum annorum doctrina usuq; uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo præerat, cùm animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atq; castrorum suorum uagari: occasionem nactus, nauim quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cùm plures adortus, pulsus fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauem in qua erant duo Titi Hispani adolescentes Tribuni legionis quintæ, quorum patrem Cæsar in senatum legerat: & cum his T. Salienus Centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemq; & pecuniam & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curauerat, & ob has causas sibi timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq; Vergilio traderent. Itaque deducti à Vergilio

ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui cùm ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Centurionibus, uti se priorem quàm fratrem interficerent: idq; ab eis facilè impetrasse: atq; ita esse interfectos. Turmæ interim equitum qui pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mutuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Galli'que Labieniani cum Cæsaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod à defensoribus propere egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facilè & sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius facere equitatus eius non intermittebat, & cùm fortè ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris passibus C C C. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cùm sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet,

despe

despecta patientia Cæsaris, exercitus'que eius, uniuersis copijs productis, elephantisq; turritis XXX. ante aciem instructis, quàm latißimè potuit porrecta equitum peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites qui extra munitiones processerant, quiq; pabulandi aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq; ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteq; sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere. Equitibus autem qui in statione fuerant, præcipit ut usque eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius accederetur, quàm honestißimè se intra munitiones reciperent. Alij quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusq; præsto esset. Ad hæc non ipse per se coràm, cùm de uallo prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in Prætorio sedens, per speculatores & nuntios imperabat quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis essent copijs aduersarij fre-ti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq;, & concessam uitam, & ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq; animi, uictoriæ fidu-

Q cia,

cia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen autoritasq; magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae munitiones castrorum, & ualli fossarumq; altitudo, & extra uallum styli caeci mirabilem in modum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarum, caeterorum'que telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem & tirocinium praeparauerat: non hostium ui & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quanquam erant paucae, tironumq;, non educebat in aciem; quòd uictoriae suorum diffideret, sed referre arbitrabatur cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemq; eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut antè dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra: & concione aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus Caesa-

ris

ius uerba facit: & cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getuliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim quòd ipsi maioresq; eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines illustriores Getulos literis ad suos ciues datis, cohortatus ut manu facta se suosq; defenderent, & ne suis inimicis aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undique ad Cæsarem ueniunt, seq; paratos quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quò tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidioq; dato, C. Meßium Aedilitia potestate functum, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cùm duabus legionibus & equitibus DCC. præerat, celeriter ibi parte præsidij relicta, cum octo cohortibus Acillam

ire contendit. Meßius celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cùm ad urbem cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus se Adrumetum recipit. Deinde paucis pòst diebus equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit: cuius aduentu C. Decius Quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim Prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim Proconsul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam & decimamquartam, & equites Gallos D C C C. funditorum, sagittariorumq; mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem. Quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac uoluptate

luptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsq; , tandem suis exhilaratis animo, atque leuata solicitudine deponit legiones: equitesq; ex nauibus egressos iubet ex languore nauseaq; reficere, dimissos, in castella munitionesq; disponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum eo essent comites, mirari, & requirere. C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere praelio, subitò commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemijs pollicitationibusq; propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt: qui simul atque ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo uera proloqui. Potestate facta, Saepenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani qui sunt in legione quarta & sexta, ad te uoluimus, in tuaq; praesidia confugere: sed custodijs equitum Numidarum, quò id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè uenimus, ut perspiceremus num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasq; ualli factae essent: simulq; consilia uestra contra easdem bestias, comparationemq; pugnae cognosceremus,

mus, atque ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Nanque postero die ex legionibus ijs quas Getuli nominauerant, milites legionarij complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum Afrorum, seruorum denique, & cuiusq; modi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipioni in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia mille C C C. *comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusq;, ad Cæsarem uenêre: quantaq; copia frumenti apud se sit, docent: simulq; orant ut sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tempore se missurum dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus. Cæsar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias*

suas

suis ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse VI. *Calendas Februarias circiter uigilia prima imperat, speculatores apparitoresq́; omnes ut sibi præsto essent. Itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus, uigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit: inde paruulam decliuitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum* X V. *quem iugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres speculæq́; singulæ perueteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de quo docui, ascendit, in unumquenque collem turres castellaq́; facere cœpit, atque ea minus semihora effecit. Et postquam non ita longè ab ultimo colle turriq́; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium stationemq́; Numidarum, Cæsar paulisper commoratus, perspectaq́; natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumq́; medio iugo ab eo loco, ad*

quem peruenerat, usque ad eum unde egressus erat: iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienus'que animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremq; copiam in secunda acie minus passus CCCC. *à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. Iam cùm non amplius paßibus mille quingentis inter hostium aciem suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexisset'que ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere, necesse'que haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè accurrerent, præsidium'que inde deturbarent, locumq; caperent: eodem'que iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui mißi celeriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoq; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copijs longius iam abscesßisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo*

campo ubi ea res gerebatur, uilla permagna quatuor turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius uidit turmas Iulianas, quàm suos cædi à tergo sensit. Ex qua re subitò in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit, Galli Germaniq; qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumuenti, fortiterq; resistentes, conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis quæ pro castris erant instructæ, animaduerterunt: metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione, eiusq; copijs campo collibusq; exturbatis, atque in castra compulsis, cùm receptui Cæsar cani iußisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumq;, qui partim eius autoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusq; adducti ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis prælio capti conseruatiq;, parem gratiam in fide partienda præstare uoluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineq;, cæsa toto campo ac prostrata diuersa iacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes eduxit, atq; omnes suas copias in campo instruxit. Scipio

pio suis malè acceptis, occisis, uulneratisq́; intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit: iamq́; minus mille passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cùm Scipio ueritus ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq́; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie instructa, ex instituto suo prima equestri turmatim directa, elephantisq́; turritis interpositis, armatisq́; suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo uenire, in eo loco, quem paulò antè commemoraui, ante oppidum constitit, suamq́; aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumq́; cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cùm iam prope solis occasum Cæsar expectauisset, neque ex eo loco quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoq́; se magis defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere audere: non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostes'que mediam aciem suam oppido texisse: sibiq́; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore

oppug

oppugnare, & in acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare, præsertim cùm milites à manè diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam & octo cohortes stipendiarias Numidis Getulisq; obsidebat, ubi C. Mesius cohortibus præerat, diu multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis cùm proficeret nihil, subitò nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam quam obsidebat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cùm errauisset, delataq; esset uento ad Thapsum, à Vergilio scaphis naniculisq; actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tirones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contume-

lia

lia deducendos curauit ad Scipionem: qui postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt: Non uestra, inquit, sponte uos certò scio, sed illius scelerati uestri Imperatoris impulsu & imperio coactos, ciues & optimum quenque nefariè consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si (id quod facere debetis) Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est nobis uitam & pecuniam donare: quapropter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. *Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago (non enim Imperatorem te appello) quòd mihi uitam incolumitatemq́;, belli iure capto, pollicceris. Et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego'ne contra Cæsarem Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq́; exercitum, pro cuius dignitate uictoriaq́; amplius* XXXVI. *annis depugnaui, aduersus, armatusq́; consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas: Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, &*

constit

constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc ex uirtute nostra intelliges quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit Centurionibus quid fieri uellet, atque ante pedes Centurionem interfecit: reliquosq́; ueteranos à tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, & cæde ciuium saginatos. Sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohiberi adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ causa esse iusserat, ut suis onerarijs longisq́; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, grauissimumq́; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu: nanque Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subitò est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non more superiorum Imperatorum in hybernis exercitum continebat, sed in tertio quartoq́; die proceden

cedendo, propiusq́; hostem accedendo, castra communiebat: opereq́; faciendo milites se circunspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut praeter ipsum militem & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem quae militi usui esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africa autem non modò sibi quidquam non acquisierant aut parauerant, sed etiam propter annonae caritatem antè parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquàm pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus coriisq́; contextis protegebantur. Itaque subitò nimbo grandine'que consecuta, grauati pondere, tenebris aquaq́; omnes subruti, disiectiq́; nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusq́; ad uictum pertinentibus omnibus corruptis, per castra paßim uagabantur, scutisq́; capita contegebant. Eadem nocte V. *legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri praelio Scipionis certior factus, euocatusq́; ab eodem literis, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid autoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris, cum tribus legionibus, equitibusq́; fraenatis* DCCC. *Numidis sine fraenis, peditibusq́; eius armaturae grandi numero, elephantisq́;* XXX. *egres-*

sus

sus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs quas commemoraui, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum exercitus eius magna suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam verò castra castris contulit, despectis eius copijs, omnem timorem deponit. Ita quam antea absens habuerat autoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facilè fuit intellectum, Scipioni additum animum fiduciamq; Regis aduentu. Nam postero die vniuersas suas Regisq; copias cum elephantis LX. productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit: ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus diducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labie-

nus

nus consilium ceperat : & quò propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erat transeunda Cæsari, antequam ad eum collem quem capere uolebat, perueniretur: ultráque eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus condensum. Hîc cùm Labienus animaduertisset, Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius oportere conuallem oliuetumq; transgredi : eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus leuiq; armatura consedit : & præterea post montem collemq; equites in occulto collocauerat, ut cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle equitatus se ostenderet : ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neque retro regrediendi, neque ultrà procedendi ablata facultate, circumuentus conciderctur. Cæsar equitatu antè præmisso, inscius insidiarum cùm ad eum locum uenisset, abusi siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti ne in fossâ ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis : quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga sibi peperit salutem.

tem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle quo erat potitus, castra muniuit. Deinde à suis maximis castris per medium campum è regione oppidi Vzita, quod inter sua castra & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturq́; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumq́; eius oppidi conuenirent: hoc hac ratione opus instruebat, ut cùm propius oppidum copias admouisset, oppugnaréque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quò facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere uellent (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cùm propius hostem accessisset, haberet'ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteiq́; ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum hæc opera quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat: equites barbari, leuisq́; armaturæ, prælijs minutis comminus dimicabant. Cæsar ab eo opere cùm iam sub uesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu leuiq́; armatura, Iuba, Scipio,

Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani ex ui uniuersæ subitæq; hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter aduersarijs cecidit. nanque Cæsar ex medio itinere copijs reductis, equitibus suis auxilium tulit: equites autem aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cupidè insequentes dispersós'que impetum fecerunt, atq; eos conuulneratos usque in castra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerunt. Quòd ni in noctem prælium esset coniectum, puluis'que uento flatus omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent, equitatus'que cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. Item'que equites Curiani diffisi Scipioni, eiusq; copijs, complures se eòdem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisq; ducibus administrantur, legiones duæ nona & decima ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cùm iam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu

multùm

multumq́; iactati, tandem multis pòst diebus siti inopia'que confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modò causulam nactus Cæsar, quòd C. Auienus Tribunus militum decimæ legionis nauem commeatu familiaq́; sua atq; iumentis occupauisset, neque militem unum à Sicilia sustulisset, postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusq́;: Maximè uellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæ'que libertatis aliquando finem fecissent, meæq́; lenitatis, modestiæ, patientiæq́; rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt, quo cæteri dißimiliter se gerant, egometipse documentum more militari constituam. Quapropter C. Auiane, quòd in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasq́; per municipia fecisti, quodq́; mihi Reiq́; publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq́; in naues imposuisti, tua'que opera militibusq́; tempore necessario Respublica caret: ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo, hodieq́; ex Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. Itemq́; te A. Fonteii, quòd Tribunus militum seditiosus, malusq́; ciuis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Al-

liene, M. Tiro, C. Clusiane, cùm ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandis'que militibus aduersariorum nostrorum Imperatoris, quàm pudoris modestiæq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror qui in meo exercitu ordines ducatis: missos'que facio, & quantum potestis abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in nauim imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatis'que à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum autoritate facilè adducti, Cæsaris'que nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriterq; cuncti arma capiunt, contraq; regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, necessitate'que coactus, de suis copijs quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachijs perfectis, promotis'que eò usque, quò telum ex oppido adijci non posset, castra munit: ballistis, scorpionibusq; crebris ante frontem castrorum, contra'que oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eo'que quinque legiones ex superioribus

ribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notißimi'que conspectum amicorum propinquorum'que efflagitabant, atque inter se colloquebantur: quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitum'que præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eius'que beneficio agris finibus'que donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis calonibus'que suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximo Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, qui'que cum eo erant, cognouerunt, cùm commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere eum cum aduersarijs colloqui. Cùm autem eius sermonem nuntius ad illum referret, diceret'que, ut reliqua quæ uellet ipse perageret: uiator præterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Saserna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui Romano miror, & ei qui à populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtempe-

rasse nuntio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruum'que Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq; præstantem. Nam cùm Scipio sagulo purpureo ante Regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. Itaq; factum esse ilico ut Scipio ad album sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo inertissimo'que obtemperaret. Postero die uniuersas hominum copias de castris omnibus educunt, & supercilium quoddam excelsum nacti, non longè à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterq; ijs instructis, ante suas munitiones quæ erant in campo, constitit, sine dubio existimans ultro aduersarios, cùm tam magnis copijs auxilijs'que regis essent præditi, promptiusq; prosiluissent, ante concursuros, propiusq; se accessuros: & equo circumuectus, legionesq; cohortatus, signo dato accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius sine ratione non procedebat, quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum: uerebatur'que ne si præ-

tergre

tergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusq; fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte suas & Iubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionarijs militibus uideretur: in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroq; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephantos armaturas leues Numidasq; substituerat auxiliarios. Equitatum frænatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Præterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ acici opposuerat, ferè interiecto non minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab aduersariorum suisq; copijs promouebat. Id hoc consilio, ut cùm acies duæ inter se concurrissent, initio certaminis paulò longius eius equitatus circuminuectus, ex improuiso clauderet

multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata (ut à sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam:) Habuit in sinistro cornu legionem nonam & octauam: in dextro cornu trigesimam & uigesimamoctauam: quartamdecimam, decimamtertiam, trigesimamtertiam & uigesimamsextam, in media acie. Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, ut sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, ut suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur: sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset: eodemq; suum omnem contulerat equitatum: & quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuem'que armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios uariè passimq; locis certis, maximé'que in cornibus collocauerat. Sic utrorunque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à manè usque ad horam decimam

diei

dici perstiterunt. Itaque Cæsar dum exercitum suum intra munitiones suas reducere cœpisset, subitò uniuersus equitatus ulterior Numidarum Getulorumq; sine frænis ad dextram partem se mouere, propius'que Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frænati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq; distinere: cum subitò pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra Getulos iniussu ac temere longius progreßi, paludemq; transgreßi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerant: leui'que armatura deserti, ac pulsi, conuulnerati'que, uno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanque postero die Cæsar cùm partem equitatus sui Leptim frumenti gratia misisset, in itinere prædatores equites Numidas Getulos'que ex improuiso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallum'que & fossam per medium campum ducere, aduersariorum'que excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces

utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem quam antea Uticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibi'que Getulis remigibus epibatis'que complet: insidiandi'que gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinque nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe uigintiseptem nauium ad Thapsum uersus in stationem præsidij gratia commeatusq; sui mittit. Item'que Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius quò erat missus, celeriter peruenit: Aquila tempestate iactatus, promontorium superare non potuit: atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Leptim egreßis remigibus, paßim'que in littore uagantibus, partim in oppidum uictus sui mercandi gratia progreßis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim cum uniuersa classe uectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & penteremes duas uacuas à defensoribus nullo repu-

pugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris cum opera circumiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum V I. *equo admisso, omißis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim: ibi'que moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit: in cursu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaq; motus cum uniuersa classe conuersis nauibus Adrumetum uersus fugere contendit: quem Cæsar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus* C X X X. *in ea naue captis triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumq; cepit. Reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atq; Adrumetum in Cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibi'que nauibus onerarijs quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusq; reliquis alijs aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paulisper commoratus, si fortè uellent classe dimicare rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius*

garius

garius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat: inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varum uenerat: quem ob periurij perfidiam Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quòd eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quòd ipse suam causam Cæsari probauerat, se in Nasidij classe captum, cùm ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus condendi frumenti gratia clàm habeant, atque id propter bella maximè, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar per indicem certior factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum decem, atq; inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum septem per iugum & collem per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit: atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eàdem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto

sæpe

ſæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, ſubitò manè imperat porta decumana legiones ſe octo ueteranas cum parte equitatus ſequi: atque equitibus præmiſſis, nec opinantes inſidiatores ſubitò in conuallibus latentes leui armatura concîdit circiter D. *reliquos in fugam turpiſſimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit: cuius uim multitudinemq́; cùm equites pauci Cæſariani iam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copijs oſtendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos qui loco amiſſo fugaſſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. Cæſar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in caſtra conducit, atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, & Acillæ relicto, Ciſpio Aquilæq́; claſſe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſideret, ipſe caſtris incenſis quarta noctis uigilia acie inſtructa impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, & peruenit ad oppidum Agar, quod à Getulis ſæpe antea oppugnatum, ſummaq́; ui per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato*

exerc

exercitu, redit in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit: atque ab eius castris millia passuum VI. longè trinis castris dispartitis copijs consedit. Oppidum erat Zeta, quod aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum: à Cæsare autem diuersum ac remotum, quòd erat ab eo longè millia passuum octodecim. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miserat. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copijs, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cùm eò contendere conaretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere suppetias: quæ res eius impetum retardauit. Itaque capto C. Biotio Rhegino equite Romano Scipionis familiarißimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conuentu Vticensi, & camelis uigintiduobus Regis adductis, præsidio ibi cũ Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cùm iam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusq; cum omni equitatu leuique armatura ex insidijs adorti agmini eius

extre

extremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre: quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus & leuis armaturæ hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cùm iam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritos'que finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt. Numidæ, leuisq; armaturæ, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà pariterq; cum equitibus accurrere & refugere consueuerant. Cùm hoc sæpius facerent, & proficiscentes Iulianos insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eos'que iaculis conuulnerare satis esse crederent: Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cùm iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus horis quatuor esset progressus: equitatu suo propter equorum interitum extre-

mo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat: ita uim hostium placidè leniterq́; procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraq́; per colles percurrere, coronæq́; in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non amplius tres aut quatuor milites ueterani si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duûm millium numero ad unum terga uertebant, ac rursus ad aciem paßim conuersis equis se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios coniiciebant. Ita Cæsar modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes saucijs decem factis reduxit. Labienus circiter CCC. *amißis, multis uulneratis, ac defeßis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera, copias suas non ut Imperator exercitum ueteranum, uictoremq́; maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi in aduersarios, & in*

in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq; impetum; ac propè quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum atque solicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebant: & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. Grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci cursu facilè periculum uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commouebatur, quia quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite, hostium equitatui, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quòd nondum legiones hostium cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuiq; armatura, quæ erat mirifica si legiones quoque accessissent. Accedebat eò etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo multitudoq; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Nanque elephantos in Italiam transportari iusserat, quò & miles noster speciem & uirtutem bestiæ cognosceret; & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset, ornatusq;

ac loricatus elephantus cùm esset, quæ pars corporis eius nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela coniicerentur. Præterea ut iumenta bestiarum odorem, stridorem & speciem, consuetudine captarum, non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earum'que tarditatem cognoscebant: equitesq; in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem equos ipsarum bestiarum adduxerant. Ob has causas, quas suprà commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorq; & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateq; excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificiaq; cognoscere: & quid sequi, quid uitare conueniret. Itaque quò hæc celerius conciperent, dabat operam ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hostium copias à se suoq; uestigio non discessuras existimabat: atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus

gressus, à quo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt: petunt & obsecrant ut sibi præsidium mittat: se res complures quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus deorum uoluntate studioq; erga Cæsarem, transfuga suos ciues facit certiores, Iubam Regem celeriter cum copijs suis, antequam Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurrisse, atque aduenientem multitudine circundata eo potitum, omnibusq; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumq; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu, ad XII. *Calendarum Aprilis postero die productis uniuersis copijs progressus à suis castris millia passuum* V. *à Scipionis circiter duûm millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuq; aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad populum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentum'que comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu leuiq; armatura agmen eius extremum carpere cepit: atque ita lixarum mercato-*

 rumq;

rumq; qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo propius audaciusq; accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellit: nanque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat: itaque eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum conspectu perterritus, turpissimè fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus uulneratis, milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs interfecto præsidio Scipionis, cùm suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumuento interfecto'que; oppido potitur: atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Thebennam peruenit: in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteq; sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquam facit castra, atque inde quarta die

egressus

egressus, redit rursus ad ea castra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thebennenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio legatos ad Cæsarem mittunt: rem à se gestam docent: petunt orantq́;, ut suis fortunis Pop. Rom. quòd bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar eorum consilio probato, Martium Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittarijs tormentisq́; compluribus, præsidio Thebennam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites qui aut morbo impediti, aut commeatu dato cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC. *funditores sagittarij'que mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copijs & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus,* VIII. *millibus passuum à suis castris, à Scipionis uerò quatuor millibus passuum longè constitit. In campo erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter* CCCC. *habere consueuerat. Eo equitatu dextra sinistraq́; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus à suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in*

uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impreßionem: leuemq; armaturam, sagittarios, funditoresq; eodem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circunfundere, & nihilo minus fortißime acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq; ac defatigatis integros, recentioribusq; uiribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC. *uim hostium ad quatuor millia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur: minutatimq; cedebant, Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati uniuersi in hostes impreßione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulneratis: insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam* X. *commoratus, sicut erat in-*

struct

structus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresq; duces, ac fortissimus quisque interfecti uulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat ut in æquum locum descenderent, legionumq; periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animaduerteret: aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie Nonarum April. tertia uigilia egressus ab Agar X V I. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq; eo die circummunire cœpit, locaq; idonea opportunaq; complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, aut loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Cæsaris consilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam nõ amplius mille & quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Nanque pridie

in eo loco castello munito, ibiq; magno præsidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecta, cælo albescente non longè à castris, præsidioq; quod suprà commemorauimus, mille quingentis passibus ad mare uersus consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate Proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quàm maximè ad litus appelli, signumq; suum obseruare: quo signo dato, subitò clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquam Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris elephantisq; dextro sinistroq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra non ignauiter munire: ipse acie triplici collocata, legione decima secundaq; dextro cornu, octaua & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis; sagittarijs, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, leuiq;

uiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutesq; ueteranorum prœliaq; superiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria paria cuperent poßidere. Itaque circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro citroq; pauidos concursare, & modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subitò legati euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi propriam à Dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subitò dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri: cùm Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu Imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes

ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittarij'que concita tela in elephantos frequentes inijciunt: quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidumq; perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes stipatosq; proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant præsidio, deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestijs circumitis, legiones uallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra unde pridie erant egreßi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis. Nam cùm in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq; sub pede subditum, genu innixus, pondere suo, proboscide erecta uibrantiq; stridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atque in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cùm constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuq;

conuer

conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue ut oppido deserto fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umblici fine ingreßi, terram petebant. Qui à seruis puerisq; qui in castris erant, lapidibus pilisq; prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, paßimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumq; se non dare colligendi: qui postquam ad ea castra quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuiusq; autoritate imperioq; rem gererent. Qui postquam animaduerterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenerunt, eaq; ipsi ab Iulianis teneri uident, desperata salute in quodam colle consistunt, atque armis dimißis salutationem more militari faciunt: quibus miseris ea res paruo præsidio fuit: nanque milites ueterani ira & dolore incensi, non modò ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos autores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius

Rufus

Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus consultò à milite, interijt. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani Senatoresq; perterriti, ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites cùm fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante uti eis parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus, fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosq; sexaginta quatuor ornatos armatosq; cum turribus ornamentisq; capit, captos ante oppidum instructos constituit. Id hoc consilio, si posset Vergilius quiq; cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionem, suamq; lenitatem & clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat

laudat, totumq; exercitum ueteranum donauit præmijs: ac fortißimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, T. Rebilo Proconsule cum tribus legionibus ad Thapsum, & Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam antè præmisso, cum equitatu ipse eôdem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cùm Uticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Ubi cùm ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de uictoria Cæsaris præcurrisset, ui oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorum congestis, ignem subijciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis ætatisq; uiuos constrictosq; in flammam coniiciunt, atque ita acerbißimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Uticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Uticensibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq; paruula duntaxat, munierat, ibiq; custodijs circundatis habitare coëgerat. Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos Cæsaris partibus fauisse sciebant, ut eis interfectis,

fectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Caesaris uictoria, lapidibus fustibusq; equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt: quibus cùm Cato persuadere nulla ratione quiret ut secum oppidum defenderent, & caede rapinisq; desisterent, & quid sibi uellent, sciret, sedandae eorum importunitatis gratia, singulis C. *diuisit. Idem etiam Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unaq; cum ijs ab Vtica proficiscitur; atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt: quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecentis qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur ut seruitia manumitterent, oppidum'que defenderent: quorum cùm partem assentire, partem animum mentemq; perterritam, atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisque partes uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ibi pro Quaestore fuerat, commendatis, & sine suspicione, uultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, cùm dormitum isset, ferrum intrò clam in cubiculum*

lum tulit, atque ita se traiecit. Qui dum anima nondum expirata concidisset, impetuq; facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresq; continere, atque uulnus obligare coepissent, ipse suis manibus uulnus crudelißimè diuellit, atque animo praesenti se interemit. Quem Vticenses, quanquàm oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quòd dißimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Caesar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omneis ut portae aperirentur, se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Vtica egressus Caesari Imperatori obuiam proficiscitur. Messala ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusq; portis custodias ponit. Caesar interim à Thapso progressus, Vzitam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, caeterarumq; rerum cum paruo praesidio habuerat: hoc aduenicns potitur. Deinde Adrumetum peruenit: quò cùm sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaq; considerata, Q. Ligario C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concesßit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Lucio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui

in iti

in itinere fit obuius L. Cæsar, & subitò se ad genua proiecit, uitamq; sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæsar facilè pro sua natura & instituto concessit. Idem Cecinnæ, Cetecio, P. Atrio, L. Celæ patri & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis, ex sua consuetudine tribuit: circiterq; noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atq; extra oppidum ea nocte mansit. Postero die manè oppidum introijt: concioneq; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit: ciues autem Romanos negotiatores, & eos qui inter C C C. pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum ut sine metu prodirent; edicit se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum: ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uenditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exanguibus, de uitaq; ex suo merito desperantibus, subitò oblata salute, libentes cupidiq; conditionem acceperunt, petieruntq; à Cæsare ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis mille sestertiûm his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano soluerent, nullo eorum recusante, ac se eo die demum

mum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum peruenit, atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, charißimasq; res comportauerat, quodq; inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani antea rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello contra Populum Romanum suscepto, in oppido Zama lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut si fortè bello esset superatus, omnibus rebus eò coacervatis, deinde ciuibus cunctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atq; unà cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumq; primò minis pro imperio egisset cum Zamensibus, deinde cùm se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset uti se ad suos Deos penates admitterent: ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri quò magis se reciperent: tertiò petit ab eis, ut sibi coniuges liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos

responsi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit, atque ad uillam suam cum M. Petreio, paucisq; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de his rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntq; ab eo, uti antequam Rex manum colligeret, seseq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad uita suppeteret, oppidum, seq; ei reseruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænuntiare. Ipse postero die Vtica egressus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Cæsarem ueniunt, orantq; ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus uenia data Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaq;, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eoq; sunt metu periculóque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisq; præerat, cognita cæde suorum, Domitijq; & legionum aduentu perterritus, desperata salute oppidum deserit, seq; clàm cum paucis barbaris pecunia onustus subducit: atque in regnum fugere contendit: quem Getuli sui comites in itinere prædæ cupidi concidunt, sé que in quascunq; potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra mariq; clausus se nihil

nihil proficere intellexit, suos'que interfectos aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisq; liberis prodessent: à Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq; & sua omnia, & oppidum Proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cùm iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facilè ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cùm conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit ut se interficeret, idq; obtinuit P. Sitius interim pulsò exercitu Saburæ Præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cùm iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum Afraniumq;, qui eam manum habebant qua Vticam diripuerant, iterq; in Hispaniam intendebant, & erant numero circiter M D. *itaque nocturno tempore celeriter insidijs dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit, Afranium & Faustum cum coniuge & liberis uiuos capit. Pau-*

cis pòst diebus dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaq; omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo & Torquato & Plętorio Rustiano, nauibus longis diu multumq; iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibi'que Scipio cum ijs quos paulò antè nominaui, interijt. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, boni:q; eorum uenditis qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamensibus qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis uenditis eorum qui sub Iuba Petreio'que ordines duxerant: Thapsitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorum HS quinquaginta millia, mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bona'que eorum, ab omni iniuria rapinis'que defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, & qui ad Senatum questi, per legatos atque arbitros à Senatu datos sua receperant, tricies

cente

centenis millibus ponderibus olei in annos singulos mulctat ideo, quòd initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis certo numero frumenti mulctat. His rebus gestis, Idibus Iunijs Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulchitanos, quòd Nasidium eiusq; classem receperant, copijsq; iuuerant, HS centum millibus mulctat, & pro decumis octauas pendere iubet; bonaq; paucorum uendit, & ante diem tertiū Calendarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO HISPANIENSI C. IVLII CAES. LIBER VNVS.

*

HARNACE *superato, Africa recepta, qui ex his prælijs cùm adolescente Cn. Pompeio profugissent, cùm & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia*

respondit;ut sileat uerbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant. Et partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cùm ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti: & pedites equitésque clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cùm inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex'que itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt in equis, recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cùm exisset, loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit,ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset. Itaque Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam

iter

iter facere cœpit. Cæsar cùm ad flumen Bætim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tendebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartito. Huc cùm Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar ut eum ab oppido commeatuq; excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res cùm ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solùm mortibus mortes exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Id cùm animaduerteret aduersarios minimè uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret: copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmißimum eius præsidium Ateguam

proficiſcitur. Id cùm Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per uiarum anguſtias carra complura multosq; laniſtas retraxit, & ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit: cuius rei Pompeio cùm nuntius eſſet allatus, eo die proficiſcitur: cuius in aduentum, præſidij cauſa Cæſar complura caſtella occupanit, partim ubi equitatus, partim ubi pedeſtres copiæ in ſtatione & in excubiis caſtris præſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula eſſet craſsiſsima. Itaq; in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circuncludunt Cæſaris equites, & concidunt, ſic ut uix in ea cæde pauci effugerent. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, & trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida Ateguam & Vcubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæterisq; quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem uineasq; agere inſtituit. Hæc loca ſunt montoſa, & natura edita ad rem militarem: quæ planitie diuiduntur Salſo flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit poſita Pompeius in conſpectu utrorumq; oppidorum, neq; ſuis auſus eſt ſubſidio uenire. Aquilas & ſigna habuit poſita tredecim legionum: ſed ex

quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant: & una facta ex colonijs quæ fuerunt in ijs regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam & leui armatura & equitatu longè & uirtute & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilemq; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulq; in his habent speculas, & propter altitudinem longè lateq; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi iter Ateguam & Ucubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius tunc habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, à suis castris

 circiter

circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat, loci difficultate, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cùm appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. Quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsaris nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco praetermissum est: quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum

equit

equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant: ex his capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Qu. Martius Trib. mil qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrimè pugnatum est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cùm uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in op

pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eò, ut cædem proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij duodecim pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelißimumq; facinus sunt aggreßi, in conspectu'que nostro hospites qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggerem'que incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cùm bene magnam partem muri consumpsissent, portam quæ è regione & in conspectu castrorum Pompeij fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis à nostris

hybern

hybernorum causa ædificata erant, diruendas, & incendendas. Praterea argentum, & uestimenta: ut dum nostri in præda distinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti, repulsos multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq; & armis eorum sunt potiti: uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido, Iunium qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere cõtaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit: Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium nu-

 mero,

cis pòst diebus dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaq; omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo & Torquato & Plætorio Rustiano, nauibus longis diu multumq; iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitij per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibique Scipio cum ijs quos paulò antè nominaui, interijt. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmijsq; Zamensibus qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis uenditis eorum qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant: Thapsitanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta millia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorum HS quinquaginta millia, mulctæ nomine imposuit. Ciuitates, bonaque eorum, ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, & qui ad Senatum questi, per legatos atque arbitros à Senatu datos sua receperant, tricies

cente

centenis millibus ponderibus olei in annos singulos mulctat ideo, quòd initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis certo numero frumenti mulctat. His rebus gestis, Idibus Iunijs Vticæ classem conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulchitanos, quòd Nasidium eiusq; classem receperant, copijsq; iuuerant, HS centum millibus mulctat, & pro decumis octauas pendere iubet; bonaq; paucorum uendit, & ante diem tertiū Calendarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRCII, SIVE OPPII, DE BELLO HISPANIENSI C. IVLII CAES. LIBER VNVS.

*

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex his prælijs cùm adolescente Cn. Pompeio profugissent, cùm & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia

distineretur, quò facilius præsidia compararet, Pompeius in fidem uniuscuiusq; ciuitatis confugere cœpit. Itaque partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu, prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullæ contrà portas claudebant: ex quibus siqua oppida ui ceperat, cùm aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio, auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar Dictator tertiò, Designatus quartò, multis itineribus antè confectis, cùm celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam uenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quòd nec opinantibus aduersarijs eius prouinciæ potitus esset, simulq; quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent: multa præterea uerisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos exercitui antè præfecerat, Q. Pedium, & Quintum Fabium Maximum,

 de suo

de suo aduentu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit: atq; ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi distinebatur: quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati clàm præter præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens, celeriter sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pari'que equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum: qui cùm ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idem temporis ut tempestate aduersa, uehementiq; uento affligeretur, quæ ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset: cuius incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita cùm ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere: medijs'que ex præsidijs cùm quereretur qui essent, unus ex nostris

respondit, ut sileat uerbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant. Et partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Cùm ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti: & pedites equites'que clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cùm inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex'que itinere loricatos uiros fortes cum equitatu antè præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt in equis, recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cùm exisset, loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset. Itaque Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam

iter

iter facere cœpit. Cæsar cùm ad flumen Bætim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit. Tendebant aduersus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartito. Huc cùm Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar ut eum ab oppido commeatu'que excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res cùm ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solùm mortibus mortes exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Id cùm animaduerteret aduersarios minimè uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret: copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmißimum eius præsidium Ateguam

proficiscitur. Id cùm Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias carra complura multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circunducere cœpit: cuius rei Pompeio cùm nuntius esset allatus, eo die proficiscitur: cuius in aduentum, præsidij causa Cæsar complura castella occupauit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestres copiæ in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaq; in illa obscuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circuncludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic ut uix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisq; quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem uineasq; agere instituit. Hæc loca sunt montosa, & natura edita ad rem militarem: quæ planitie diuiduntur Salso flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumq; oppidorum, neq; suis ausus est subsidio uenire. Aquilas & signa habuit posita tredecim legionum: sed ex

quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant: & una facta ex colonijs quæ fuerunt in ijs regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliqua ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nam & leui armatura & equitatu longè & uirtute & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilemq; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulq; in his habent speculas, & propter altitudinem longè lateq; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. Nam ubi iter Ateguam & Ucubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius tunc habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, à suis castris

uu 3 circiter

circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduertebat, loci difficultate, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cùm appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. Quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsaris nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cùm ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco praetermissus est: quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem uenissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum

equit

equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant: ex his capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Qu. Martius Trib. mil qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit: & noctis tertia uigilia in oppido acerrimè pugnatum est, ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse: cùm uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum

in op

emisso pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum qui in castris nostris essent, non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundata pugnatum est aliquandiu uehementissimè. Simulq; ballista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt, & puer qui ballistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius castellum trans flumen Salsum constituit, neque à nostris prohibitus, falsaq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum simul cum leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorunque castrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quòd nostris cedentibus prosequi cœpissent: qui cùm aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto auersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cùm eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit certamine: cùm

pedites

pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eò, ut cædem proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij duodecim pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cùm bene magnam multitudinem telorum ignemq; nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelißimumq; facinus sunt aggreßi, in conspectu'que nostro hospites qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggerem'que incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multitudine iacta, cùm bene magnam partem muri consumpsissent, portam quæ è regione & in conspectu castrorum Pompeij fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis à nostris

hybern

hybernorum causa ædificata erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, & uestimenta: ut dum nostri in præda distinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti, repulsos multisq; uulneribus affectos, oppido represserunt: prædaq; & armis eorum sunt potiti: uiuosq; aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemq; tempore transfuga nuntiauit ex oppido, Iunium qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere cõtaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit: Vtinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium nu-

V *mero,*

mero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisq; operibus gladiorum ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, & deserti à Pompeio, tua uirtute superati, salutẽ à tua clementia deposcimus: petimusq;, ut qualem te alijs gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cùm ad portum uenisset Tiberius Tullius, & eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, reuertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cùm fieri animaduertit, simul & pugionem eduxit, & manum eius incidit: ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemq; tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neque licere in castris Cn. Pompeij nuntiari neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq; & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande, scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cùm in oppidum reuertissent qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt

tiarunt quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit: & qui uitam sibi peteret, iußit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet: ita facturus de ligno, cùm propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrimè, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt idcirco, quòd uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamiliâs de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitq; se cum familia constitutum habuisse ut unà transfugerent ad Cæsarem: illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptũ est inuentũ: L. Minutius Cæsari.

Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq; præstaturum. Ita ante diem X I. Calendarum Martij oppido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius ex perfugis cùm deditionem oppidi factam esse sciisset, castra mouit Vcubim uersus: sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisq; ita imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido quod fuit captum, seruus est deprehensus in cuniculo, quem suprà demonstrauimus dominum iugulasse: is uiuus est combustus. Eodemq; tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi

serui

serui tres, & unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percussit homines septuaginta quatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris uictoriæ: reliquos in opppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cùm uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur: qui cùm ad oppidum uenissent, nostri qui fuissent equites Romani, & Senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroq; acceptis & redditis, cùm ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent: illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cùm certum

comperissent legatorum responsa ita esse gesta quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt: illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cùm inde esset profectus, præsidio comparato cùm bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum: idcircoq; ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baturiam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, & si qui ex nostris transfugerent, in leuem armaturam conijci, eosq; non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castra castris contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hìc dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt: nec desinentibus nostris, multis telis iniectis complures uulneribus affecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque

præter

præter consuetudinem cùm nostros animaduersum esset cedere, Centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriter'que eximia uirtute plures cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cùm is compar prælium facere cœpisset, & cùm undique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cùm complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi ex interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis & leui armatura sunt interclusi: quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroque genere pugnæ complures sunt uulneribus affecti, in queis etiam Clodius Arquitius. Inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræque conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius cùm animaduerteret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat, hæc res necessariò uocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui

potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cùm utrorunque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Vndique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur: quibus mons, non uirtus saluti fuit: qui subitò tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum trigintaocto, præterquam quorum arma & spolia sunt ablata. Ita pridie duorum Centurionum internecio, hac aduersariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine cùm ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo æquo loco se committere audebant. Cùm nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. Simulq; uociferantibus legionarijs, cùm locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent paratissimos se esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi, & in planitie in æquo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem,

nem, qui fidens uiribus, ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit: hic (ut fertur) Achillis Memnonisq; congressus fuit. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est: quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principesq; dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidiq; suarum quisque partium, expertorum uirorum fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cùm ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus cælatum opponerent: (quorum pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum confessum, ut suprà demonstrauimus, leuem armaturam præsidij causa non longè ab opere castrorum constituissent) ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius insecuti, uniuersi clamore facto impetum dederunt: ita metu perterriti cùm in fuga essent, multis amißis in castra se recipiunt. Cæsar ob uirtutem turmæ Caßianæ donauit millia X I I I. *&* *præfecto torques aureos duos, & leui armaturæ millia* X. *Hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Romani Astenses argento propè tecti ad Cæsarē transfuger*

fugerunt, qui nuntiauerunt equites Romanos coniuraſſe omnes qui in caſtris Pompeij eſſent, ut tranſitionem facerent: ſerui iudicio omnes in cuſtodiam eſſe coniectos: è quibus occaſione capta ſe transfugiſſe. Itē hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius, S.V.G.E.V. Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen ſi æquo loco ſui poteſtatē facerent, celerius quàm ueſtra opinio eſt, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, noſtriſq; adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nam ſingulas ciuitates circunſident: inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad uos mittere. Profectò noſtro commeatu priuati neceſſariò ad dimicandum deſcendent. Inſequenti tempore cùm noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites in olueto dum lignantur, interfecti ſunt: aliquot ſerui tranſfugerunt, qui nuntiauerunt ad III. Nonas Martias prælium aſſore ad Soritium: quo factum eſt ex eo tempore metum eſſe magnum, & Actium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in olueto conſtitit. Cæſar prius quàm eòdem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis, Vcubim præſidium quod

Pomp

Pompeius reliquit; iussit ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cùm oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraq; Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quòd contra sua præsidia portas clausisset, incendit: milesq; qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cùm esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cùm iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est à speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fautores. Fausto antea literas miserat Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Nanque (ut superius demonstrauimus) loca excellentia tumulus continet, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id quod eo incidit tempore: Planities inter utraq; castra intercedebat circiter millia passuum quinque, ut aux

ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc dirigens proxima planities æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & uoraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar cùm aciem directam uidisset, non habuit dubium quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent: hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus ea planitie equitatum ornaret, & diei solisq; serenitas: ut mirificum & optandum tempus propè à Dijs immortalibus illud attributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortunæ'que omnium deducerentur, ut quid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paßibus longius non audebant procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat ut tali conditione contenderent ad uictoriam: neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarij patrocinari

cinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII. *aquilis constituta; quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia;* LXXX. *cohortes, & octo millia equitum. Ita cùm in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior: ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum desinire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectum, molestè & acerbè accipiebant se impediri quò minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic etsi uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebant acerrimè, & uehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorumq; missu concursus, sic ut propè nostri diffiderent uictoriæ. Congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari*

erant

erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ cùm parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui etsi erant pauci, tamen propter uirtutem magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd à suo loco hostes uehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum: quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia uirtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumq; crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma: aduersariosq; uehementißimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio: ita ipsi fusi fugatiq; non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egreßi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta, & si quid amplius, præterea Labienus & Actius Varus: quibus occisis, utrisque funus est factum. Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim

tim equitum: saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XIII. *& signa, & fasces. Præterea duces belli* XVII. *capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cùm oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare ex hostium armis. Pro cespite cadauera collocabantur, scuta & pila pro uallo, insuper occisis, & gladij & mucrones & capita hominum ordinata ad oppidum hostium conuersa uniuersa, ut timorem, uirtutisq; insignia proposita uiderent, & uallo circuncluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis iaculisq; oppidum ex hostium cadaueribus complexi oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit se de pace ad Cæsarem proficisci: & secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest à Corduba millia passuum* CLXX. *Quo cùm ad octauum milliarium uenisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cùm minus bellè haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum*

deferri

deferri posset. Literis missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum quò erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo quæ uellent de bello requirerent: cùm frequentia conuenisset, de lectica Pompeius in eorum fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circundata Cordubam uenit. Qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt: cùm eò uentum esset, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse: quò confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm uenisset, familiam & libertos conuocauit: pyram sibi extruxit: cœnam afferri quàm optimam imperauit: item optimis superadditis uestimentis, pecuniam & argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cœnauit: uinum & nardum identidem sibi infudit: ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum qui fuisset eius concubinus, alterum citò se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul ac Cæsar castra contra id oppidum posuit, discordare cœperunt, usque eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos & Pompeianos erant. Hic legiones quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum serui, qui erant

à Sex

à Sex. Pompeio manumißi, tunc in Cæsaris aduentum descẽdere cœperunt. Legio decimatertia, oppidum defendere cœpit: nam cùm iam repugnarent, turres ex parte & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cùm animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris sunt, & interfecti, hominum millia uigintiduo, prӕterquam qui extra murum perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hîc distinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cùm oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intus Pompeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clàm quidem Philo ille qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notißimus erat. Hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reuersus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium uigilesq; iugulant, portas præcludũt, de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, le-

x gati

gati Carteienses renuntiarunt, quòd Pompeium in potestate haberent: quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cùm animaduerteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent: ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naues quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio distinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt. Mundensesq; qui ex prælio in oppidum confugerant, cùm diutius circunsiderentur, bene multi deditionem faciunt: & cùm essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte uigilia tertia, tessera data, omnes extra uallum sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars orat quæ legatos ad Cæsarem miserat: pars quæ Pompeianarum partium fautores essent, seditione concitata portas occupant: cædes fit magna: saucius Pompeius naues triginta

occupat

occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditibus, & partim equitibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuti qui imparati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit: & locum quendam munitum natura occupat. Equites & cohortes quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis certiores fiunt, & diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure uehementer erat saucius: huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lectica ad turrem, quæ esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari cùm à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibus'que circuncluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebatur nostro magno id fieri pericu-

lo. Opere circummunire instituit. Pari autem & celeri festinatione circùm munitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut suprà demonstrauimus, saucio & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatem, neque equo neque uehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amißisq; auxilijs. Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facilè inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Idus Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem suprà demonstrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eijciebatur: & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati qui naues incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu

omnium

omnium ad pugnam contenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues quæ in salo fuerunt, se recipiunt: anchorisq; sublatis, pelagus remis petere cœperunt: quæ res eorum uitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere: facta cæde bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, quatuordecim millia: ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solùm opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Huc accedebat, quòd aqua præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesq;, unde solitæ sunt

 turres

turres agi, propius millia passuum sex non reperiebantur: ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intrò congessit. Ita necessariò diducebantur nostri, ut à Munda quam proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur & Vrsaonem, Cæsar cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die concione aduocata, commemorat initio Quæsturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti Prætura ampliato honore, uectigalia quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs prouinciam se liberasse. Simulq; patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in Senatum inductis, simul publicis priuatisq; causis multorum inimicitijs susceptis defendisse. Suo item in Consulatu absentem quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse. Eorum omnium commodorum esse immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hoc bello et præterito tempore cognouisse. Vos iure gentium, ciuiumq; Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratui sacrosancto manus semel & sæpius attulistis, & luce clara captum in medio foro nefariè interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac

prouin

prouincia haberi. Apud nos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces Imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros prouinciamq; uestro impulsu depopulatus. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis decem habere lectas quidem legiones populum Romanum, quæ non solùm uobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? Quarum laudibus & uirtute.

*

Cætera desiderantur.

*

POPVLORVM, AC LOCORVM, QVI IN C. IVLIJ Cæsaris Commentarijs habentur, Index, Raimundo Marliano autore.

*

AESAR in Commentarijs Galliam in treis parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britanniæ ulterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum transq; Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq; inter se etiam tunc differebant.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum (nunc Leodiensium) finitimi, ac Neruijs (nunc Tornacensibus) proximi: habebant amplum & in altißimis rupibus oppidum: fortè nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione uocabuli complures credunt esse eos qui Douacum Atrebatensis diœcesis oppidum non longè à Cameraco urbe distans incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris Teutonisq; prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi

ubi oppidum Niuella est, partemq́; Hannoniæ circa Cannetum montem & Binnium oppida Cameracensis diœcesis, finitimaq́; his loca extra Francorum regnum inhabitant: ubi locus quidam in uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur. Hi Boslcducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisijs, Vellaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoq́; Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallice.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem, Neronis'que matrem natam esse, ac ueteranos & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorum'que gentem Rhenum transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paulò pòst consumptam refert, in qua Capitolium & loca ac ædificia fuere & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduasdubis Celtarum est fluuius, Gallicè le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos

ab Heluetijs diuidens: lapsusq; per comitatum Burgundiæ, Montem Bellicardum, Insulam ac Claramuallem castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interſecat: dehinc Dolam oppidum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabillonensi urbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubis nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusq; Heduorum: non longè à Lingonibus, nunc in uici formam redactum, nomen retinens: à quo etiam hodie, ut plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur: nec longè distat à uico qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuium, & ad Iuram montem, & Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum, ubi solennes nundinæ nostra ætate celebrantur, in Sabaudia, locaq; finitima incolentes: qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasijs: ac trans Rhodanum uicos & possessiones habebant circa regionem quæ hodie Breßia dicitur, ad ducem Sabaudiæ spectans, quam fluuius Indis irrigat citra Ararim flumen. Hos

memo

memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salluſt. in Catilinæ hiſtoria, referuntur'que in epiſtola Planci inter familiares Tullij, quæ incipit: Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde conſtat Delphinatum fuiſſe tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorum erat, cùm eſſet finitima Allobrogibus: fuiſſe item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis ſecundum Strabonem. Hi ſunt hodie Sabaudienſes appellati, quibus dux præeſt uetuſtate Imperij, & nobilitate generis longè clariſſimus. Caput gentis Taurinum. nam Vercellas in dotem eius maiores à uicecomitibus habuere, pacis admodum ſtudioſi.

m. *Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæſar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit per fines Centronum, qui hodie Tarentaſij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur: quibus uulgò mons Cineſius ſeu Cinerum nomen eſt: quæ & Pœninæ, ut quidam uolunt, dicuntur, quòd Annibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum & Germaniam iter eſt, deſignat. Aliæ erant Alpes, quas ſummas Cæſar appellat, quòd inter omneis magis emineant:*

quarum

quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximè Veragris populis, quorum uicus erat Octodorus, nunc diuus Mauricius dictus. Harum unam diœcesis Augustensis, diui Bernadi montem uulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus & ueteres dixere maritimas: hæ in Prouincia Hebredunensi, locis'que Ligustico mari finitimis consistunt: quà ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus & prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Tuscia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forsan dictæ: hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis & Curiensis diœcesium oritur, quas Lepontias Cæsar & alij scriptores appellauere: nunc diui Gottardi, ac diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quà fortè ex Italia per Triuisinam urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Ambarri inter Celtas, necessarij erant & consanguinei Heduorum: quos quidam opi-

nantur

inter Belgas populi erant citra Rhenum & Mosam flumina. Ad quos prædandi frumentandiq; causa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui Rhenum transeuntes, finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est hos Ambiuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscunducis, Breda, & Bergæ oppida Leodiensis diœcesis, & Antuerpiæ oppidum Cameracẽsis diœcesis extant, Nußiaq; & Ghieldria citerior sitæ sunt: circa quæ loca per Campaniam Brabantiæ usq; Tungros oppidum, propè usque Leodium, ut plerisque placet, mare Oceanum protendebatur.

Anartij populi trans Rhenum & Danubium, cui, ac Hercinia sylua, quæ ingens erat sylua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisq; placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Ancalites populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrocis, Caßijs, & Cenimagnis proximi.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit. Ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in prouincia Turonensi, & Frãcorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiam regni iura deuenerunt,

& sexaginta amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandem ad Francos rediijt. In hac cùm alij principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici duodecimi, qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauennam Hispanis memorabili praelio, uitam cum principatu amisit, sicq; eius oppida ad regem nullis relictis haeredibus rediere, sorore superstite Ferdinando Regi nupta.

fl. *Arar Celticae fluuius est, nunc la Saone. Oritur in dioecesi Tullensi, finibusq; Burgundiae & Lotoringiae, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Interscecat tum eam Burgundiae partem quae Imperatoria, tum eam quae Regia dicitur. Illi Comes, ut hodie loquuntur, huic Dux à Francorum Rege institutus praeerat: qui tamen Carolo Philippi filio ab Heluetijs occiso apud Nanceum, ad supremum ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiae Dux sit, sed Comes tantùm. Interscecat Cabillonum ac Matisconem ciuitates, tunc Heduorum oppida: prolapsus ad Lugdunum urbem, Rhodanum influit. Quem fluuium Vergilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.*

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Galliae maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc Tor-

princeps Iacobus nomine, cùm à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio uictus et cæsus est. Vide Glareani annotationes ad librum VI. *Comment. Cæsa. ibi, Volcæ Tectosages occuparunt: & in lib.* VII. *ibi, Sebusianisq; qui sunt finitimi. Rhellicanus in* VII. *Cæsar. Artomicos Armignacenses esse putat, qui & Tolosates à Tolosa dicantur.*

Arenacum inter Coloniam & Traiectũ urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ: ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibarij, Cadetes, Osißini, Lemouices, Vnelli, populi oppositi Angliæ, Britannia citerior & Britonans appellata: cui Dux olim Regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ Ducis olim filiæ ad Regem redacta.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longè à Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur: in Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo.

Asciburgium oppidum Germaniæ non longè à Rheno fluuio, & cis cum inter Geldubam

& Vet

Aulerci item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitis, Osißinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis, in prouincia Turonensi & Francorum regno siti: quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur: sed illi prouinciæ sunt Senonensis.

Aulerci item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexobijs, ac Bellocaßijs.

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatib. Tarusatib. Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: quos coniectura est fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarißimi, quorũ urbs opulentißima Heluiũberrum, ut refert Põponius Mela.

fl. *Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorum finibus, quò pedibus uado transitus est. la Disne uulgò dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem & Rhemensem diœcesim partiens.*

B

Bacenis, sylua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: nunc ut opinio est, Nigra sylua dicitur, non longè à Friburgo oppido, & Badensi agro, inter Athesim, Rhen

Rhenum, Necharum, Mogunum, & Danubium Germaniæ flumina; Herciniamq; syluam, & Haßiæ regionis Germanicæ montes.

Bataui populi inter Belgas. Nam Mosa flumen parte quadam ex Rheno recepta longè ferè ab Oceano octoginta millibus passuum, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, in Oceanumq; influit. Hi hodie, ut plerisq; placet, Hollandi dicuntur, diœcesis Traiectensis, propinqui Phrysiæ, & ducatui Gheldriæ, ac mari Oceano finitimi: hos memorat Luca. in primo. Hi à Cattis populis transrhenanis, Cheruscis & Ligijs Pannoniæ populis ultra Herciniam syluam finitimis Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extremæ Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq; insulam inter uada sitam occupauere, quam mare Oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circuluit, ut refert Cornelius Tacitus, dicens apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Haghæcomitis in Hollandia extat: nec longè secundum Tacitum est insula nomine Mona: unde fortè Monachum oppidum uel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Batauodurum inter Coloniensem & Traiectensem urbeis episcopales, locum ultra Nouesium in finibus ducatus Cliuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non me-

morat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effœminati: continuéque sunt apud eos mercatores, quo per ætates commerciaq́; mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cum earum suffraganeis, intra Oceanum mare ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Gheldriæ ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Sylua Arduenna uniuersa, cum singulis sibi adiacentibus & ea inclusis populis ac locis: & plerique principes, tum profani, tum sacri, ducesq́; & comites, ciuitatesq́;, quarũ multæ liberæ suoq́; iure agũt, aliæ Francorum Regi obtemperant: quod superest, Imperatorias parteis sequitur. In his sunt tres Imperatorum electores, sunt & Francorum Regis quos pares uocant, ferme omnes. Imperator certè & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri,

quorum urbs opulentissima Augusta, ut refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare usque in tempus inclinantis Imperij Legatum Romani diutius habuerunt: nunc uerò uice Proconsulum & Legatorum Romani Pontificatus monarchia extat, & Legatos natos & Primates habet, quibus subsunt Episcopi ad instar Præsidis prouinciæ instituti. Sunt & Collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atq; Reges, & Principes, qui uelut Censores decreta Pontificis Maximi & censuras reuerenter exequuntur: huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assiduè deferunt.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas autoritate atq; hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere: nomen adhuc retinet. Dictum etiam uideri potest Belgium pro Belgarum regione, ut apud Liuium Samnium pro Samnitium regione. Vide Glareanum in annotat. in sextum Commentar. Cæsar. in princ.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Exobijs, quos opinio est esse Baiocenses. Eorum ciuitas est episcopalis, in prouincia Rotomagensi, ducatu Normaniæ, & regno Francorum sita.

Benigiam, nunc Pinguiam, Germaniæ oppidum Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem & Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bellouaci ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita: hodie Beauuoysin.

Bethasios Germaniæ populos inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad utranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat sed Tacitus.

Bibracte oppidum Heduorum in Celtis, longè maximũ, ac copiosißimum, et maximæ apud Heduos autoritatis: in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hyemauit: in Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longe ab Hedua ciuitate positum nomen retinet.

Bibrax oppidum Rhemorum in Belgis ultra Axonam flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Francorum regno situs: nunc naui, & interdum uado traijcitur. Portus priscum oppidi nomen Latinè retinet.

Bibroci populi in Anglia, mari proximi, & Caßijs, Ancalitibus, Trinobantibus, Ce-

fluminis proximi: qui in agrum Noricũ transiuere, Noreiamq; oppugnarunt, expulsis, ut coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longè ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars Heduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Heduorum à Cæsare sunt collocati: ubi Gergobiam ciuitatem exiguam & infirmam non longè ab Auarico oppido in finibus Biturigum sito, eis per Heduos attributam, habitarunt: Boij primùm, pòst Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, ubi Nurimberga est oppidum, in medio ferè Germaniæ situm, in Augustenses protenduntur: cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis usque ad Brißinam urbem, & terras quas hodie Sigismundus Austria Dux poßidet, ac in fineis Tridentinos sæpe tunc, & continuè usque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij dicuntur.

Bonnam oppidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Coloniensi urbi ac Confluentiæ oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar sed Tacitus.

Bramouices populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Heduis, quorum clientes erant: hodie la Moriane. Iidem fortè

qui & Brannouij.

Bratuspantium oppidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Sueßionibus, in Francorum regno situm.

Brigantes in Anglia populos Silurum gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex Belgis transierunt, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio est eorum linguã ex populorum diuersitate compositam, intellectu scientiaq; loquendi difficiliorem esse, quodq; Germanos præ cæteris charos habeant, quia plerique Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus postea Angliæ pars maritima originem sumpsit. hos refert Lucanus ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat & est magnus pecorum numerus. Hæc insula, Anglis, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verùm partem eius quæ magis ad Septentrionem uergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admistis,

occupa

occuparunt, hodieq; tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maximè semper infesti, populi moribus inconditi, efferi: nullas propè urbes habēt: nemora & syluas bellis ingruētibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda uirgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, ut autor est Tacitus. Germaniæ inferioris populos Tenchtheris & Phrysijs proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Cabillonum oppidum Heduorum inter Celtas, quod coniectura est fuisse oppidum Cabillonem ad ripas Araris fluuij: ubi rei frumentariæ, commercijq; & commeatus causa sæpe Romani negotiabantur: Matiscona oppido finitimum, in prouincia Lugdunensi, ducatu Burgundiæ & Francorum regno situm, nomen retinens, Chalons sur Saone.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gabalis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis, quorū sub imperio esse consueuerant: ciuitas episcopalis, in prouincia Biruricensi, ac regno Francorū sita, nomē retinēt. Hos memorat

Iuuenalis in prima Satyra tertij libri. Nec longè erant a finibus prouinciæ Romanorum.

Rom.

Rom. Pontifice in Angliā mittitur, qui censum annuū exigat, nō dissentiente rege. In Cātio ciuitas est metropolis nomen retinens: ferè habet omneis episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius archiepiscopus legatus natus est: similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solùm habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quòd omnes episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopum, illi subijcerentur.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio, fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitū Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus Marci Crassi filius, qui cum patre à Parthis interemptus est: finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis mōtibus, ac Garumnæ fluuio.

Cargali populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fineis Sequanorū ac Heduorum ab Arionisto Germanorū Rege transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus ab ipso Rege similiter translatis.

Carnutes populi inter Celtas, Andegauensibus Turonibusq; finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est episcopalis, nomen Latinè retinens,

tur: & Normaniæ, quoad citra Sequanã se extendit: comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Antißiodorensis, mõtis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis; Blesensis, Bellouacensis; de Iouigni: principatus Auræsiceæ, multiq; alij, & pars comitatus Campaniæ. Celtarum clarißimi sunt Hedui: horũ urbs opulentißima Augustodunũ, ut refert Põponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autun appellando. Cuius Celticæ terminos, quoad Ro. Imperium in Gallis uiguit, Rhodanus flum. præfiniebat, ut nõnulli scripserũt. hi propriè Franci nũc dicũtur.

Centrones populi finitimi Garocelis & Caturigibus, non longè à Vocontijs & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur Mons cinerum, siue Cinesius, & urbem Geneuam, lacumq; Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia: ciuitas est metropolis. Quidam & Ceutrones legunt.

Centrones item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum (nunc Tornacensium) erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumosijs, & Gordunis. Fortè sunt nunc Cortracenses in Flandria, Tornacensis diœcesis.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Casijs.

Cera

Ceracates Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus ac Tribocis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Chamauos Germaniæ inferioris populos pridem Phrysiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus ac saltibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes populi, pòst Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitarunt, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cherusci populi Germani gente, nomine, & numero appellati: cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus (qui hodie Leodienses) & Condrusis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Cherusci Germaniæ populi Transrhenani, quos Bacenis sylua Germaniæ ingens (nunc Nigra, ut plerisq; placet, dicta) à Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs Hungariæ populis.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis (ubi postea Aduatici incoluerunt, citra id flumen) impedimentis, omnem Galliam uexando & occupando solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam prouinciam Romanorum facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus in primo. Hos à Dacia (quæ Dania dicitur) uenisse opinio est. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Ciuaronem oppidum proximum Hisanæ flumini, Vocontijs populis, montiq; Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Cæsar, sed Placus inter epistolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nunquam mehercule. Quibus in locis opinio est Cæsarem initio Gallici belli quinq; legiones ex Italia traduxisse: & uerisimilius est, quàm quòd per Eporediam urbem episcopalem, & Augustam prætoriam, ac montem cui Coloniæ iugum uulgò nomen est, inter Cinesium & sancti Bernardi montes iter fecerit, cum hoc impeditius ac prolixius uideretur.

Cocosates populi in Aquitania proximi Sibutzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno siti.

Cõdrusi Belgarum populi inter Eburones (qui nũc Leodienses sunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Mosæ fluuio, & syluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani: apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonio Pio, ut quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatũ. Nomen retinent: diœcesis sunt Leodiensis, & usq; ad ciuitatis ferè mœnia protendũtur, cuius antistiti etiam subiacent: nunc Ducatui Lucemburgensi ac Comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi.

Confluens Mosæ & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Gheldrenses) ad Menapios (nunc

Iuliacenses) ut olim se ipsi Menapij protendebant, est longè ab Oceano ferè octoginta mille paßibus, proximus Nouiomagio Gheldrensium oppido diœcesis Traiectensis, prouinciæ Coloniensis, inter Buscunducis & Hocsden oppida ducatus Brabantiæ: in quorum Sicambrorum fineis equitatus Vsipetum & Tenchtherorum post prælium & fugam suorum se trans Rhenum recepit: inter quem Confluentem & Coloniensem ciuitatem (quæ pòst Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar primò traiecit exercitum.

Curiosolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armorica appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Oßißinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse plerisq; placet: quæ ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi. Britanniæ Ducatu, regnoq; Francorum siti: Cornouaille Gallis.

D

Daci populi erant Transrhenani, Danubio fluuio, & Anartibus, syluaq; Hercinia finitimi: quos olim Hungariæ partem habitasse pleriq; tradunt, & pòst in maritima loca Noruegiæ proxima ceßisse, Lucanus in secundo.

ff. *Danubius fluuius Germaniæ, ex monte qui Abnoba ex aduerso Raurici Galliæ oppidi, dicitur, non longè à Rheticis Alpibus Athesisq; & Rheni Germaniæ fluminum fontibus*

inter Tridentinam & Curiensem diœceses oriēs, Germanos sinistra, & Hungaros ac Teutones dextra alluens: pōst Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostijs immergitur. Hunc autem & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Diablintres populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis & Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti: Leondoul Gallicé.

Diuodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quò ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est, non memorat Cæsar, sed Tacitus: fortè Theonis uilla nunc dicta.

Duracij populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remanserāt Romanorum, propinqui oppido Lemouico, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis, inter Celtas, in regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia inter Gallos præcipua. Imò uerò Duracius proprium uiri nomen magis fuisse ex Hircij textu colligitur. Vide Com.8.

Durocoterum (quod & Durocortum legitur, & Durocorterum) oppidum Rhemorum, inter Belgas, in regno Francorum situm.

E

Eburones populi inter Belgas, gente, nomine &

ne & numero Germani appellati, Condrusis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & syluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos Liege. Horum maxima pars inter Rhenum & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Gheldrenses erant Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis. Proximi Oceano & syluis, continentesq́; paludes habebant. His duo reges præerant: quò magis constat eos fineis quàm latißimos extitisse: quibus coniectura est, ducatum Luxemburgensem et Lotoringensem, ac Iuliacensis partem, & comitatum Namurcensem, urbemq́; Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis usquequaq; se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinosq́; & Carlomanos Belgas simulq́; Germanos fuisse, sicq́; in Germanos Cisrhenanos, qui Belgæ sunt à Græcis, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est episcopalis prouinciæ Coloniensis Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in uita Iulij Cæsaris: quem refert cladem Cottæ & Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus Dux Burgundiæ ulti-

mus solo æquauit; omneisq; puberes & sacerdotes interfecit, quòd episcopo consanguineo suo infestiores aliquantò fuissent.

Eburonices inter Celtas populi, Aulercis, Lexobijs, Vnellis & Curiosolitis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est episcopalis in prouinciæ Rotomagensi, in ducatu Normaniæ & Francorum regno sita.

fl. *Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergobiam oppidum in altißimo monte positum præterfluens, qui ferè antè autumnum uado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens, Gallicè Allier.*

Essui populi pacatißimi & quietißimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est: fortè in Normania aut Britannia citeriore & regno Francorum siti. Galli Retelois appellant.

F

Fluſtates populi in Aquitania, proximi Vocatibus Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens: nomen retinet etiam nunc.

Frisios Oceano & Batauis finitimos, pluraq;

loca

Garites populi in Aquitania, proximi Auscis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses. Ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & in Vasconia ac Francorum regno sita.

Garoceli populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus ultra Alpes Graias: quibus hodie nomen est mons Cinesius, siue Cinerum. Hac Annibal, autore Liuio, non sine ingenti difficultate exercitum in Italiam traduxit. Hi non longè à Centronibus (qui Tarentasij sunt) nec ab Hisara flumine extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt.

fl. *Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus in primo, & Tibul. eleg. 7.*

Garumni populi in Aquitania, proximi Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, ut libro 7. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius & Plin lib. 3. cap. 4.

Geldubam Germaniæ locum prope Rhenum, Maguntiam & Coloniam urbeis metropolitetas non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genab

Rhodani inter Curiensem et Sedunensem diœceses, montesq; Brigam, & Sancti Bernardi, usq; ferè in Bellicensém diœcesin: cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem et Constantiensem agros, usq; ad ortum flu. Rhodani, quæ latitudo ab inde usque in finem lacus Lemani, ubi pons est & ciuitas Geneua, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc XII. Heluetiorum pagi, ut tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus &c. dicebantur. Hi sæpe ultra Rhenum transeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Transrhenanis finitimis (quos altos Alemanos nominamus) seu cum his qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Constantiensis, Curiensis, Tridentinæ, et finitimarum sunt diœcesum, gerebant. Hos, cùm per Galliam prouinciam Romanorum transire probibiti essent à Cæsare, angusto & difficili itinere, uix quà singuli carri ducerentur, per loca ubi Claues et Iougni castella nunc sunt, in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum Burgundiæ habitant, penetrasse creduntur, & ad Ararim flumen circa Surregium & Viredunum castella id flumen attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundiæ, contendisse. Hi à plerisq; Suitenses, à nonnullis Fœderati dicuntur:

agrosq;

agrosq; & uicos poßident in Italia citra montem qui sancti Gottardi dicitur, in diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo ac suorum equis amotis se prælium commisisse refert, & cum sex legionibus, equitatuq; & auxiliaribus copijs duobus prælijs, uno ad Ararim flumen altero in Heduis, Heluetios ad C C L X I I I. *millia, eorum qui ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu atque acriter, ut toto prælio, cùm ab hora diei septima usque ad uesperam pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cùm sæpe in Italiam irrumperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanensis principis prælio uicti, intra fineis se suos postea continuere. Nostra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italiæ cogniti, magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno,* 30. M. *eorum à Venetis euocatis (id quod nunquam antè acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggreßi, magnum sibi nomen compararunt.*

Heluij populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt: hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit: proximi sunt Gabalis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis Aremicis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis in prouincia

Bituric

Bituricensi, & regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse Eusebius & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenanæ sylua est, fortè ab Hercino monte Germaniæ dicta: latißima, ac supra omneis alias longißima. Oritur ab Heluetiorum & Nemetum ac Rauracorum finibus, rectaq; flu. Danubij regione pertinet ad fines Anartium & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitaße. Hinc constat Nemetes, qui Spirenses uocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuiße. Quæ sylua multò longior atque latior est quàm Italia uel Gallia tota.

Hermunduros Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hungariæ populis, Cattis, & Cheruscis, ac syluæ Herciniæ & ultra illam proximos, memorat Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam occidentemq; solem sita, quà medium Angliæ latus uergit: dimidio minor (ut existimatur) quàm Anglia. Sed pari spatio transmißis X X X. *millibus paßuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. In hac sunt plures metropoles & ciuitates episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Irlandiam.*

Icenos. in Anglia populos ab Octorio Ro. duce subactos memorat Tacitus qui fortè Itij portus

norum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio est: ciuitates nanque, oppida & uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita ut plurimam eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Vesontinæ, in Ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio antistiti subdita.

Lemanus lacus inter Celtas, in quem Rhodanus influit, Galliamq; prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit: qui hodie Lausanæ lacus dicitur: per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ urbis effluit. Lucanus in 1.

Lemouices item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexobijs, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Limosins Gallicé.

Lepontij populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt inter Sedunensem & Curiensem diœceses: hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus flumen oritur, fortè hodie

Suiten

Zigios populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, proximos Hermunduris & Cattis.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis. Hos memorat Luca. in primo. Hinc Statium poëtam qui Thebaida & Achilleida heroico uersu scripsit, ortum tradunt: quamuis Statij nomen seruum significat, ut scribit A. Gell.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorum & mercatuum maximè celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq; propinquos, inferioris Germaniæ populos Tacitus refert: quos nonnulli Vestfalos fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Phrysijs. Quidam uero eos Pannones fuisse tradunt. Hi sunt qui cùm Italiam ferme omnium occupassent per ducentos & quatuor annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt, ita tamen ut cisalpina Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum prope

Caturig

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas metropolis, quæ nunc Maguntia dicitur, citerioris Rheni ripas attingens, à Tacito relata: qui etiam molem à Druso ad remorãdum Rhenum ibi factam refert, & à Paulino Pompeio Romanarum legionum in Germania duce sub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij populi erãt inter Celtas, incolæ oppidi cui nomen Alexia, inter fineis Lingonum & Heduorum, proximi uico quem Flauignium dicimus. Nunc in ducatu Burgundiæ, regioneq́; quæ Alset, ab Alexia, ut quibusdam placet, dicta, ad quam uocabulum alludit: in diœcesi Heduensi & regno Francorum siti.

Marcodurum Vbiorum uicus procul à Rheni fluminis ripa, &, ut coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani populi Germani sunt, qui cum Ariouisto Germanorum Rege à Cæsare sunt prælio superati: quos cõiectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Triboci (hodie Argentinenses) & Nemetes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vormacienses appellantur) ac Sedusij, quos fortè Sedunos prope monteis Brigam & sancti Bernardi opinari possumus: nisi quis fortè Marcomanos conijciat eos esse qui uallem Heluetijs finitimam incolunt,

cui

Melodunum inter Celtas oppidum, in insula fluminis Sequanæ positum, Agendico oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis est) & Iosedo ad ripas Sequanæ posito finitimum. Olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno, nomen retinens, Gallicè Melun.

Menapij populi Galliæ inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduenna sylua, Rhenoq; finitimi, densissimas syluas, perpetuasq; paludes, & ad utranq; Rheni ripam agros, ædificia, uicosq; habebant: proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Gheldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad Confluentẽ Mosæ Rheniq;, Oceanum etiam mare attingunt. Nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis, angustior satis, ut uidetur, ac subductior quàm pridem Menapiorum fines essent.

Metiosedum. Vide Iosedum.

Mœsios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona insula est sic nominata, in medio cursu inter Angliam & Iberniam ferè ab utraq; quindecim millia passuum distans, ad Occidentem uergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur: ubi multò breuiores sunt noctes quàm in continenti, sicut etiam quantò magis ad Occidentem uergimus

gimus, breuiores æstate noctes, & hyeme longiores manifestè uidemus.

Monam insulam in Rheno fluuio, Hollandiæ, Phrysiæ ac Gheldriæ proximam, unde fortè dicti sunt Monasterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, oceanoq; mari finitimi, à quibus breuißimus in Britanniam, nunc Angliam, est traiectus: continenteis syluas & paludes habebant: eorum finibus comprehenditur comitatus cui nomen est Põtus, ad abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens ueteri nomine Ponti: quo regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est episcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Gallicè uerò Terauana nuncupatur in prouincia Rhemensi & regno Francorum sita.

Mosa flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium ducatus Gheldriæ oppidum, longè ab Oceano ferè octoginta millia paßuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum (qui hodie Hollandi dicuntur) Oceanumq; influit: & sic in Celtis oriens, immergitur Belgis.

Mosellam fluuium qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem ac Treuirensem

urbes præterfluit, & Confluentiam Germaniæ Cisrhenanæ oppidum intersecat, illicq; Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens Lucium Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatum, Mosellam atque Ararim flumina, facta inter utrunque fossa, parasse connectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, exin Oceanum decurrerent, sublatisq; itineris difficultatibus, nauigabilia inter se Occidentis Septentrionisq; littora fierent: cui operi Helium Gracilem Belgicæ legatum inuidisse dicit, deterrendo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ adsuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id Imperatori dictitans: quo plerunque prohibentur conatus honesti. Tac. lib. XIII.

N

Nabaliam flumen trans Rhenum, Gheldrensem & Phrysium agrum alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes populi inter Celtas, Osismis, Lexobijs, Ambiliatibus Diablintribusq; proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & comitatus titulum ha-

bens,

bens, qui ſemper ducis Britanniæ primogenito adſcribitur. Nantes hodie dicti.

Nantuates (qui à quibuſdam Antuates dicuntur) populi Germaniæ cura Rhenum flum. per quorum fines longo ſpatio quaſi ab ortu ſuo Rhenus ipſe citatus fertur: proximi Heluetijs ac Sequanis. Hos Conſtantienſes nunc eſſe ſatis conſtat: ciuitas eſt epiſcopalis Maguntinæ prouinciæ. Nantuatum meminit Plin. lib. III. *cap.* 20. *& Strab. lib.* IIII.

Narbo ciuitas Galliæ prouinciæ Romanorum, finitima Toloſatibus, & non longè à Sontiatibus populis Aquitaniæ. Ciuitas eſt Metropolitica, nomen retinens. In hanc cùm C. Cæſar dictator colonos ex Martia legione milites deduxiſſet, Martius Narbo poſtea dictus eſt.

Nemetes populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metenſibus, Argentinenſibus, Vormacienſibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas eſt epiſcopalis prouinciæ Maguntinæ, Alſatiæ adſcribitur, quæ Spirenſis dicitur. Eſt & alia Alſatia maritima prope inſulam quandam Phryſiæ. Alſatia autem in qua Spira & Argentina ciuitates conſiſtunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ in qua Alſetum regio eſt ſita: neque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant,

quasi Ariouistus Germanorum Rex, qui Alsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Cæsar inter Belgas: dicta fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Neruij populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Bellocaßibus, Veromanduis ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis & Scaldis flumina irrigant: nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum nō longè à Danubio & Athesi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam ac Constantiensem & Curiensem diœceses satis proximus Bauaris, ac Sueuis: qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij oppugnata Norcia transierant. Inde Tacitus affirmat quòd Noricos Rhetosq; Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fuere proximi. Norimberga nunc Germanis.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gabalis, ac Narbonensibus, Galliæq; prouincia Romanorum, in Bituricensi prouincia, & Francorum regno siti. Montpeslier hodie à Gallis dictum.

Nouesium oppidum Germaniæ (nunc Nußia dictum) Coloniensis diœcesis, Rheno fluuio &

Cliuensi

Alpeis breuius ultra mōtes & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen iam in agro Heduorū consistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ, dehinc Placentiam ac Taurinum peruenit; quà proximum iter in ulteriorem Galliam erat, per Alpeis legiones traducturus.

Octodurus uicus Veragrorum, hodie dicitur sancti Mauricij, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Seduros, Antuates, & Allobrogas, in ualle non magna adiecta planitie, altißimis montibus undique continetur, in duas parteis Rhodano fluuio diuisus, diœcesis Sedunensis.

Ordouices populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius Dux Romanus Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osißini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti: horum littora Britannico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mela.

P

Pleum

Pleumosii populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diœcesi Tornacensi siti.

Preciani populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Prinugenos in Anglia populos Antonæ & Sabrinæ flum. propinquos, socios aliquando Romanorum memorat Tacitus. nunc in Tac. lib. 11. legas, Quod primi Iceni ab. &c.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ seu metropoles Ebredunensis, Tolosana, et Narbonensis, pro parte includebantur: licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrenæi montes altißimi maximiq; diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

R

Rauraci populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Vesontina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Heluetiorum & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat.

sium) & Treuirorum citatus fertur: ac ubi Oceano proximus est, in plureis diffluit parteis, multis ingentibusq; insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysijs, ac reliquæ à Sicambris, nunc Gheldriensibus, & Hollandis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longè à locis ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ metropolis. Inde est quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim prouinciæ Maguntinæ usque in fines Basiliensium circa ipsum flumen ferè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Romanos in militaribus signis imitati, capita boum, aprorum, ursorum, & simulium in uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas & Galliam prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij & Rheni flu. fontibus circa fines diœcesis Sedunensis, prope montem cui nunc Briga nomen est: & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens, uicum Veragrorum (qui hodie sanctus Mauricius dicitur) interfecat, lacuiq; Lemano

ciuitatum, literasq; publicas ac frumentum reliquit: Hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit: & his Gallica lingua satis alludit uocabulum: estq; ferè locus ipse in medio Belgarum situs fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est episcopalis, & imperialis, prouinciæ Rhemensis, forsan ab Eburonibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti: uel à Segnis Belgarum populis. In hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos principes ad internecionem Veneti nominis ictum est autore Pontifice Iulio secundo, quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui sancti Quintini oppidum malint.

Santones inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliæ prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos, Vannio Sueuorum regi ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen inter Belgas, Mosam influēs, in extrema parte Arduennæ syluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios & Tornacensem urbem intersecat, nomen retinens.

in annotat. ad eundem autorem.

Segni inter Belgas populi, ex gente & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæq; flu. proximi: nomen retinent. eorum oppidum diœcesis Leodiensis, illius episcopo subijcitur.

Segomiaci populi in Anglia, mari proximi, et Caßijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus: nunc fortè Eboracenses dicti. Ciuitas est Metropolis.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Parisijs ac Carnutibus: fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Heduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita retinens nomen, quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundionum Regibus, quos Senonibus, Lugduni ac Viennæ post incarnatum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immixtus est à Belgis definiens. Oritur prope fines Heduensis, ac Lingonensis diœcesium, in Ducatu Burgundiæ, in Alseti regione, non longè à uico abbatiæ & monasterij sancti Sequani: ac per Trecensem agrum & Parisiensem urbem

delapsus, Rotomagum ciuitatem & mare Oceanum influit nomen adhuc retinens.

Sequani populi inter Celtas hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno, per fines comitatus nunc Ferretensis, nihil, ut uidetur, de his quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc poßidentes, quòd illa omnia speciali nomine Heduis & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solùm, qui à Rhodano prope Bellicensis urbis diœcesin usq; ad Vesontionem ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde usq; in fines Comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenumq; fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, quinq; dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoq; Ararim fluuium non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sesuuij populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osißimis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant esse Exisinos, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita.

Sibutzates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori in Francorum regno siti.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbijs trans Rhenum tunc sitis: syluas & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè ubi ipse & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem ulteriores incolebant: nunc oppida, uicos & agros Sicambri (quos Gheldrenses appellamus) etiam inter Mosam & Rhenum poßident, quorum pars est diœcesis Leodiensis.

Silures populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs & Tarusatibus, populis Aquitanis, & Tolosæ ac Narbonæ ciuitatibus Galliæ prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori, habentes oppidum natura loci ac manu munitum, in regno Francorum situm.

Sueßij populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas Heluetiosq; annumerari, siue fortè Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessere: uel Sueßij, id est Sueui. nam cùm singulis annis domo Sueuorum media pars ex-

cederet, fortè diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi qui Daciæ & Noruergiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios Rhetosq; habitant, idem ferè nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Suessiones populi inter Belgas, fratres & consanguinei Rhemorum, eisq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bratuspantioq; erant finitimi: agros feracissimos, & latissimos fines habebant: apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Suessionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba, multi'que Gallorum reges usque post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suessiones accepisse leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi prima suffraganea, & in regno Francorum sita.

Sueuorum gens trans Rhenum, Bauaris & Franconibus finitima, plus quàm centum pagos habens, maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitates'que & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comiti-

bus de Virtembergensibus, aliisq́; principibus ecclesiasticis & secularibus subiecta, qui, ut olim, referente Caesare, Principes regionum atq; pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq́; minuunt.

Sunici populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes, à Tacito proditi.

T

Tamesis flu. in Anglia fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens à mari circiter passuum millia octoginta. Id uno omnino loco pedibus, atq; agrè transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulae oriens, nauigabilisq́; Oceanum influit. Tamisa uulgò.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Sontiatibus, Vocatib. Tarusatibus, Hispaniae citeriori, in Regno Francorum siti.

Tarbiacos in finibus Agrippinensium populos, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Tarusates populi Aquitaniae, proximi Vocontiis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori. Hos coniectura est fuisse populos Tursae, quae ciuitas est episcopalis in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita.

Tasandrum oppidum in Leodiensi dioecesi, cui Diuo Trudoni nomen fecere.

Tanciaci (aliâs Ranciaci) populi Germaniae,

quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse multò quàm nunc maiores extitisse. Hæc gens postea Rheno discreta, solicitauit Vbios (nunc Agrippinenses) ut à Romanis deficerent initio imperij Vespasiani. Tacitus.

Teutoni populi ultra Rhenum flu. fuerunt, ex quibus & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cùm id flumen in Galliam uenientes transijssent, impedimenta cum unius ferè legionis præsidio reliquerunt. Vsus autem Teutonos credit, qui Franconiam & Bauariam Germaniæ regiones, eisq; finitimas terras inhabitant. Vulgus uerò omneis citra & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quàm latissimè agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus à Romanis Duce Mario cæsi sunt: quos Pomponius Mela Albi flu. Cimbrisq;, Hermonibus & Sarmatis propinquos tradit. Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures scripsere, inter Alpeis scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuiscone eorum Rege, Manni filio, ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus pagus & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas

erant.

sibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses Latinè dicti: quibus uulgaris sermonis cum ueteri satis alludit uocabulum. Hi sunt in regione Alsatia, olim (ut quibusdam placet) Heluetia.

Trinobantes populi in Anglia, prope firmißimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Caßijs, Angliæ populis.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio ac lacubus proximam, saltibus & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Manni populi habitarant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus: &, ut quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, (quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat) in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum: & Tulingos credunt tunc Lotaringos esse dictos, nomine composito ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit.

Hi cis

Hi cis Rhenum & Mosam inter Eburones numerantur. Oppidum est nomen retinens, olim ciuitas episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, usque ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic uetusta adhuc monimenta uidentur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est metropolitica, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britanniæ citerioris Ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita: quam, & Andegauensem urbem diuus Ludouicus Francorum Rex Britanniæ Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britanniæ etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tygenos (quin potius Icenos) populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium Rheno flu. & cis eum adiacentem in Ducatu Cliuensi situm, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus,

bus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica lingua utentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ, nunc Vormacienses dicti. Alsatiæq; (olim Heluetiæ: tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti: quò magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes aliæ Alemaniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, uiderentur inter Celtas forsan collocandi: nisi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum flumen Celtas his finibus à Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione Virodunum, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuerensis, in ducatu Barrensi consistens, adscribitur.

Vascones in Aquitania populos Tacitus memorat.

Vatasticam insulam in fluuio Rheno finitimam Batauis & Phrysijs, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios esse certum est ab illis Hollandis qui prope Balteum mare ac Daciam habitant, sicut & alia est circa id mare & Daciam Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè à colle uno, syluis, & tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius & Aurunculeius Romani hyemantes

mantes cum legione una & quinque cohortibus, à duobus Eburonum regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensibus nec longe ab Aquisgrani urbe uerisimile est, forsan eo loco ubi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, ut Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt Vatucam castellum fuisse ubi nunc est Iuliacum oppidum, quod ducatus est titulus, inter Aquisgranum & Coloniam Germaniæ urbeis Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant: ubi adhuc plura insignia uetustatis monimenta apparent.

Vbij Germani populi olim Thransrhenani, quorum fuit ciuitas ampla & flores, ut est captus Germanorum, qui paulò sunt eiusdem generis & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multum'que ad hos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multo'que humiliores & infirmiores reddiderunt. in quorum fineis Cæsar primò trans Rhenum exercitu per pontem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicambrorum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò antè exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuirorum

uirorum fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro acceptos plerisq; placet: qui, ut uerisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum hortante Agrippina urbem condere & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò pòst cùm Romanorum socia esset, ac recèns condita, fatali igne, ut Tacitus scribit, consumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Vbij igitur Cæsaris tempore, ut coniectura est, loca ubi Marchiæ comitatus à Duce Cliuensi nunc possessus, & Vestfaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Montensis, incoluisse præsumuntur: quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus Trāsrhenanos etiam suo tempore fuisse scribit, quòd fortè ad utranq; Rheni ripam uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysij & Gheldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando usq; ad Rhenum flumen protensos Saxones fuisse quibusdam placet, quod facile est, cùm quis origine Saxo illic fortè aliquid possederit, ut sæpe principibus alienigenis

hoc

xinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ prouinciæ Romanorum fuiſſe quibuſdam placet.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, et Allobrogas, monteſq; ſancti Bernardi, & Brigã: quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. Caput gentis eſt uicus ubi abbatia qui ſanctus Mauricius dicitur, diœceſis Sedunenſis: quicquid tamen agri trans Rhodanum poßidebant, Celtis adſcribitur. Per hos ad montes illos quos Cæſar ſummas Alpes nominat, ex Gallia in Italiã uenientibus aditus eſt. Varagri ſunt Pli.

Verbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus Neruiiſq; finitimi, nomen retinent, in Francorum regno ſiti, ac ex magna parte in diœceſi Laudunenſi, ac Sueßionenſi, & ex toto in prouincia Rhemenſi, inſtarq; prouinciæ habentes: inter quos ſunt incolæ oppidi ſancti Quintini, quos Rex repetit. Vermandois à Gallis, mutata aliquãtulum nominatione dicti.

Veſontio oppidum maximum Sequanorum, natura loci munitum inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumſeptum. Ciuitas eſt Imperialis, ac Metropolitica, nomen retinens, mutata litera u, in b, ut Romanis & Vaſconibus pronuntiandi mos eſt. Situm habet qualem Cæſar in Commentariis deſcripſit, præterquam

quòd

quod nunc eam idem fluuius ex magna parte interſecat. In illa ſunt loca uetuſta, qualia Romæ, quæ Pantheon, campus Martius, campuſq; Mineruæ uulgò ſemper Latinè dicta ſunt. multaq; alia priſcæ uetuſtatis monimenta conſiſtunt.

Vetera caſtra hybernorum Romanorum locum citra & prope Rhenum flu. amplum habentem uallum, cuius pars in collem leniter exurgens, pars equo aditur, ubi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectenſem & Colonienſem: quibus hybernis obſideri premiq; Germanias Cæſar Aug. crediderat, non Cæſar ſed Tacitus refert: nunc in Cliuenſi Ducatu ſitum.

Vienna ciuitas metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatus, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quā fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas ſita, proxima Aruernorum finibus diſpartiente Rhodano Heduorum finibus Cæſaris tempore: ad quos Matiſco oppidum, nunc ciuitas, pertinebat: hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq; ſita.

Vindoniſſæ locum prope Maguntiam urbem Ciſrhenanam, non Cæſar ſed Tacitus refert.

Vnelli populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingētibus, proximi Andibus

dibus, Venetis, Osißinis, Lexobijs, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Vocates inter Aquitanos proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: ab his fortè Vascones dicti. Hos coniectura est fuisse Vesaticos. Ciuitas est episcopalis in prouincia Ausciiana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vocetius mons in Heluetijs, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus (id est Tarentasijs) finitimi, & Allobrogibus, ultra Alpes Graias (quibus hodie mons cinerum siue Cinesius nomen est) hos Isara flu. alluit.

Vogesus mons in finibus Lingonum, à quo Mosa flu. profluit, non longè à fonte Matronæ flu. in Francorum regno situs.

Volgæ, seu Volcæ populi prouinciales, non longè ab Artomicis seu Arecomicis, qui nūc Auraicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Maßiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus flu. alluit, posthac Ligusticum mare influit; Aremici aut Arecomici;

ATque hæc de Gallorum, Gallisq́; qui aut proximi aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quamuis uetustatem illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclarè gestas ab his explicent. Nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrißima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri uideremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantùm, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturū, quæ Europam, & Asiam, ac Africam, saltem oram littoralem, notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate, prohibet: sed & ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit eam Ita-

liæ partem, quam Samnites, Appuli, Græci, Campani olim tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam: quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia in Marchiam Taruisinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam? Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidère, aut in uicos abiêre, successereq; omnino cùm aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictum, iam septingentos ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerunt, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papia est à Papio quodam Gallorum Duce. Fregellæ ipsæ in Campania in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienem ipsum patrem, Tiberonum accolæ uocant. Sipûs illa sepiarum captura celebris, & inde nomen adepta, nunc Manfredonia uulgò, à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verùm longius quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS.

INDEX RERVM MEMORABILIVM QVAE IN COMMENTARIIS CAESARIS HABENTVR.

A

Aeto

A. Cla

Bethu

sare

C. Aui

C.Saser.

Celia

Cordu

Gebenna

Homin

Iunius

Leui

L. Hirc

L.Vib

Nico

R

S

Tabella

T

Treui

Vcu

Vlla

Z

FINIS.

